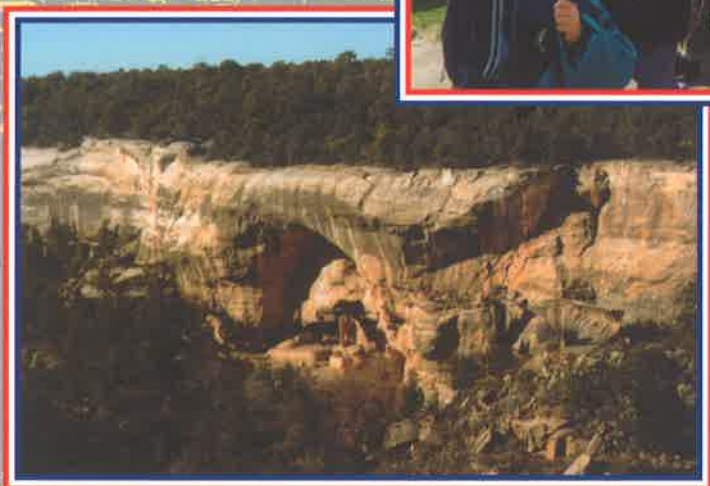

Lidé města

9 / 2003

Revue pro etnologii, antropologii
a etologii komunikace

1 **Slovo úvodem** *Mirjam Moravcová*

Filosofické zamyšlení

3 **Ereignis a smrtelní** / Ereignis and the Mortal *Ladislav Benyovszky*

Studie

12 **Americký mýtus a amerikanizace Československa po první světové válce** / The American Myth and Americanisation of Czechoslovakia after World War One *Halina Parañanowicz*

31 **Bulharsko a Bulhaři očima českého turistu.** O trnitých stezkách mezinárodního dialogu / Bulgaria and Bulgarians through the Eyes of a Czech Tourist. About Thorny Paths of an Inter-ethnic Dialogue *Vladimír Penčev*

47 **Jazyk jako nástroj sociální diverzifikace.** Poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku / Language as an Instrument of Social Diversification. Comments on the Language Situation in Stonava in the Těšín District *Jakub Grygar*

81 **Horolezecký slang ve společenském kontextu** / Climbing Slang in Social Context *Jitka Slezáková*

Dokumenty doby

97 **Ernest Koliqi: Host** (předmluva) / Ernest Koliqi: Guest (Introduction) *Jaroslav Novotný, Martin Podborský*

Materiály

106 **Obnovený obyčej vynášení smrti** / The Renewed Habit of Taking out of the Death *Věra Thořová*

115 **Tradice spojená s oslavami Nového roku.** Židovská komunita v Praze / Tradition of the New Year Celebration. Jewish Community in Prague *Vendula Segerová*

Výzkumy

126 **Výzkum identity národnostních a etnických skupin žijících na území České republiky** / Research of the Identity of National and Ethnic Groups Living in the Czech Republic *Dana Bittnerová*

134 **Postoje majority, identity imigrantů a multikulturní vzdělávání** / Attitudes of the Majority, the Identity of Immigrants and Multicultural Education *Marcel Mečiar, Jelena Petrucijová*

Diskuse

142 **Proměna Heideggerova pojetí vědy mezi spisy „Sein und Zeit“ a „Wissenschaft und Besinnung“** / Metamorphosis of Heidegger's Concept of Science during the Time between „Sein und Zeit“ and „Wissenschaft und Besinnung“ *Jana Kružíková*

Zprávy

a. Zprávy osobní

147 **Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc.** *Mirjam Moravcová*

150 **Pozdrav PhDr. Janu Štovičkovi k šedesátinám** *Mirjam Moravcová*

Deváté číslo časopisu Lidé města – revue pro etnologii, antropologii a etologii komunikace, které předkládáme odborné veřejnosti, cíleně navazuje na záměr redakce vytvořit prostor pro otevřené nahlížení problémů skupinových vztahů a v jejich rámci – v současné době evropského sbližování – prvořadě vztahů mezietnických. Toto číslo je směřováno především k otázkám dopadu komunikace, vyjednávání a kontaktu na utváření skupinových postojů a jejich symbolických významů. Chceme z různých pohledů a z různých metodických přístupů, vázaných na vědní specializaci historickou, etnologickou a sociálně antropologickou, ukázat proces konstruování kulturní reality prostřednictvím rozdílně modelovaných sociálních interakcí.

Pozornost autorů studií, materiálových statí i dokumentů doby je obrácena ke třem problémovým okruhům. Prvý okruh problémů se zabývá utvářením obrazu druhého a přejímáním kulturních vzorů – jednak prostřednictvím osobní komunikace vedené z různých institucionálních a skupinových pozic, jednak prostřednictvím mediálně zprostředkované komunikace. Pohledem historika jsou tyto problémy zpřístupněny analýzou ohlasu Ameriky (Spojených států) a „amerického“ životního stylu v českém prostředí 20. let 20. století, ohlasu rozvíjeného diplomatickou i kulturní cestou, avšak současně poznamenaného spontánní romantickou vizí vzdáleného, legendou svobody opředeného a nepoznaného kontinentu. Pohledem etnologa je problém uchopen jako problém aktuální tvorby obrazu druhého na základě prožitého kontaktu. Je přiblížen analýzou reflexe bulharského kulturního klimatu a bulharského obyvatelstva v názorech a postojích, které si vytvářeli Češi na konci 20. století na základě přímé komunikace a osobní i skupinové zkušenosti pobytu v bulharských přímořských letoviscích.

Druhý okruh problémů se vztahuje k otázkám modelování skupinového vědomí prostřednictvím osobité podoby jazyka a jeho povýšením na identifikační

znak. V kontextu takto pochopeného znaku byla vytyčena jednak otázka významu a váhy etnolektu při identifikaci regionální a subetnické příslušnosti, a jednak otázka funkce slangu při identifikaci a hierarchizaci zájmové skupiny volně sjednocené společnou mimopracovní aktivitou.

Třetí okruh problémů se váže k významu sdílené tradice při reprodukci a revitalizaci vědomí skupinové sounáležitosti. Záměrně je tento problém, tedy problém posilování vědomí příslušnosti ke skupině a ztotožnění se s ní prostřednictvím symbolických akcí, prezentován tradicí rituálů tří různých významových poloh – náboženského svátku, obyčejové zvyklosti a normativně závazného jednání (zvykově zakódovanou zdvořilostní strategií). Do určitého protikladu jsou současně postaveny tradice křesťanská, židovská a muslimská (propojená s křesťanskou), i když v odlišném významovém kontextu.

V předkládaném čísle časopisu Lidé města redakce pokračuje v projektu zveřejňování hodnotících připomenutí – medailonů osobností české etnologie druhé poloviny 20. století, projektu, který započala realizovat v předchozím čísle časopisu. Myšlenka zařazovat vědecké portréty etnologů vznikla z uvědomění si naléhavé potřeby nového kritického pohledu na dějiny české etnologie. V možnostech redakce není tento úkol naplnit. K jeho uskutečnění však přispět chce, a to právě kritickými zamyšleními nad vykonaným etnologickým, etnografickým a folkloristickým dílem jednotlivců. Medailony osobností budeme zařazovat pravidelně. Začínáme generací etnologů, která nastoupila vědeckou dráhu v druhé polovině 40. a na počátku 50. let 20. století.

Mirjam Moravcová

Ereignis a smrtelní¹

Ladislav Benyovszky

Dějinně (Geschichte) vzato žije dnes člověk v době konce prvního počátku (erste Anfang). To znamená, že bytí se člověka týká jako skutečnost a jednání a myšlení a veškerá tvorba člověka je tudíž uskutečňována za předchůdného rozumění tomu, co bylo, jest a bude (Ereignis) jako *skutečnosti* (Wirklichkeit). Bytí-ve-světě (In-der-Welt-sein) má povahu pouhého sebezpotvrzování skutečnosti a pouhé sebezpotvrzování, ať už trvá jakkoli dlouho, není ničím jiným než koncem.² Konec prvního počátku však v sobě vnitřně významově nese *obrat* (Kehre) spočívající v možnosti (Entscheidung) explicitně či implicitně rozumět lidství nikoli od zmíněného uskutečňování (se) skutečného, nýbrž z toho, že člověk je v bezprostřední vazbě „k“ bytí, jež jsoucí „opustilo“ (Seinsverlassenheit), „k“ *bytí jako bytí*. Toto bytostné určení člověka, že totiž je ten, koho se „týká“ (Angang) Ereignis, přináší k výrazu Heidegger, když jako „definiční“ termín pro člověka zavádí určení „smrtelný“ (Sterbliche). Proč však právě „smrtelný“?

Určení „smrtelný“ je míněno jako opozitum k tradičnímu určení „živočich“ (ZOON, animal). Tak je určení užíváno v „Dopisu o humanismu“³, v přednášce „Věc“⁴ či v přednášce „Bauen Wohnen Denken“⁵, a je tak užíváno proto, že *animal rationale* je určením předběžně a často nekontrolovaně již rozumějícím člověku od metafyzické představy *života*, vzniklé na

¹ Toto zamyšlení navazuje na úvahu „Transcendence a úzkost“ in *Lidé města*, 8/2002. Její znalost předpokládá.

² Sr. Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*, Bd. 5, Klostermann, Frankfurt am Main 1977, s. 94 a pozn. 11, s. 112.

³ Sr. Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*, Bd. 9, Klostermann, Frankfurt am Main 1976, s. 333 a aj.

⁴ Sr. Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*, Bd. 79, Klostermann, Frankfurt am Main 1994, s. 17–18.

⁵ Sr. Heidegger, M.: *Vorträge und Aufsätzen*, Neske, Pfullingen 1954, s. 150.

základě koncepce FYSIS a jsoucnosti jsoucího.⁶ V opozici k určení *animal* odkazuje jako k tomu, odkud je významově srozumitelný, Heideggerův termín „smrtelný“ (Sterbliche) ke *smrti*. Základní vymezení bytnosti člověka proto zní: „*být schopen smrti jako smrti*“.⁷

Podle toho, co bylo právě uvedeno, je bytostným určením člověka to, že „může zemřít“, je „schopen smrti jako smrti“. „Zemřít“, „být schopen smrti jako smrti“, však pochopitelně neznamená u Heideggera to, že bychom měli pochopit člověka v jeho lidství právě tehdy, když uvážíme, že „zemře“, že jeho pobývání na této zemi jednou skončí.⁸ „Být schopen smrti jako smrti“ platící za to „odkud“ jako ze základního významového horizontu máme člověka v jeho lidství myslet, znamená něco jiného. Co to znamená nahlédneme, uvážíme-li, co podle Heideggera míní určení „smrt“ (Tod) a co znamená určení „být schopen (smrti)“.

„Být schopen smrti jako smrti“ naprosto neznamená nějakou schopnost ukončení pozemské existence. „Být schopen“, „moci (zemřít)“, míní *bezprostřední vazbu*. Aby tuto bezprostřednost akcentoval, užívá Heidegger v této souvislosti titul „Bezug“⁹ myšlený v opozici k titulu „Verhältnis“ (vztah), k titulu zahrnujícímu rys chování a tedy vzájemného zprostředkování. „Být schopen“ (vermögen) míní „bezprostřední vazbu na ...“ (Bezug). Smysl a povahu této bezprostřední vazby pak Heidegger usiluje konkrétněji zachytit postupně se při promýšlení problematiky měnícími určeními. V přednášce „Co je metafysika“ jde o určení „Hineingehaltenheit“, mínící fakt „zadržnosti v ...“,¹⁰ od doby „Beiträge“ (1936) získává prioritu určení „týkat se ...“ (angangen) a „dotyk“ (Angang),¹¹ příp. „pokyn“

⁶ „Insgleichen ist mit „animal“ (ZÖON) bereits eine Auslegung des „Lebens“ gesetzt, die notwendig auf einer Auslegung des Seienden als ZÖE und FYSIS beruht, innerhalb deren das Lebendige erscheint. Außerdem aber und vor allem anderen bleibt endlich einmal zu fragen, ob überhaupt das Wesen des Menschen, anfänglich und alles voraus entscheidend, in der Dimension der animalitas liegt.“ Heidegger, M.: GA, Bd. 9, s. 323.

⁷ „Die Sterblichen sind die Menschen. Sie heißen die Sterblichen, weil sie sterben können. Sterben heißt: den Tod als Tod vermögen.“ Heidegger, M.: GA, Bd. 79, s. 17. Sr. Těž: *Vorträge und Aufsätzen ...*, c.d., s. 150.

⁸ „Nur der Mensch stirbt. Das Tier verendet,“ upozorňuje Heidegger (GA, Bd. 79, s. 17) a později tvrdí explicitně: „Die Sterblichen nennen wir jetzt die Sterblichen – nicht, weil ihr irdisches Leben endet, sondern weil sie den Tod als Tod vermögen.“ (tamtéž, s. 18).

⁹ Sr. např. Heidegger, M.: GA, Bd. 9, s. 369.

¹⁰ „Da-sein heißt: Hineingehaltenheit in das Nichts.“ Heidegger, M.: GA, Bd. 9, s. 115.

¹¹ „Denn es könnte so stehen, daß sich das, was den Menschen als Menschen auszeichnet, gerade aus dem bestimmt, was wir hier zu bedenken haben: der Mensch, der von Anwesenheit Angegangene, der aus solchem Angang selber auf seine Weise Anwesende zu allem An- und Abwesenden.“ Heidegger, M.: *Zur Sache des Denkens*, Tübingen, Niemeyer 1969, s. 12 (dále jen ZuS).

(Wink),¹² aby autorovo úsilí po konkretizaci dospělo v *Zeit und Sein* (1962) k určení člověka jako toho, kdo „stojí v nitru dotyku“ (innestehend im Angang). „Být schopen“ (smrti jako smrti) nemíní možnost ukončit pozemskou existenci, míní člověka konstituující kompetenci spočívající v tom, že „jest“ ve smyslu „stojí v nitru dotyku“, tzn. ať už chce či nechce, „týká se ho“.

Co se však člověka „týká“? To, čeho je „schopen“, to, co se ho „týká“, je podle uvedeného Heideggerova určení „smrt“, a to „smrt (právě) jako smrt“ (Tod als Tod). Co je tím míněno? Heidegger odpovídá krátce: „Schrána nic(u)“ (Schrein des Nichts).¹³ Slovo „schrána“ zde apeluje na to, že „smrt“ je ono „nic“ (Nichts) „vystupující“ v samostatné, svébytné, takřkajíc „čisté“ podobě. Dodatek „(právě) jako smrt“ pak chce vyjádřit, že ona „schrána“, tzn. „nic“, se člověka „týká“ právě jako toto „nic“, v jeho vlastním „statutu“, způsobu, jak se člověka může týkat, tzn. v (jeho) „nicování“ (Nichtung). K tomuto určení směřuje vymezení (Das Ding), že je tím, „co v žádném ohledu není nikdy ničím jsoucím, co však bytuje (west), dokonce jako tajemství (Geheimnis) bytí samého“.¹⁴ Určení „smrtný“ (Sterbliche) o člověku říká: *člověk „je“ tím, kdo (ať už chce či nechce) stojí v nitru dotyku s „nic“*. *Člověk je ten, koho se „týká“ (kdo má smysl pro ...) nic v jeho nicování*.

Vidíme-li, že základní smysl určení „smrtník“, resp. „smrtný“ je to, co bylo právě uvedeno, snadno nahlédneme, že nestojíme ohledně tohoto určení před ničím jiným, než před jen jiným terminologickým vyjádřením Heideggerova vymezení (lidského) pobytu v ještě fundamentálně-ontologické přednášce „Co je metafysika?“. Toto vymezení zní: „Pobyt je zadržení v nic.“¹⁵ Aby však toto vymezení i význam určení „smrtný“ vystoupily v přiměřeném významu a nikoli jen jako nějaká svévole a snad i pohoršlivá podivnost, je zapotřebí pochopit, co se v něm míní oním „nic“, resp. „nic“ v jeho „nicování“. Pro základní představu se obrátíme právě ke zmíněné přednášce, neboť v ní učinil Heidegger první ze svých pokusů vysvětlit, co tímto vyjádřením míní.

¹² Sr. Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*, Bd. 65, Klostermann, Frankfurt am Main 1994, s. 375 (dále jen Beiträge).

¹³ „Der Tod ist der Schrein des Nichts, dessen nämlich, was in aller Hinsicht niemals etwas bloß Seiendes ist, was aber gleichwohl west, nämlich als das Sein selbst. Der Tod, als der Schrein des Nichts, birgt in sich das Wesende des Seins. Der Tod ist als der Schrein des Nichts das Gebirg des Seins.“ Heidegger: GA, Bd. 79, s. 18. Sr. též: *Vorträge und Aufsätzen* ..., c.d., s. 177.

¹⁴ Přednáška „Das Ding“ ve verzi *Vorträge und Aufsätzen* ..., c.d., s. 177.

¹⁵ Sr. pozn. 10.

Základním určením, kterým je bytování nic, nicování (Nichtung), terminologicky fixováno a ontologicky interpretováno v přednášce *Co je metafysika?*, je výraz „abweisende Verweisung“, výraz, který vzhledem k jeho smyslu terminologicky vzato ne zcela přiměřeně tlumočím jako „odvracející přívrat“. ¹⁶ Určení odkazuje ke specifické diferenciaci *konkrétnosti* a *jsoucnosti* *jsoucna* ¹⁷ a *k jejich následné vzájemné rotaci co do zjevnosti a skrytosti*, k rotaci, jež *jako taková* je fenomenálně uchopitelná jen svébytnou zkušeností, *úzkostí* (Angst), ¹⁸ a je tak jejím *ontologickým smyslem*. Tato rotace (a tedy úzkost) je předpokladem vyvstání každého *jsoucna* *jakožto jsoucna*, následně pak umožňujícím předpokladem každého lidského *vztahu ke jsoucnu* *pobytového* či *nepobytového* charakteru.

Tento zatím jen předběžně souhrnným způsobem uchopený ontologický smysl úzkosti „definičním“ způsobem vyjadřuje následující vymezení: „*Tento* (od *jsoucna* v *konkrétnosti*) *celku odvracející přívrat* k (co do *konkrétnosti*) *nivelizovanému celku jsoucna jako který nic* v *úzkosti obkličuje poby*t, je *bytování nic: nicování*.“ ¹⁹ Ve vymezení vystupující výraz „abweisende Verweisung“ je *ontologickým* (existenciální určením) uchopením jako *úzkost* (existenciální určením) se dostavujícího „*prožitku*“ (naladění) ²⁰ „*obkličujícího tísňení*“. ²¹ Tím je apelováno na charakteristický fakt pro prožívání úzkosti, totiž že *vůči nám celek jsoucího nevystupuje ve své konkrétní věcně obsažné typice* a *v tomto smyslu* se od nás (jako tato konkrétní typika, „*jsoucno pro sebe*“) odvrací (Abweisung). ²²

¹⁶ I. Chvatík překládá „odmitavé odkazování“ (Heidegger, M.: *Co je metafysika?*, str. 53), B. Baumann „odmítající poukazování“ (Heidegger, M.: *Co je metafysika?* In: *Listy*, 3, 1947, s. 382).

¹⁷ Jak to odpovídá vágnímu každodennímu rozumění věci jako „něčemu“, tzn. čemuś, co má charakter určitosti, obsažnosti (res), a „potud“ či „také“ „*jsoucnu*“, tzn. tomu, co jest (ens). K tomuto rozlišení srv. např. již M. Heidegger, *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. In: týž, *Gesamtausgabe*. Frankfurt am Main, Klostermann, Bd. 24, s. 118–119. V tematizované přednášce samé distinkce výrazně fixována pozn. a) k 5. vyd., s. 114 jako rozlišení „*das Seiende für sich*“ – „*das Sein des Seienden*“ (srv. pozn. 19).

¹⁸ „*Geschieht im Dasein des Menschen ein solches Gestimmtsein, in dem er vor das Nichts selbst gebracht wird? Diese Geschehen ist möglich und auch wirklich – (...) – nur für Augenblicke in der Grundstimmung der Angst.*“ *Co je metafysika?*, s. 111.

¹⁹ „*Diese im Ganzen abweisende Verweisung auf das entgleitende Seiende im Ganzen, als welche das Nichts in der Angst das Dasein umdrängt ist das Wesen des Nichts: die Nichtung.*“ Tamt. s. 114. Interpretující závorky vložil L. B.; „*a*“ je odkaz na důležitou Heideggerovu poznámku v exempláři 5. vyd.: „*ab-weisen: das Seiende für sich; ver-weisen: in das Sein des Seienden*“.

²⁰ Co do svého „ontologického statutu“ je, jak známo, (srv. již *Bytí a čas*, § 40 aj.) úzkost význačným nalézáním se (Befindlichkeit) a v tomto smyslu „*naladou*“ (Stimmung), „*naladěností*“ (Gestimmtsein) (srv. tamt., § 29; *Co je metafysika?*, s. 47–49 aj.), tedy tím, co bylo klasicky interpretováno jako „*pocity*“ (Gefühle).

²¹ „*Dieses Wegrücken des Seienden im Ganzen, das uns in der Angst umdrängt, bedrängt uns. Es bleibt kein Halt. Es bleibt nur und kommt über uns – (...) – dieses ‚kein‘.*“ *Co je metafysika?*, s. 112, prol. L. B.

²² „*In der Angst wird das Seiende im Ganzen hinfällig.*“ Tamtéž, s. 113.

Jsmo-li dbalí všeobecně fenomenologického pokynu nechat své téma vůči sobě vyvstat v jeho samodanosti, „nic nepřidávat a nic neubírat“,²³ snadno nahlédneme, že toto odvrácení celku jsoucna v jeho konkrétnosti (das Seiende für sich) není něco, co by se dělo nějak jaksí „samostatně“, aby snad „pak“ nějak následně nastala úzkost,²⁴ nýbrž děje se *právě jako* (děje se „v jednotě s“ – „in eins mit“²⁵) ono prožívané obkličující *tísněm*²⁶, a v tomto smyslu jako „tlak“ (nevystupování konkrétnosti dějící se jako tlak) prožívaný v orientaci vycházející z celku jsoucna, tzn. prožívaný jako nátlak celku jsoucna.²⁷ *Odvrát* (Abweisung) konkrétnosti jsoucna se v úzkosti děje jako „obkličující tlak“ (jsoucna) – jako *přívrat* (Verweisung).

Jsmo-li však dostatečně pozorní vůči prožitku úzkosti, „spoluvykonáváme-li ji“, jsme s to zhlédnout další specifikační rys: „Odvrát konkrétnosti jsoucna žitý jako jeho obkličující tlak“ ontologicky specifikující úzkost *není* zároveň v úzkosti „přítomen“ nějak „bezprostředně“, jako nějaká „neurčitost“ ve smyslu naléhání nějaké neurčité, nicméně *látky* (hylé), na nás.²⁸ Je naopak žit jen „zprostředkovaně“, sice *jako* razantní prožitek *sebe* (Selbst) jako „obkličujícím způsobem *tísněného*“. Prožitek úzkosti je vždy prožitkem charakteru „je mi“ (úško).²⁹

Vzhledem k tomu však, že v úzkosti dochází k prožitku, „obkličujícího *tísněmi*“ po způsobu prožitku „sebe jako obkličujícím způsobem *tísněného*“ přičemž „já sám“ (Selbst) se zároveň prožívám jen jakožto ten, kdo je „obkličujícím způsobem *tísněn*“, a ne snad nějak jinak či obsažněji,³⁰ ono

²³ V tematizované přednášce má podobu „zodpovězení otázky“ předcházejícího upozornění: „Die für unsere Absicht zunächst allein wesentliche Antwort ist schon gewonnen, wenn wir darauf achthaben, daß die Frage nach dem Nichts wirklich gestellt bleibt. Hierzu wird verlangt, daß wir die Verwandlung des Menschen in sein Da-sein (...) nachvollziehen ...“ Tamtéž, s. 113.

²⁴ „Das Seiende wird doch durch die Angst nicht vernichtet, um so das Nichts übrigzulassen.“ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ „Alle Dinge und wir selbst versinken in eine Gleichgültigkeit“. Dies jedoch nicht im Sinne eines bloßen Verschwindens, sondern in ihrem Wegrücken als solchem kehren sie sich uns zu.“ Tamtéž, str. 112, prol. L. B. (a: S. Aufgabe 1949: das Seiende spricht nicht mehr an).

²⁷ „Die Abweisung von sich ist aber als solche das entgleitenlassende Verweisen auf das versinkende Seiende im Ganzen.“ Tamtéž, str. 114, prol. L. B.

²⁸ Proto „nic-zpřístupující“ nejsou „naladěnosti“ podávající jsoucí v celku – v tematizované přednášce „nuda“ a „zamilovanost“. Srov. tamtéž, s. 110.

²⁹ Tento ohled úzkosti je již dlouho teoreticky jasně viděn a vypracován: „Den Begriff Angst findet man fast nie in der Psychologie behandelt; ich muß deshalb darauf aufmerksam machen, daß er von Furcht und ähnlichen Begriffen ganz und gar verschieden ist, daß sie sich auf etwas Bestimmtes beziehen, während die Angst die Wirklichkeit der Freiheit als Möglichkeit für die Möglichkeit ist.“ Kierkegaard, S.: *Der Begriff Angst*, Hamburg, Meiner 1984, s. 42.

³⁰ V úzkosti se (Selbst) nalézám (Befindlichkeit) jen jako *ten, komu je úško*: „Darin liegt, daß wir selbst – diese seienden Menschen – inmitten des Seienden uns mitentgleiten. Daher

„obkličující tísnění“ není ničím (vůči mně) spočívajícím, žádnou neurčitostí, nýbrž bytostně *neurčitelností*,³¹ která potud a proto může být oslovena jakožto *nic*.

Jako tato „neurčitelnost“ – protože jen jako vyvstání obkličujícím způsobem tísněného vyvstávající přívrat jsoucnosti jsoucna odvratem konkrétnosti jsoucna – odhaluje se v úzkosti konečně *nic* v pravé *vazebné* významnosti: bezprostředně neuchopitelné (nepředmětné) „na základě čeho“ (Grund) vyvstávám jako „obkličujícím způsobem tísněn“ a potud jako *jsoucí*, na základě kteréžto difference vyvstává ovšem též ona (v úzkosti) odvrácená konkrétnost celku (jsoucna) jakožto právě *jsoucí*. *Nicování se odhaluje jako samo vyvstání (extasis) jsoucna jakožto jsoucna, vyvstání (jsoucna jakožto jsoucna) podávající se vůči jsoucímu jakožto jiné (Andere)*,³² odhaluje se jako konstituce jsoucna *jakožto jsoucna*, která se vůči tomuto svému konstitutivu – jsoucímu jsoucnu – jako *jiné (schlechthin Andere)* odtahuje do skrytosti. To, co se děje (nicuje) jako „*nic*“, je *vůči svému konstitutivu do skrytosti sebe odtahující konstituce významnosti „jest“*: „V jasné noci *nic* úzkosti vyvstává teprve původní zřejmost jsoucna jako taková: že (daß) je *jsoucí* – a ne *nic*.“³³ Tuto úzkostí jako odvracející přívrat se dějící a do skrytosti se odtahující konstituci významnosti, „že *jsoucí* jest – a ne *nic*“, nazývá Heidegger *nicováním* čili „od jsoucna zakoušeným bytím“.

„*Nic*“ v „*jeho*“ „*nicování*“ je podle Heideggerovy analýzy bezprostředně (empiricky) neuchopitelné „na základě čeho“ (Grund) v situaci úzkosti vyvstává pobyt jako „obkličujícím způsobem tísněn“ a potud jako „*jsoucí*“, na základě kteréžto difference vyvstává ovšem též onen (v úzkosti odvrácený) celek *jsoucího* právě *jakožto jsoucí*. Právě proto, že jde o jisté nikoli jako empiricky uchopitelný předmět vystupující „*dění*“ (Geschehen), volí Heidegger určení „*nic*“, resp. – akcentujíc jeho charakter „*dění*“ – „*nicování*“ (Nichtung). Právě proto, že jeho primárním smyslem je to, že je konstituentem oné významnosti „*jest*“ kterou naopak všichni zakoušíme – je tím, „na základě čeho“ a dík čemu má pro nás „*jest*“ vůbec smysl,

ist im Grunde nicht ‚dir‘ und ‚mir‘ unheimlich, sondern ‚einem‘ ist es so.“ *Co je metafysika?*, s. 112.

³¹ „Die Unbestimmtheit dessen jedoch, wovor und worum wir uns ängstigen, ist kein bloßes Fehlen der Bestimmtheit, sondern die wesenhafte Unmöglichkeit der Bestimmbarkeit.“ Tamtéž, s. 111.

³² „Das Nichten ist kein beliebiges Vorkommnis, sondern als abweisendes Verweisen auf das entgleitende Seiende im Ganzen offenbart es dieses Seiende in seiner vollen, bislang verborgenen Befremdlichkeit als schlechthin Andere – gegenüber dem Nichts.“ Tamt., s. 114.

³³ Tamtéž, s. 114. Srov. s. 115: „Das Nichts gibt nicht erst den Gegenbegriff zum Seienden her, sondern gehört ursprünglich zum Wesen (Wesen: verbal; Wesen des Seins) selbst.“

nazývá jej „tajemstvím“ (Geheimnis) bytí samého, tím, „co v žádném ohledu není nikdy ničím jsoucím, co však bytuje a dokonce jako ‚tajemství‘ bytí samého“.³⁴ V přednášce „Co je metafyzika?“ samé tento základní smysl vyjadřuje též obrazem „zářné noci“ (helle Nacht).³⁵

Všimněte si, jaký je „statut“ této Heideggerem poprvé nahlédnuté dějící se vnitřní významové konstituce toho, co předchází filozofování má vždy za co do skladby neanalyzovatelnou elementaritu („jest“, „pozice“, „klad“). Jde o „cosi“, co „je“ tak, že ono samo *není* sice ve smyslu něčeho empiricky se vyskytujícího, je však „nutné“, „je předpokladem“ proto, že jeho „opak“ je pro nás empiricky přístupný. Protože v předchozí filosofické tradici není žádný termín, který by tento podivuhodný statut vyjadřoval, naplňuje Heidegger tímto filozofickým významem slovo, které doposud filozofickým termínem nebylo, ve svém každodenním užití však právě *tento statut* míní, slovo „Lichtung“ – paseka, světlina.³⁶ To, co se člověka „týká“ (Angang) je „světlina“ (Lichtung) bytí (Sein). Určení „smrtelný“ chce říci, že člověk je ten, kdo stojí ve světlině bytí (Lichtung des Seins).

Jsou zde ovšem i další pojmové identifikace. Protože „Nichtung“, jež má pro smrtelného smysl, není ničím jiným než „Lichtung“, a protože jde vlastně o „cosi“, co empiricky vzato „je“ jen výše přiblíženým podivuhodným způsobem *faktu*, že je nám přístupno (jen) *cosi jiného než ono, totiž bytí*,³⁷ je „světlina“ (Lichtung) tím, co umožňuje pravdivě či nepravdivě se k tomu, co jest, vztahovat a pravdivě či nepravdivě se o něm vyjadřovat. V tomto smyslu je *základem pro veškerou možnost pravdivosti, pravdou* ve smyslu pravdivost výpovědi a poznávání zakládající a umožňující *přístupnosti, neskrytosti* (ALETHEIA) všeho toho, co jest – „Wahrheit“.³⁸ Podle této Heideggerovy pojmové identifikace to, co se člověka „týká“ (Angang) je „pravda bytí“ (Wahrheit des Seins). Určení „smrtelný“ chce říci, že člověk je ten, kdo stojí v pravdě bytí (Wahrheit des Seins).

³⁴ Sr. pozn. 13.

³⁵ „In der hellen Nacht des Nichts der Angst ersteht erst die ursprüngliche Offenheit des Seienden als eines solchen: daß es Seiendes ist und nicht Nichts.“ Heidegger, GA, Gb. 9, s. 114. Heidegger později obraz „zářné noci“ spojuje s Hölderlinovým výrazem „heilige Nacht“. Sr. např. Heidegger, M.: *Gesamtausgabe*. Frankfurt am Main, Klostermann, Bd. 4, s. 109–110.

³⁶ Vysvětlení sr. in Heidegger, M.: *Zollikoner Seminare, Protokolle-Gespräche – Briefe*, hrsg. Frankfurt am Main, M. Boss 1987, s. 229. Srov. též Trawny, P.: *Martin Heideggers Phänomenologie der Welt*. München, Albert 1997, s. 58–59.

³⁷ Čitelnost těchto řádků a pozdního Heideggerova uvažování též je do značné míry podmíněna schopností čtenáře vniknout do pozitivního významu negativních určení.

³⁸ Od temporálního významu „pravdy“ (Wahrheit-Weilen-Währen) zde pro jednoduchost odhlédáme.

Všechna doposud uvedená bližší určení toho, jak rozumět bytostnému určení člověka jako „smrtného“, toho, kdo je „schopen smrti jako smrti“, však v sobě nesou jistou problematičnost. Spočívá v tom, že nedokážou ještě to, co se člověka „týká“ (Angang), to, co pro něj „má význam“, vyjádřit *jednotně* takovým způsobem, aby bylo možno myšlenkově vstoupit do konkrétnější vnitřní artikulace této jednoty. Kořenem této problematičnosti je to, že umožňují nahlédnout „Lichtung“, „Nichtung“, „Wahrheit“ jen *zprostředkovaně* – jako to „v souvislosti s čím“, „v opozici k čemu“, „v protikladu k čemu“ má pro nás bytí význam –, nikoli *však bezprostředně*. K tomu je zapotřebí nalézt dostatečně nosný a artikuláčně bohatý „princip“ umožňující jednotně a zároveň konkrétně zahrnout a proartikulovat onu pro předchozí filozofii elementární a dále nedotazatelnou či jen vnějšně zprostředkovatelnou (dialektika) diferenci „bytí – nic“. Nalezení tohoto „principu“ je základním Heideggerovým teoretickým výdobytkem. Je to „čas myšlený jako bytí“ čili „bytí myšlené jako čas“.

Co tento podivuhodný výraz „čas myšlený jako bytí“ – výraz, který je základním významovým obsahem pojmu *Ereignis* – znamená a v jakém smyslu je „principem“ umožňujícím jednotně a artikulovaně předvést povahu a vnitřní strukturu „doteku“ (Angang), v tomto pouhém zamyšlení pro srozumitelnost jen naznačíme: To, co *jest* a *není*, můžeme chápat jako to, co *jest*, bylo a (již) *není*, bude a (ještě) *není*, bylo, *jest* a *bude*, *jest*, *nebylo* a *nebude*, ... atd. Čas, pokud ho myslíme nikoli jen jako *trvání* (Dauern), nýbrž respektujeme též tu jeho stránku, že je vrstevnatostí významů (bylo, *jest*, *bude*, ...) v nichž se nás týkají věci- tzn. jako prodlévání (Verweilen), je principem, který je s to jednotně a artikulovaně vyjádřit to, co známe jen jako *opozici* bytí-nic.

Proto a v tomto smyslu tím, co se člověka „týká“ je extaticky rozuměný čas³⁹. Určení „smrtný“ chce říci, že člověk je ten, koho se „týká“ extaticky rozuměný čas. Toto vymezení „smrtného“ zaznívá v přednášce *Zeit und Sein*. Podle ní je „smrtný“ ten, kdo stojí v nitru dotyku s extaticky se „dějící“ časovostí.⁴⁰

Jak ovšem *konkrétně* rozumět člověku, máme-li mu rozumět od „význa-

³⁹ Tzn. čas rozuměný a explikovaný jako jednota prodlévání a trvání čili (významová) vrstevnatost (Geschichte) bytí.

⁴⁰ Sr. „Ist der Mensch zunächst Mensch, um dann gelegentlich, d. h. zu irgend einer Zeit, die Zeit in Empfang zu nehmen und die Beziehung zu ihr aufzunehmen? Die eigentliche Zeit ist die ihr dreifältig lichtendes Reichen einigende Nähe von Anwesen aus Gegenwart, Gewesenheit und Zukunft. Sie hat den Menschen als solchen schon so erreicht, daß er nur Mensch sei kann, indem er innestehet im dreifachen Reichen und aussteht die es bestimmende verweigernd-vorenthaltende Nähe.“ Heidegger M.: *ZuS*, s. 17.

mové hry“ (Zuspiel) časovacích extází? Jednotlivé významové vrstvy této „významové hry“ sledovala dnes ukončovaná série šesti „filosofických zamyšlení“. Jako svůj první krok vykonala určení jako nejzazšího horizontu smyslu zkoumání člověka v jeho lidství „dění dotyku (Angang) člověka a toho, co bylo, jest a bude“. ⁴¹

Ereignis and the Mortal

Ladislav Benyovszky

The study closes a cycle of six reflections examining the concept of man in philosophy. It interprets Heidegger's concept of man as a mortal being, a concept deliberately clashing with the classing definition of a "reasonable animal." It is based on the interpretation of mortality as an "ability to die" in relation to the lightness (Lichtung) of being, which means to the "Ereignis." Its conclusion suggests that this concept includes in itself as its "decided" form a concept of man as a reasonable animal. It tries to lead the reader to the understanding that the five preceding reflections were nothing but specification of what "mortality" means for Heidegger.

⁴¹ Sr. Zamyšlení: Dějinný původ určení člověka jako rozumného živočicha. In: *Lidé města* 4, 2000, s. 3–11.

Americký mýtus a amerikanizace Československa po první světové válce

Halina Parafianowicz

Spojené státy od počátku své existence přitahovaly zájem Evropanů. Postupem času se americká demokracie a její ideály a zároveň i bohatství a rozlehlost Ameriky staly předmětem fascinace a tužeb miliónů lidí na celém světě. Od druhé poloviny 19. století přišly do USA zástupy emigrantů ze západní a severní a posléze i ze středovýchodní a jižní Evropy. Milióny z nich tak uskutečnily své sny – dostaly se do země velké životní šance, země blahobytu, do „amerického ráje“, jak byla často nazývána. Pro milióny jiných lidí na světě Amerika zůstane mýtickou krajinou dostatku, „oplývající mlékem a strdím“, zemí velkých možností a potenciálního úspěchu či kariér „od čistice bot k milionáři“. Tento obraz budou do značné míry upevňovat sami Američané, nedávni emigranti a současní občané Spojených států.

Americká účast v první světové válce a politika Woodrowa Wilsona zahájily v dosud nebyvalé míře přítomnost Američanů a Ameriky ve „Starém světě“. „The Gospel of Americanism“ a široké informačně-vzdělávací působení Komise veřejných informací, vedené Georgem Creelem, zanechaly trvalé stopy již od vstupu USA do války. Komise plnila významnou roli v popularizaci Ameriky a jejích předností v Evropě i ve světě. Účinně propagovala a „prodávala“ Ameriku jako vzor demokracie a svobody a zároveň i její „znamenitý systém práce zajišťující prosperitu“ a technologický a civilizační pokrok.¹

Dva milióny vojáků amerických expedičních sborů přiblížily Evropě Ameriku s její konzervovou stravou, uniformami, dobrým vybavením, moderní technologií atd. Tato „invaze amerikánství“ byla pro Evropany spojena především s mechanizací, automatizací, modernizací, neomeze-

¹ Rosenberg, Emily: *Spreading the American Dream*. American Economic and Cultural Expansion, 1890–1945. New York 1982, s. 79–81.

nými možnostmi, dostatkem a hojností. Exportním zbožím USA již nebyly jen různé statky a výrobky, ale i ideály a vzory americké demokracie.² Tak započala amerikanizace „Starého světa“ ve velkém stylu.

Po skončení první světové války a pařížské konferenci se zdálo a především očekávalo, zvláště v Evropě, že USA zůstanou na kontinentě aktivní. Mnoho amerických politiků také hovořilo o nutnosti americké účasti na hospodářské a politické rekonstrukci „Starého světa“. Bylo to chápáno jako zvláštní mise, kterou je třeba splnit, tím spíše, že Američané disponovali vším, co potřebovala Evropa zničená válkou a beznadějí. To se týkalo obzvláště středovýchodní Evropy, především států nově vzniklých po první světové válce, mj. i Československa a Polska.

Podstatnou a neoddělitelnou součástí amerického mýtu byly také legendy některých politiků, zvláště Wilsona a Hoovera, kteří pro mnoho Evropanů ztělesňovali nejlepší stránky Ameriky – demokracii, svobodu, idealismus, humanitární pomoc, altruismus atd. Prezident Wilson byl v Československu podobně jako v Polsku přímo legendární postavou a těšil se mimořádné popularitě. Pro milióny Čechů a Slováků symbolizoval americkou pomoc při získání nezávislosti a odpovědnost Ameriky za osudy malých, po staletí utlačovaných národů. Tento „obránce demokracie“ a „apoštol svobody“ byl v Československu všeobecně známou osobností.

Jako uznání jeho zásluh v budování mírového pořádku a jako hold udělila již roku 1919 Univerzita Karlova Wilsonovi čestný doktorát.³ Jeho fotografie se vedle portrétů prezidenta T. G. Masaryka nacházely v úřadech, ve školách a jiných veřejných místech. Železniční nádraží a park v Praze byly po něm pojmenovány. Také mnoho ulic, náměstí a nemocnic v zemi dostalo jméno po Wilsonovi (postupem času také po Hooverovi či Americe), o čemž s neskrývaným zadostiučiněním psal americký vyslanec.⁴ Vždy to totiž byla skvělá příležitost k popularizaci Ameriky a k prezentaci jejích nejlepších stránek, což nacházelo širokou odezvu v československém tisku.

Je třeba také zdůraznit, že na počátku 20. let, kdy proslulost amerického prezidenta v Evropě dosáhla vrcholu,⁵ stal se tento prezident a zvláště jeho

² Ve sbírkách Hoover Institution (HI) ve Stanfordu (Kalifornie) se nacházejí zajímavé fondy k tomuto tématu, zvláště Georg Creel Collection, Box 1.

³ Link, Arthur S. (ed.): *Woodrow Wilson Papers*. University of Princeton Press, v. 61, s. 136–137.

⁴ National Archives (NA), Decimal File, 1910–1944, Roll 5. Zpráva Lewise Einsteina z 30. června 1926.

⁵ Blíže k tomuto tématu Parafianowicz, Halina: *Legenda Woodrow Wilsona w międzywojennej Czechosłowacji*. In: *Między polityką a kulturą*. Red. Cezary Kukla. Warszawa 1999, s. 419–427.

zahraniční politika doma předmětem sílící kritiky. Na podzim 1920 to vedlo k vítězství republikánského kandidáta a k uchopení moci republikány. Wilson, nemocný a vytlačený z politického života, byl již brzy v širokých kruzích občanů zapomenut. Avšak v únoru 1924 se před jeho washingtonským domem denně shromažďovali Američané, aby se tak rozloučili s umírajícím prezidentem.

V poválečném Československu se stejně jako v jiných zemích středovýchodní Evropy uchovala vděčná vzpomínka na Wilsona a jeho politiku. V následujících letech, zvláště při příležitosti státních svátků, se připomínal „velký americký prezident“, jeho zásluhy o československou nezávislost a americké ideály, jejichž vzorem se podle všeobecných ujištění mladá republika řídila. Také ve 30. letech se Wilson těšil velké popularity, jak o tom v jedné ze zpráv informoval americký vyslanec Butler Wright. Psal, že ve více než stovce míst v Československu existují ulice, náměstí, parky, třídy atd. pojmenované po Wilsonovi.⁶

Je třeba připomenout mimořádnou roli, jakou hrála poválečná potravinová a surovinová pomoc American Relief Administration (ARA), vedená Herbertem Hooverem. Ta byla nejen účinným nástrojem v amerických plánech hospodářsko-politické stabilizace „Starého světa“, zvláště středovýchodní Evropy, ale měla i velký vliv na růst zájmu o Ameriku a fascinaci její civilizací, bohatstvím, ideály, altruismem atd. Také Československo bylo do pomoci zahrnuto a užívalo dodávek potravin, surovin, léků a oděvů, za což Češi a Slovinci chovali k Američanům vděčnost.⁷

Po obou stranách oceánu ARA měla (a nadále má) své oddané stoupence a obránce, oslavující její aktivitu, i důsledné kritiky zpochybňující její roli, užitečnost či účinnost. V meziválečném období, obzvláště ve 20. letech, se činnost ARA, americká filantropie obecně a jejich hodnoty staly neoddelitelnou součástí amerického mýtu a zároveň i důležitým nástrojem amerikanizace Československa stejně jako jiných evropských zemí. Nezanedbatelnou roli v jejím upevnění sehrály také různé kvakerské brožury a vzpomínky řady aktivistů amerických potravinových misí.

Americká oficiální místa se zapojila do popularizace své země, přičemž nezářídka využívala podpory československých vládních kruhů. V amerikanizaci světa hrála velkou roli angličtina, přijatá pod Wilsonovým tlakem

⁶ NA, M 1218, Roll 19, 860f.413/2. Zpráva Butlera Wrighta státnímu tajemníkovi Cordellu Hullovovi z 11. března 1935.

⁷ Kose, Jaroslav: *America in Czechoslovakia*. Prague 1922, s. 66–68; Alice Garrigue Masaryk, 1879–1966: *Her Life as Recorded in Her Own Words and by Her Friends*. Compiled by Ruth Crawford Mitchell. Pittsburgh 1980, s. 104–106.

jako diplomatický jazyk rovnoprávný s francouzštinou během pařížské mírové konference v roce 1919. Tehdy započala její postupná a důsledná expanze ve světě.

Třeba zdůraznit, že v zemích středovýchodní Evropy angličtina nepatřila k všeobecně známým a užívaným jazykům. Čechy byly po staletí pod vlivem německé kultury a jazyka, což neusnadňovalo šíření znalosti angličtiny. Anglický klub v Praze, působící od roku 1912, se v poválečných letech stal institucí propagující angličtinu a literaturu a dějiny anglosaských zemí, zvláště USA. Příležitostně čaje, výstavy a knihovna s rozsáhlým knižním fondem přitahovaly k návštěvě Klubu stále početnější hosty. Navíc setkání a diskuse, často za účasti amerických přednášejících, přibližovaly posluchačům zejména Spojené státy. Referenti se zabývali různými aspekty americké tematiky, mj. vnitřní a zahraniční politikou USA, školstvím, hospodářským a politickým systémem, bankovníctvím atd.⁸ Zmínky o těchto setkáních a přednesených referátech se dostávaly do českého tisku a občas i do rozhlasu a seznamovaly tak široké kruhy československé veřejnosti s americkou tematikou.

Kurzy angličtiny, vydávání knih a periodik popularizujících USA, činnost ARA a také červeného kříže, YMCA a YWCA⁹ zahájily systematickou a rozsáhlou amerikanizaci Československa. Sotva lze pominout, že tímto způsobem docházelo k rozšiřování amerických vlivů, což mohlo sloužit a často i sloužilo vládní politice.

Činnost YMCA, YWCA a různých misionářských skupin v Československu (podobně jako v jiných zemích regionu) nepopularizovaly jen americkou dobročinnost. Jejich aktivisté zpracovávali programy pomoci pro studenty, organizovali prázdninové tábory pro mládež, zvláště letní instruktážní školu. Usilovali o pořizování překladů amerických knih a obecně popularizovali Ameriku rozšiřováním kontaktů s organizacemi mládeže v Československu.¹⁰ Ředitelka YMCA v Československu Elinor Pruddenová s neskryvaným zadostiučiněním konstatovala: „Do sociálních, výchovných a rekreačních prací jsou zaváděny americké metody a českoslovenští obyvatelé si rychle zvykají na naše vedení a školení v tomto smě-

⁸ Lauinger Library (LL), Richard Crane Papers (RCO), Box 6, f. 21, Speeches made by Crane; The Central European Observer (CEO), 14.4.1923, s. 2; CEO, 22.4.1923, s. 2; CEO, 12.5.1923, s. 2; CEO, 22.3.1924, s. 2.

⁹ Masarykův archiv (MA), Zahraničí – USA, k. 27. Henry F. Prayer v doporučujícím dopise pro generálního tajemníka YMCA v Praze Lewise Bracketta vyjádřil naději, že naváže četné kontakty a svou činností prohloubí „duchovní a ideové svazky“ mezi oběma zeměmi.

¹⁰ Alice Garrigue Masaryk ..., c.d., s. 106–111; Kose, Jaroslav: *America in Czechoslovakia*, ..., c.d., s. 68.

ru".¹¹ Třeba poznamenat, že činnost YMCA a YWCA (v Polsku byly často důvěrně nazývány jako „tetičky Imcia a Iwcia“) a jejich role ve středověchodní Evropě jsou stále tématem, které čeká na svého badatele.

Velké zásluhy v popularizaci Spojených států v Československu (a naopak) měl první vyslanec USA v Československu, syn známého průmyslníka, filantropa a slavjanofila Charlese Cranea Richard Crane. Dne 11. června 1919 předal pověřovací listiny; ve své řeči odkázal na již existující přátelské svazky mezi oběma národy a jménem své vlády ohlásil americkou aktivitu v hospodářské obnově mladého státu. Prezident Masaryk vyjádřil na adresu Ameriky a Wilsona vděčnost za „přátelskou podporu úsilí o nezávislost“. Jak zdůraznil, Češi „nyní poznají Ameriku z jejích nejlepších stránek, tj. štědrosti, dobročinnosti a altruismu“. „Velkým a krásným úkolem“ vyslance bude seznámit československou společnost s „ideály a duchem amerikanismu“, ale takováto amerikanizace tu bude, jak ujišťoval Masaryk, vítána.¹²

Od prvních dní svého pražského úřadování učinil Crane z vyslanectví svěbytné americké centrum, kolem něhož se soustředili dokonce i Američané, kteří zde pobývali jen krátce. Navázal četné kontakty s českými politiky, kteří – jak psal v hlášeních státnímu departementu – často vyjadřovali slova díky za potravinovou pomoc mladé republice. Takováto setkání vyslance utvrzovala v přesvědčení o „skutečném přátelství“ obou národů, což znamenalo příslib pro rozvoj vzájemných vztahů.¹³

Z poznámek v Craneově „Deníku“ plyne, že byl velmi srdečně přijímán a hostěn jak u samotného prezidenta na Pražském hradě, tak i v kruzích místních elit. Často se vídal s Janem Masarykem, býval na obědech a příležitostných čajích a snadno přitom navazoval styky s místním prostředím. Spolupracoval s šéfem potravinové misie v Československu Lincolnem Hutchinsonem a jinými Američany žijícími v Praze. Důsledně zaznamenával, jak mu při každé příležitosti byla vyjadřována slova vděčnosti Americe za poválečnou pomoc. Hostitelé neustále projevovali přátelství a sympatie k Američanům a velký zájem o americké metody a organizaci práce.¹⁴

Podle vzpomínek britského obchodního rady Bruce Lockharta se Američané v Praze těšili obrovské popularitě a byli zde všeobecně oblíbeni. Především se to týkalo činitelů ARA a pracovníků vyslanectví, ale i všech

¹¹ New York Times (NYT), 19. 6. 1921, 1:2.

¹² Foreign Relations of the United States (FRUS), 1919, v. II, Washington 1934, s. 90–92.

¹³ FRUS, 1919, v. II, s. 87–90. Craneovo hlášení z 15.6.1919.

¹⁴ LL, RCP, Box 5, f. 25, Diary, 1919.

Američanů pobývajících v Československu.¹⁵ Pro Čechy a Slováky byli ztělesněním všeho, co bylo v Americe nejlepší, tedy demokracie, blahobytu, altruismu, profesionality atd.

Čeští politikové usilovali o navázání užších vztahů s USA a spoléhali na jejich příznivý postoj k novému, demokratickému státu, který byl – jak často psal tisk – „stvořen v Americe“. Při příležitosti různých státních výročí byl připomínán pobyt T. G. Masaryka v Americe a jeho „přátelství s Woodrowem Wilsonem“. Občanům se také opakovalo, že nezávislost státu Čechů a Slováků, o němž se psalo jako o „produktu americké svobody“, byla vyhlášena v Independence Hall ve Filadelfii.¹⁶ To mělo velmi symbolický význam, kterého se ostatně Češi snažili propagandisticky využít. Tak navazovali na vzory americké demokracie a svobody a zároveň usilovali o získání americké podpory v důležitých otázkách.

Při každé příležitosti, zvláště v rozhovorech s Američany, Češi odkazovali na přátelské vztahy s USA a ujišťovali, že se řídí jejich vzorem. Jaroslav Císař v jednom ze svých rozhovorů se Stephenem Bonsalem zdůraznil, že prezident Masaryk často navazoval na americkou demokracii. Dokonce v inauguračním projevu vzpomenu velkého prezidenta Abrahama Lincolna, horlivého stoupence idejí svobody,¹⁷ a zdůraznil, že to jsou vynikající vzory pro mladou republiku.

Kdykoli to bylo možné, zdůrazňovali Češi, že Američané a prezident Wilson měli velkou účast ve vytvoření nezávislého Československa. Jeho *self-determination policy* a hesla spravedlivého mírového uspořádání padla na úrodnou půdu, zvláště ve středovýchodní Evropě. Odkazovalo se na vzory americké demokracie, z nichž se čerpalo.¹⁸ Čeští politikové nejednou zdůrazňovali, že další přátelství, spolupráce a podpora „velké americké republiky“ jsou nadále potřebné, ba nezbytné pro mladý stát, který využívá „sesterských“ vzorů. To se stalo příznivou okolností pro posílení amerického mýtu v Československu, propagovaného s velkou pomocí vládních míst obou zemí.¹⁹

¹⁵ Lockart, Bruce: *Retreat from Glory*. New York 1938, s. 84–85.

¹⁶ V podobném duchu se vyjadřovali také Češi v USA, jak o tom svědčí mj. článek českého aktivisty ve Washingtonu B. P. Matochy (*Current History*, 1919, květen, s. 312).

¹⁷ Bonsal, Stephen: *Unfinished Business*. New York 1944, s. 84–85. Císař ve „velké tajnosti“ Bonsala informoval, že Masaryk si přál změnu jména Prešpurk na Wilson City. Od tohoto záměru prý ustoupil, když se dozvěděl, že prezident USA dává přednost názvu Bratislava.

¹⁸ NYT, 21. 7. 1920, 17:4. Hovořil o tom Masaryk např. na setkání s americkými korespondenty v Praze.

¹⁹ V budoucnosti měla amerikanizace Československa budit stále méně nadšení a více skepse.

Po druhé světové válce byla podrobena ostré, přímo útočné kritice (Bernášek, Vladimír:

V prohlubování vztahů s USA a přejímání jejich vzorů hrál velkou roli T. G. Masaryk a jeho rodina. Prezidentova žena Charlotta Garrigue byla Američankou z Brooklynu.²⁰ Rodinné vztahy, znalost jazyka a amerických reálií činily z Masaryka sympatizanta Ameriky a svého druhu spojence v amerikanizaci země. Často hostil Američany jak na Pražském hradě a v Lánech, tak i v letní rezidenci na Slovensku v Topolčiankách. Český tisk těmto návštěvám, často navíc soukromým, věnoval značnou pozornost a příležitostně příznivě komentoval česko-americké vztahy.

Také Masarykův syn Jan, krátce chargé d'affaires ve Washingtonu, který posléze uzavřel sňatek s Američankou,²¹ měl v Americe početnou skupinu přátel, s nimiž udržoval styky. Svazky rodiny Masaryků a Craneů a jejich konexe ve vládních kruzích obou států učinily v zásadě přirozenou cestou i z Jana Masaryka znalce a popularizátora Ameriky ve své vlasti. Nejednou plnil roli pečovatele a tlumočníka hostů z USA, na což mnoho z nich potom srdečně vzpomínalo.

Dcera československého prezidenta Alice Masaryková rovněž popularizovala Ameriku a její přednosti ve své zemi. Jako předsedkyně Československého červeného kříže a angažovaná činitelka charitativních organizací a YWCA nejednou navazovala na americké vzory a vyzývala k jejich následování v Československu. Americké konexe Masaryků byly bezpochyby velmi příznivým faktorem při propagaci USA, americké kultury i každodenního života, zvyků a obecně amerických vlivů v Československu.

Velkou roli v popularizaci Ameriky a jejích předností sehrál týdeník *The Central European Observer* (CEO), vycházející v Praze od března 1923. Česká oficiální místa, zvláště MZV, mu přikládala velký význam. Jeho prvním šéfredaktorem se stal bývalý tiskový atašé ve Velké Británii a v USA Aleš Brož. Týdeník měl být nejrozsáhlejším anglofonním zpravodajem o středoevropských problémech a zvláště o Československu. Při různých příležitostech široce popularizoval americké ideály a demokracii, hospodářsko-politický systém i každodenní život v USA. Pečlivě zaznamenával

Bez slávy a bez ilusí. ČSR a USA v letech 1918–1938. Praha 1956; Hájek, Jiří S.: *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR.* Praha 1953).

²⁰ Státní ústřední archiv (SÚA), Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), Výstřižkový archiv (VA), 816 (1923); MA, Charlotta G. Masaryk, k. 5. Její smrt 13. května 1923 byla široce komentována v Československu i USA. Zdůrazňovalo se, že tato vzdělaná a sectělá Američanka vnesla „americký duch“ do života Masarykova i jeho země.

²¹ V prosinci 1924 Jan Masaryk uzavřel sňatek s Franches Craneovou, dcerou Charlese Cranea. Její bratr Richard Crane byl prvním vyslancem USA v Československu. Mladší vyslancův bratr John byl od roku 1922 na stipendiu v Praze a plnil úkoly soukromého tajemníka prezidenta Masaryka.

návštěvy amerických hostů i krajanů ze zámoří, jejich setkání a diskuse, referáty o Americe atd.²²

Mimořádnou formou popularizace obou zemí bylo udělování Řádu Bílého lva, které se dělo v širokém měřítku. Mezi takto vyznamenanými cizinci byla početná skupina Američanů. 4. července 1926 při příležitosti státního svátku a 150 let USA byla dekorována řada Američanů, mj. vyslanec Crane, Hoover, státní tajemník Robert Lansing a generál John J. Pershing. V následujících letech se skupina Američanů vyznamenaných Řádem Bílého lva rychle zvětšovala. Byli mezi nimi např. vyslanec Lewis Einstein, státní podtajemník Robert E. Olds, konzul Charles S. Vinans a početná skupina vědců z univerzitních středisek, mj. Henry McCracken, Clarence Manning, Stephen Duggan, Nicholas Murray Butler a mnoho jiných. Řád byl udělen také zámořským krajanům, mj. Karlu Vopičkovi, Antonu Čermákovi, Edwardu O. Taborovi, Franku Hajičkovi.²³

Podstatný je fakt, že Řád Bílého lva obdrželi politici, diplomati, průmyslníci, finančníci i představitelé vědy a kultury. Mezi takto vyznamenanými byli pracovníci YMCA a YWCA, hospodářští činitelé, inženýři, mnoho vědců, knihovníci, novináři a mnoho jiných Američanů popularizujících a rozvíjejících vztahy se vzdálenou republikou. Udělování vyznamenání Američanům zaslouženým o Československo bylo nejen výrazem vděčnosti, ale také pokusem o další spolupráci. Mělo také propagandistický význam, neboť při každé takové příležitosti docházelo k popularizaci nejen USA, ale i Československa. Vyznamenání Američané byli nejednou „skutečnými velvyslanci“ vzdálené země a přispívali k dalšímu rozvoji československo-amerických vztahů.

Američtí Češi a Slovinci se ukázali být velmi prospěšní při propagaci Ameriky v zemi svého původu a „staré vlasti“ v USA. Návštěvy prezidenta Bank of Europe Thomase Čapka, průmyslníka Franka Hajička, kurátora Národního muzea ve Washingtonu Aleše Hrdličky, Šárky Hrbkové a dalších krajanů ze zámoří byly nejednou spojeny s přednáškami a besedami o Americe a americko-československých vztazích.²⁴ Vystoupení hostů se v Praze těšila velkému zájmu a sama o sobě byla oslavou Ameriky. Přednášeli krajané z USA – lidé úspěchu, kterým se podařila kariéra za

²² AMZV, Sekce III, k. 332, CEO.

²³ MA, TGME, Zahraničí – USA, k. 27; Library of Congress (LC), Manuscript Division, Edward O. Tabor Papers, Box 1, f. Correspondence, 1927–1929; NYT, 9. 2. 1928, 9:2; NYT, 30.1.1930, 9:2; CEO, 2. 7. 1926, s. 452; CEO, 19. 6. 1931, s. 359; CEO, 3. 7. 1931, s. 386.

²⁴ The Czechoslovak Review (CzR), 1922, leden, s. 12; CzR, 1922, listopad, s. 286; CEO, 8. 6. 1923, s. 2; CEO, 6. 9. 1924, s. 2; Čapek, Thomas: *Naše Amerika*. Praha 1926.

oceánem. Jakoby automaticky se tak stávali propagátory výhod amerického ekonomicko-politického systému a ideálů americké demokracie.

Hosté si často všímali postupující amerikanizace Československa a viděli v tom zdroj úspěchu a příslib lepší budoucnosti. Thomas Čapek se mnohokrát na toto téma veřejně vyslovoval. Oceňoval hospodářské úspěchy mladého státu a předpovídal mu příznivou budoucnost.²⁵ Také prezident American State Bank z Blue Islandu James F. Štěpina se po více než tříměsíční cestě po nástupnických státech obzvláště vřele a příznivě vyjadřoval o zemi svého původu. Psal, že v Československu „byla všude vidět americká přítomnost“, že zájem a fascinace Amerikou byly všeobecné a že na ně bylo možné narazit na každém kroku, prezidentem Masarykem počínaje a průměrnými obyvateli konče.²⁶

V udržování a rozvoji nejen československo-amerických vztahů, ale i fascinace Amerikou hráli významnou roli američtí Češi a Slováci. Ve velkém počtu se účastnili sokolských sletů a festivalů a velkou měrou přispívali k popularizaci Ameriky, její demokracie a ideálů i různých institucí. Propagovali nejen hospodářsko-politický systém USA, ale i vzdělávací systém a školství.²⁷

Zdá se, že jak skutečná tak i v mnoha případech vytoužená amerikanizace Československa sehrála podstatnou úlohu ve vzájemných vztazích. Jakoukoliv amerikanizaci mladé republiky přijímali Američané jako pozitivní skutečnost, což samozřejmě zdůrazňovalo její cenu.²⁸ Češi ji dokázali využít.

Třeba rovněž připomenout roli amerických Rusínů, kteří měli velký vliv na rozhodnutí o připojení Podkarpatské Rusi k Československu a o udělení autonomních práv této zemi. V důsledku těchto aktivit pak byl z jejich řad povolán i guvernér Gregory Žatkovič. Přibyl z USA spolu se skupinou svých nejbližších spolupracovníků a široce prosazoval vzory americké demokracie, organizace průmyslu a řízení, ale i zvyklostí.²⁹ Nutno mít na paměti, že emigrace z těchto chudých a hospodářsky zanedbaných oblastí do USA již měla svoji tradici. V širokých kruzích této společnosti, hlavně díky rodinným kontaktům a dolarům zasílaným ze zámoří, panovalo přesvědčení o bohatství a vyšší úrovni, ba dokonalosti amerického ekonomicko-politického systému.

²⁵ CzR, 1922, únor, s. 27–29.

²⁶ CzR, 1922, říjen, s. 276.

²⁷ CEO, 25. 6. 1926, s. 434.

²⁸ NYT, 22. 9. 1927, 32:2.

²⁹ Seton-Watson, Robert W.: *Twenty-Five Years of Czechoslovakia*. London 1945, s. 55; Bernášek, s. 73–86.

tického systému. Rusíni v Československu byli podobně jako jejich krajané v USA nadšeni Amerikou a nemalou měrou přispěli k šíření přesvědčení o civilizační převaze USA.

Americkou prosperitu a bohatství popularizovali v Československu podobně jako v jiných zemích také turisté z USA, jejichž počet se každým rokem zvyšoval. Od počátku 20. let se Praha a posléze i lázeňská města stala častým cílem i pro Američany.³⁰ Ti cestovali po zemi a navštěvovali historická místa Čech a malebná zákoutí Slovenska. Utráceli také dříve naspořené dolary, často nákupem amerického zboží (!), na něž byli prostě zvyklí. Touto cestou coca-cola, žvýkačky či pronajímané fordý nejen uspokojovaly jejich potřeby během cest po Evropě, ale nejednou do značné míry utvářely komerční potřeby a vkus Evropanů.³¹

Významnou roli v navazování kulturních vztahů USA s evropskými státy včetně Československa hrály různé organizace a nadace, zejména však Carnegieho mírová nadace. Za její vydatné pomoci byly zřizovány knihovny, kupovány zámořské publikace a rozvíjena výměna stipendií. Carnegieho nadace se pro Ameriku stala „nástrojem rozšiřování kulturních vlivů“.³² Byla součástí „soukromé diplomacie“, se kterou státní departement neměl žádné starosti. Spolupráce amerických elit se Společenstvím národů, Mezinárodním soudním dvorem a pacifistickými organizacemi i jejich podpora mezinárodní filantropie, vykonávaná prostřednictvím různých nadací, se uskutečňovaly za tichého souhlasu oficiálních míst. Vycházelo se přitom z přesvědčení, že je to skvělý způsob propagování výhod americké demokracie a technické převahy USA, což sloužilo státním zájmům. Carnegieho nadace stejně jako Rockefellerova nadace navázala oživené vztahy s Československem od počátku 20. let.

Vynikající formou popularizace Spojených států v Československu byly i návštěvy významných osobností amerického ekonomického a finančního světa. Od počátku 20. let Prahu dost početně navštěvovali inženýři a technici, kteří zde propagovali americké pracovní metody a technologické vzory.³³

³⁰ CzR, 1923, červen, s. 154; CEO, 12. 6. 1930, s. 329. V r. 1922 Prahu navštívilo 57 tis. zahraničních turistů, z toho asi 4 tis. Američanů. Do r. 1928 tato čísla stoupla na 330 tis. a 20 tis.

³¹ Costigliola, Frank: *Awkward Dominion. American Political, Economic and Cultural Relations with Europe, 1919–1933*. Cornell University Press 1984, s. 171–172; CEO, 14. 6. 1929, s. 329. S odvoláním na NYT udává, že r. 1928 američtí turisté v Evropě utratili kolem 900 mil. dolarů (zatímco v roce 1919 asi 50 mil. dolarů).

³² Rosenberg, s. 115.

³³ Hoover Presidential Library (HPL), Commerce Papers (CP), Box 176, f. Czechoslovak Engineer-Legation, 1922.

Ve dnech 19.–21. července 1921 v Praze pobývala dvanáctičlenná delegace americké Obchodní komory v čele s Josephem H. Defreesem. Třídenní pobyt vyplnila početná setkání s představiteli hospodářského a finančního světa i československými vládními představiteli, mj. s Edvardem Benešem. Američané byli pozváni i na Pražský hrad na večeri u Jana Masaryka.³⁴

Naopak čeští inženýři se při návštěvách USA seznamovali s americkými podniky, jejich pracovními metodami a moderním vybavením a někdy i sondažovali možnosti případných nákupů vybavení pro vlastní podniky.³⁵ Nadšení z amerického inženýrství a technologie, zvláště z automobilů, prosazujících se na celém světě, bylo po první světové válce viditelné i v Československu. V publicistice se nejednou připomínaly americké pracovní metody v průmyslu a inženýrství a tímto způsobem byly popularizovány tzv. práce u Forda (Ford Works).

Také pražský Rotary Club sehrál významnou roli v popularizaci Ameriky, zvláště ve 20. letech, kdy v celé Evropě došlo k rozkvětu těchto klubů, které byly sdružením obchodníků. Jedním z jeho zakladatelů byl letitý konzul USA v Praze Charles E. Winans, který velkou měrou přispěl k vytváření amerického image v Československu a k rozvoji vzájemných, zejména hospodářských a obchodních vztahů.³⁶

Rotary Club organizoval různá setkání, na nichž pozvaní hosté z USA přednášeli o Spojených státech.³⁷ To byl skvělý způsob popularizace Ameriky jako takové, zejména však podnikavosti, organizace práce, profesionality a obecně vyspělosti amerického hospodářského a politického systému.

Po první světové válce byly Spojené státy zainteresovány především na další hospodářské a obchodní expanzi, a to i ve středovýchodní Evropě. Hoover již jako státní tajemník sehrál v těchto plánech klíčovou roli, když v širokém měřítku vedl „mírové obchodní dobytí světa“. Masová výroba, standardizace, snížení nákladů, moderní technologie atd. zapříčinily výrazný příliv amerického zboží i na evropské trhy. Československo stejně jako jiné nové státy bylo v zahraniční, zejména hospodářské a obchodní politice USA zohledněno.³⁸

³⁴ NA, American Legation, Prague, Correspondence, Crane (ALP-CC), 1921, v. VII, 400–715; NA, Decimal File (DF), Roll 2, 860F00/184. Hlášení chargé d'affaires státnímu tajemníkovi z 30. 7. 1921.

³⁵ NA, Record Group (RG) 151, 455 Czechoslovakia-Trade Excursions.

³⁶ Winans byl konzulem v Praze od 9. listopadu 1920 do ledna 1928 (CEO, 27. 1. 1928); AMZV, Sekce III, k. 560. Hlášení Lewise Bracketta o činnosti Amerického institutu v r. 1936.

³⁷ CEO, 3. 12. 1926, s. 843.

³⁸ Šíře jsem se této tematice věnovala v knize *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*. Białystok 1996.

Obchodní atašé USA se snažili získat zájem českých zákazníků o americké výrobky. Byly propagovány různé druhy zboží a pořádány přednášky o americkém průmyslu a obchodních možnostech USA. Pod dohledem atašé byly rovněž organizovány výstavy různých strojů, zařízení, automobilů, ale i zemědělských produktů a parfémů.³⁹ Třeba pamatovat, že získat dovozce v Československu nebylo lehkým úkolem, neboť bylo nejprůmyslovější částí bývalého Rakouska-Uherska a samo se stalo vývozním státem. Avšak hned po první světové válce zaujaly USA v jeho zahraničním obchodu významné místo vedle tradičních obchodních partnerů – Německa a Rakouska.

V Československu se podobně jako v mnoha jiných evropských zemích té doby těšily velké popularitě americké automobily, mechanizované vybavení, nábytek i konfekce. To byl zřejmý výsledek vynikající reklamy a dovedného prodeje amerického zboží a zároveň i – podobně jako v jiných zemích – skutečné fascinace zaoceánskými novinkami a módou.

Fordovy automobily se v Československu těšily velkému zájmu, mj. i vzhledem k cenám. Fordova společnost zde měla dvanáct dobře a operativně fungujících místních agentur. K ochraně domácího průmyslu (Škodovy závody) Praha zavedla kvótní systém, omezující dovoz automobilů z USA (zpočátku 400 vozů ročně, později dvakrát tolik), avšak téměř 90 % amerického kontingentu představovaly Fordovy automobily.⁴⁰

Od počátku 20. let probíhala postupná, ale stále zřetelnější amerikanizace Československa, což s hrdostí a uspokojením pozorovali Američané, zejména diplomatičtí a konzulární představitelé USA v Praze. Nástupce Richarda Cranea Lewis Einstein psal do státního departementu, že probíhá výrazná a zjevná amerikanizace československého průmyslu. Jak ujišťoval, Češi přejímají americké technické vzory a ministr obchodu Hoover zde je nepochybnou autoritou v otázkách inženýrství, řízení a obchodu.⁴¹ V dalších letech psal Einstein (byl ve funkci do r. 1930) nejednou s uznáním o amerických vzorech, ujímajících se v Československu. Spatřoval v tom i svoji zásluhu a příležitostně připomínal prospěšnost své diplomatické práce.

Hoover byl v Československu všeobecně znám nejdříve jako humanitární pracovník, jemuž byla při různých příležitostech projevoována vděčnost.

³⁹ CEO, 20. 8. 1926, s. 599.

⁴⁰ NA, Record Group (RG) 151, 722.1. Fairs-Czechoslovakia. Hlášení Lawrence Grovese z 27. 3. 1924.

⁴¹ NA, American Legation, Prague, Correspondence, Einstein (ALP-CE), 1923, v. V, 842–891; CEO, 19. 7. 1924, s. 2.

Stal se též čestným členem Společnosti československých inženýrů a jeho knihy zde byly překládány a známy nejen v odborných kruzích.⁴² Vznikly i životopisné práce o tomto neobvyklém člověku, humanitárním aktivistovi a světově proslulém inženýrovi, který se v Československu těšil všeobecnému uznání.⁴³

Mezinárodní kongres řízení, který se konal v Praze v červenci 1924, se stal další příležitostí k připomenutí Hooverových výkonů v této oblasti a zvláště jeho zásluh v popularizaci amerických pracovních a řídicích metod.⁴⁴

Americký státní svátek 4. července byl v roce 1926 v Praze spolu se 150. výročím nezávislosti USA připomínán obzvláště oslavně. Oslav se zúčastnili i účastníci sokolských slavností. Uskutečnily se i oficiální oslavy za účasti mnoha hostů z vládních kruhů. T. G. Masaryk zaslal blahopřejný telegram prezidentu Calvinu Coolidgeovi, v němž zdůraznil význam amerických ideálů nejen pro Československo, ale i pro celý svět, a ujistil: „Naše republika hledí s velkými sympatiemi a obdivem na svoji starší sestru, která přispěchala s nezištnou pomocí našemu národu v první světové válce i po jejím skončení a která mnoha našim krajanům dala možnost založit nové domovy v této pohostinné zemi.“⁴⁵ Masarykovo vyjádření bylo v československém tisku široce komentováno.

Zvláště významnou roli v propagaci Ameriky a jejích přednostech hrálo – hlavně vzhledem k rychlosti přenosu informací, masovosti a sugestivitě – telegrafické spojení, rozhlas, literatura a zejména film. Hollywoodská filmová produkce byla v evropských zemích nesmírně populární a již v polovině 20. let svojí expanzivitou obsáhla celý svět.⁴⁶ Americký (či přesněji řečeno hollywoodský) životní styl, prezentovaný touto cestou široké veřejnosti, se velkou měrou přičinil k vytváření vkusu a komerční poptávky. Přesvědčení mnoha Američanů, že „obchod jde za filmem“, našlo nejednou potvrzení v praxi. Státní tajemník pro obchod toho dokázal využít v obchodní politice USA. V roce 1926 byla v obchodním departementu zřízena zvláštní filmová sekce, která se měla zabývat utvářením komerčních potřeb diváků.⁴⁷ Dbalo se na to, aby se na plátně objevovalo

⁴² HPL, CP, Box 176, f. Czechoslovak Engineer-Legation, 1922–1925; CE, 28. 7. 1923, s. 2.

⁴³ Mj. Špaček, Stanislav: *Herbert Hoover inženýr humanity*. Praha 1922; Týž: *Herbert Hoover. Jeho život a práce*. Praha 1929.

⁴⁴ HPL, CP, Box 176, f. Czechoslovak Engineer-Legation, 1922–1925.

⁴⁵ CEO, 9. 7. 1926, s. 498.

⁴⁶ Rosenberg, s. 80, 99–103. Již v r. 1925 představovaly americké filmy 95 % promítaných filmů ve Velké Británii a Kanadě, 70 % ve Francii, 60 % v Německu a 65 % v Itálii.

⁴⁷ Castigliola, s. 176.

různé oblečení, automobily, nábytek a novinky či zlepšení v oblasti domácích potřeb a vybavení, neboť to mělo automaticky utvářet zájem diváků o určité spotřební zboží. Americké ekonomické kruhy si dokonale uvědomovaly užitek z této reklamy a snažily se využít propagační role filmu pro odbyt různých výrobků.

Tímto způsobem obdivovaní a oblíbení hollywoodští hrdinové propagovali módu a životní styl nejen doma, ale i v zahraničí a vyvolávali tak touhu následovat tyto vzory, tj. i vlastnit a používat podobné předměty. Jak poznamenal jeden z novinářů Národních listů, amerikanizace Československa začínala „americkým filmem a končila botami a klobouky“. Filmy s Mary Pickfordovou a Douglasem Fairbanksem i herci samotní se také v Československu těšili obrovské popularitě. Jejich cesty po Evropě se staly bezprecedentními událostmi a široce se o nich rozepisoval tisk. V létě 1926 byl skvělý herecký pár přivítán v Československu a v novinách se objevily snímky hvězd ze setkání s prezidentem Masarykem a jeho vnuky.⁴⁸

Ve druhé polovině 20. let některé státy, mj. Německo, Velká Británie a Francie, učinily pokusy o ochranu vlastního filmového průmyslu zavedením limitů a jiných omezení pro zahraniční filmy. V zásadě šlo o snížení dovozu těchto filmů, což Američané chápali jako restriktce namířené proti nim. To vyvolalo protesty amerických vládních činitelů. Problém brzy utichl a hollywoodský film v praxi ovládl nejen evropský trh. Ve druhé polovině 20. a ve 30. letech došlo ke skutečné expanzi amerického filmu také v Československu.⁴⁹

Američtí diplomaté a konzulární pracovníci, široce propagující přednosti své země, byli velmi citliví na jakékoli kritické zmínky o USA. Ve svých hlášeních nejednou psali o „protiamerických náladách“ a „protiamerické propagandě“ v Československu, dokonce i tehdy, když šlo o zmínky či komentáře českého tisku o problémech farmářů či americkém materialismu.⁵⁰ Byl to důsledek příliš pozitivních, ba idylických představ o Americe v poválečné, zvláště středovýchodní Evropě.

Ve druhé polovině 20. let se v diplomatické korespondenci mezi státním departementem, departementem obchodu, vyslanectvím a konzulátem

⁴⁸ CEO, 30. 7. 1926, s. 548.

⁴⁹ Rosenberg, s. 102–103; *Statistická příručka Československé republiky*. Praha 1937, s. 131. Z 830 zahraničních filmů v Československu v r. 1932 bylo 180 z USA (to představovalo 21,7 %), avšak v r. 1936 to již bylo 410 z 1050 zahraničních filmů (39 %). Proběhl tedy více než dvojnásobný růst počtu amerických filmů promítaných v Československu při současném ústupu filmu německého (z asi 340 v r. 1932 na 270 v r. 1936).

⁵⁰ NA, Decimal File, 1910–1929, 860F.9111/1. Hlášení Charlese Winanse z 22. října 1923.

USA v Československu problematika „diskriminace“ spoluobčanů, amerického filmu a Ameriky všeobecně vracela jako bumerang.⁵¹ Zvláště zřetelně to lze sledovat na různých dotazech washingtonských úředníků, nejednou intervenujících v záležitostech krajanů, kteří měli své zájmy v Československu (podobně tomu bylo ve vztahu k Polsku), a v souvislosti s tím i někdy zveličované problémy nebo zcela jednostranná vysvětlení. Byly to otázky ve Washingtonu často diskutované, jak o tom svědčí i rozsáhlá korespondence o „diskriminaci“ Američanů a „protiamerické propagandě“ ve středovýchodní Evropě.⁵²

Vyslanectví USA a konzulát v Praze nejednou intervenovaly v záležitostech tohoto druhu stejně jako – a to mnohem častěji – v různých sporech amerických producentů s jejich partnery v Československu, pokud byly zájmy Američanů uznány za ohrožené.⁵³

Zdá se, že zveličovaný problém „diskriminace“ Ameriky a jejího zboží měl úzkou souvislost s rozšířeným (i v Československu) americkým mýtem. Fascinace Amerikou a všeobecné přesvědčení o větší vyspělosti všeho amerického, založené zejména Wilsonovou politikou a aktivitou Hooverových potravinových misí a hospodářskými styky, byly na začátku 20. let v mnoha evropských státech velmi silné. Československo nebylo výjimkou. Americký mýtus, propagovaný nejen diplomatickými a konzulárními úřady USA, ale i československými vládními místy, americkými Čechy, Slováky a Rusíny i prostřednictvím literatury a amerického dolaru se snadno rozšířil. Proto byla jakákoli kritická slova na adresu Spojených států či jejich politiky chápána jako útok na tento mýtus. Ohrožovala sebevědomí Američanů, přesvědčených o své převaze nad Evropany. Týkalo se to obdobnou měrou amerického turisty na cestách, businessmana uskutečňujícího obchody i diplomata na zastupitelském úřadu v Praze – všichni reagovali podobně na každé kritické slovo o USA. Často se dokonce nejednalo ani o kritiku, nýbrž pouze o nedostatečně pochvalné či nepřiliš ponižené vyjádření.

V jednom z hlášení se obchodní atašé Elbert Baldwin znovu vrátil k nekriticky zveličené „protiamerické činnosti“ a „diskriminaci“ svých

⁵¹ NA, ALP-CE, 1926, v. VII, 811.1101-891.

⁵² NA, RG 151, Box 417.1, Anti-American Propaganda, f. Czechoslovakia. Často se psalo o tom, že k podobným incidentům docházelo i v jiných zemích, mj. v Polsku a pobaltských státech.

⁵³ NA, RG 151, Box 454, f. Czechoslovakia – Commercial Travellers. Je tu mnoho informací o incidentech, které se stávaly americkým výrobcům a exportérům v Československu, a o pokusech o intervenci uskutečněných ze strany amerického vyslanectví v Praze.

krajanů. Psal, že Československo nevede protiamerickou propagandu, o níž mluvili někteří lidé na americké straně, kteří se se svými vyjádřeními dostávali i do domácího tisku. Ujišťoval, že československé vládní kruhy jsou „velmi přátelské k USA a americké zboží se zde těší velké popularitě“.⁵⁴

Jak psal Baldwin v hlášení do ústředí, kritická slova na adresu Ameriky, která se občas objevovala v tisku, byla především důsledkem „československého přátelství k Francii, která svalovala na USA odpovědnost za válečné dluhy“, což mělo vliv na emocionální vztah ke „strýčku Samovi“. Zároveň obchodní atašé přiznal, že se zčásti jedná i o výsledek americké politiky a především jejího nepochopení v Československu. Navíc podle jeho názoru Evropané často projevují nechuť k Americe, neboť „se bojí, že americké investice přivodí svého druhu ekonomický a politický diktát Ameriky“. Apeloval proto na lepší informování o americké politice vůči Evropě včetně Československa,⁵⁵ neboť, jak kriticky přiznal Baldwin, zde bylo slabé místo americké informační a propagandistické akce a tedy i činnosti diplomatických a konzulárních úřadů, a to i v Československu.

Těžko říci, zda Američané vedli promyšlenou a organizovanou informační kampaň o politice USA, ale je skutečností, že zastupitelský úřad i konzulární služba uskutečňovaly takové pokusy a šířily informace v širších kruzích československého veřejného mínění. Na podzim 1926 vládní kruhy ve Washingtonu – do značné míry z podnětu pražského konzulátu – diskutovaly o možnostech šíření rozsáhlejších informací o USA v zahraničí a ovlivňování veřejného mínění touto cestou. Diskuse se dotkla mj. otázek nákupu a promítání určitých filmů prostřednictvím YMCA a YWCA jako způsobu propagace Spojených států a americké tematiky v Československu.⁵⁶ Záležitost zřejmě nebyla vyřešena nijak rychle, neboť ještě v r. 1927 se v diplomatické korespondenci stále objevuje a podobné požadavky se i nadále opakují.

V následujících letech uskutečňovali také pracovníci vyslanectví a konzulátu v Praze pokusy popularizovat svoji zemi a její přitažlivé stránky. Při každé příležitosti se snažili šířit rozsáhlejší informace o Spojených státech prostřednictvím masových sdělovacích prostředků, zvláště tisku. V jejich plánech se objevil i projekt Amerického institutu v Praze, jehož horlivým

⁵⁴ NA, RG 151, Box 417.1, Anti-American Propaganda, f. Czechoslovakia. Baldwinovo hlášení z 11. listopadu 1926.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ NA, DF, 860F.4061/5.

zastáncem byl Lewis Einstein. Vyslanec se osobně snažil pomoci při jeho vytvoření,⁵⁷ ale tato myšlenka tehdy ještě nebyla uskutečněna. Došlo k tomu až o několik let později, v roce 1931, což bylo do značné míry výsledkem rozsáhlého úsilí akademických center obou zemí.⁵⁸ Schönbornský palác, který americké vyslanectví koupilo v roce 1925, se brzy stal skutečným americkým centrem, navštěvovaným početnými hosty z USA, z nichž mnozí zde vystoupili jako přednášející. Knihovna, čítárna i přednášky a diskuse, které zde byly organizovány, přibližovaly a popularizovaly Ameriku a její přednosti v širších vrstvách Čechů a Slováků.

Americký dolar a bohatství fascinovaly svět, zvláště slabší a chudší země, a staly se nedílnou součástí amerického mýtu. Již tehdy se rozšířilo přesvědčení o altruismu Američanů a jejich nezištné pomoci pro potřebnou, válkou zničenou a hladovějící Evropu. Půjčky na uhrazení válečných výdajů vzrostly do obrovských výší a překračovaly platební schopnosti nedávných spojenců, potýkajících se s finančními problémy. Společnost v evropských zemích s nadějí očekávala umoření či alespoň redukci válečných dluhů, jejichž splacení se Američané domáhali. Neústupnost a kategorické požadavky splacení válečných dluhů i s úroky navodily v evropských státech zklamání a rozčarování. Konsolidační dohoda, kterou Československo a USA uzavřely 13. října 1925, nesplnila očekávání na československé straně. Bylo třeba zaplatit i s úroky 115 mil. dolarů válečných dluhů, s rozložením splátek na mnoho let. Český tisk psal nejednou o „lichvářském jednání“ zámořské velmoci, která se snažila „učinit z Evropy vlastní kolonii“. Občas se objevovaly kritické hlasy na adresu samolibého strýčka Sama a světové směnárny bez ručení, jak psaly mj. Lidové noviny.⁵⁹ Nedávný stereotyp idealistické a altruistické Ameriky, tak ochotně pomáhající Evropě, byl výrazně otřesen. V karikaturách se začal objevovat obraz tlustého „strýčka Sama“, spokojeného se sebou samým, s doutníkem v ústech a měšcem v ruce. Takový image se Američanům nezamlouval.

Závěrem je třeba zdůraznit, že se Amerika těšila velké popularitě v poválečném Československu, zvláště ve 20. letech. Následování vzorů americké

⁵⁷ HPL, Castle Papers, Box 8, f. Hungary, 1920 – June 1926. Korespondence mezi Einsteinem a Williamem Castlem týkající se Amerického institutu v Praze; NA, ALP-CE, 1927, v. VII, 800.1-843.

⁵⁸ Viz Paraflanowicz, Halina: Instytut Amerykański w Pradze i jego rola w rozwoju stosunków czechosłowacko-amerykańskich w okresie międzywojennym. *Białostockie Teki Historyczne*, 1995, t. I, s. 55–79.

⁵⁹ NA, ALP-CE, 1926, v. VII, 811.1101-891; SÚA, AMZV-VA, 18(78-81), tiskové výstřižky.

demokracie, vděčnost za pomoc při budování státu, výměna hospodářských zkušeností a rozvoj obchodu byly dokonale příznivou okolností pro propagaci všeho amerického a vytvářely příznivé ovzduší ve vzájemných vztazích na prahu nezávislého Československa. Americké oficiální kruhy, československá vládní místa i američtí Češi a Slováci sehráli v tomto směru obzvlášť aktivní roli.

Fascinace Amerikou a vším americkým v Československu ve druhé polovině 20. let výrazně polevila. Střet očekávání, která se u Evropanů dříve probudila (naděje na pomoc poválečné Evropě a užší spolupráci), se skutečností (pragmatickou politikou USA, nutností splatit dluhy atd.) přinesl velké rozčarování také u Čechů a Slováků. Tak bylo podlomeno přesvědčení o idealistické a altruistické Americe, ochotné pomáhající těm, kdo to potřebují.

Češi se zajímali o americký výrobní systém, efektivitu práce, technologii a různé technické inovace, avšak po krátké době opojení Amerikou převládl realismus a věcný přístup. Dokonce i fascinace americkými automobily ustoupila realitě. Československo při ochraně vlastního průmyslu zavedlo kvóty a omezilo dovoz automobilů z USA. Nepodařilo se však ubránit Československo před hollywoodským filmem, dobývajícím nejen Evropu, nýbrž celý svět.

Hluboká světová hospodářská krize přivodila závažné hospodářské, finanční i sociální otřesy ve Spojených státech. Ovlivnila i jejich zahraniční politiku, a to ve výrazněji nacionalistickém a izolacionistickém směru. Hospodářská krize se zároveň stala smrtelným nebezpečím pro idylickou představu bohaté Ameriky a Američanů přesvědčených o převaze, ba dokonalosti ekonomicko-politického systému USA. Začala pozvolná, avšak neodvratná eroze amerického mýtu.

Z polštiny přeložil Miloš Řezník.

The American Myth and Americanisation of Czechoslovakia after World War One

Halina Paraflanowicz (Białystok)

Ever since its inception the USA has attracted the interest of Europeans. In the course of time the American democracy and its ideals as well as the wealth and large spaces of America became a source of fascination and desire of millions of people

throughout the world. Since the second half of the 19th century a large number of emigrants from Western and Northern, and later also Central, Eastern and Southern Europe had come to the USA. Millions of them saw their dreams come true. They appeared in a country of big life opportunities, a country of prosperity, the "American paradise," as it was often called.

For millions of other people in the world America will stay a mythical country of affluence, a "land flowing with milk and honey," a country of big opportunities and potential success and career from the "shoeshine boy to the millionaire." This image will be to a large extent strengthened by the Americans themselves, recent emigrants and current citizens of the USA.

In inter-war Czechoslovakia America was much popular, especially in the 1920s. Imitation of models of American democracy, gratitude for help in the establishment of the country, exchange of economic experiences and development of trade were a perfect, beneficial impetus in the promotion of everything American. This created a favourable atmosphere in bilateral relations on the threshold of independent Czechoslovakia. The American official circles, Czechoslovak authorities and American Czechs and Slovaks played a very active role in this.

The fascination by America and everything American in Czechoslovakia strongly ebbed in the second half of the 1920s. The clash of expectations it had evoked among Europeans earlier (the hopes of aid to the post-war Europe and closer cooperation) with reality (a pragmatic policy of the USA, the necessity of repaying the debts, etc) brought about great disenchantment also among Czechs and Slovaks. This undermined the belief about an idealistic and philanthropic America, readily helping those in need.

Czechs took an interest in the American manufacturing system, the productivity of work, technologies and various technological innovations. However, great admiration for America after a brief time gave way to a realistic approach. Even the fascination with American cars gave way to reality. In order to protect its own industry Czechoslovakia introduced quotas and curbed imports of cars from the USA. However, Czechoslovakia was not able to defend itself against the Hollywood film in its conquest of not only Europe, but the whole world.

The devastating recession in the 1930s brought about serious economic, financial and social repercussions in the USA. It also influenced its foreign policy, pushing it to a more nationalist and isolationist course. The recession also became a deadly danger to the idyllic idea of a rich America and Americans convinced about their superiority and the perfection of the economic and political style of the USA. This was the beginning of a slow, but irrevocable erosion of the American myth.

Bulharsko a Bulhaři očima českého turisty

O trnitých stezkách mezinárodního dialogu

Vladimir Penčev

Proces integrace České republiky do Evropské unie zřejmě přináší i některé nečekané perspektivy. V poslední době se stále hmatatelněji prosazuje jistá politická vůle uzavírání státních hranic na Východě a omezování přístupu balkánských Evropanů na české území. Nezávisle na libozvučnou motivaci o splnění kritérií pro členství v unii právě Česká republika (na rozdíl od ostatních kandidátských států) iniciuje nastolení tohoto problému a zdá se i spěchat s jeho řešením. Politici a vůbec subjekty státní moci mají nepochybně své důvody podniknout tu či onu iniciativu ve sféře sociálního. A to jednoduše proto, že stát je instituce, kterou společnost vytváří, aby chránila své zájmy¹. Existence státu ale předpokládá bezpodmínečně rozdíl mezi interetnickými a mezistátními souvislostmi. Projekce tohoto rozdílu objevujeme především z hlediska člověka jako osobnosti, a ty jsou zvláště patrné, formulujeme-li je z pozice jeho etnicity a jeho občanské identity. V prvním případě on je Bulhar, Čech, Polák atd., v druhém – občan Bulharska, České republiky, Polska atd. Tento druhý aspekt rozdílů interetnické – mezistátní souvislosti je spojen s pojmem teritorium. Teritorium státu je politické teritorium, které podléhá jisté moci. Etnické teritorium, pojaté spíše jako etnické území, stanoví onen prostor nesoucí určité historicko-geografické a sociálně-ekologické parametry, ve kterém se rozvíjejí vnitroetnické procesy. Z toho vyplývá i skutečnost, že pokud jsou státní hranice pohyblivé (nehledě na to, zda jsou výsledkem násilí či konsensu), pak etnické jsou stálé, právě protože rýsují sociokulturní prostor etnika².

Tímto směrem můžeme pokračovat dlouho, důležitější je ale to, že poli-

¹ Viz podrobněji Живков, Т. Ив.: *Етническият синдром*. София 1994, s. 74–75.

² Tamtéž, s. 75–77.

tická rozhodnutí a činy v kontextu mezistátních vztahů neodrážejí vždy adekvátně skutečné interetnické souvislosti. Sotva však zpochybníme fakt, že právě tyto souvislosti jsou určující v mezietnickém dialogu, protože státy se objevují a mizejí a též protože stát a etnikum jsou jevy různého řádu. V tomto případě z hlediska stanoveného problému můžeme soudit, že ve vztazích mezi lidmi žijícími na různých etnických územích jsou rozhodující ne tak prosazované (tím či jiným způsobem a v té či oné souvislosti) societární znaky, jako implicitně niterní představy etnického povědomí o člověku vedle tebe a proti tobě. Jinými slovy touto cestou dojdeme alespoň ke dvěma otázkám – o pojmech „svůj“ a „cizí“ a o etnostereotypy³. Nakonec se stává zřejmým, že tzv. etnostereotypy získávají úlohu poznání, redukovaného však k jistému zjednodušenému modelu-antitezi: my a oni. Protiklad své – cizí se projevuje vybudováním etnostereotypů vlastní etnické významnosti a jejich postavení proti významnosti cizí, tj. většinou formování vlastní identity⁴ jde cestou negace⁵. Samozřejmě jsou možné i další konfigurace, důležitější je však to, že etnostereotypy jsou pro každou etnickou skupinu formální projev povědomí svého a cizího a rovněž že značí etnické vztahy. Budované v procesu individuální komunikace, usazují se stereotypy do povědomí etnika, aby se reprodukovaly později v individuální komunikaci, ale už s potenciálními akumulacemi minulé vlastní zkušenosti.

Tímto rozsáhlým úvodem jsem se pokusil ukázat, že nakonec jednotlivé státní akty (navzdory své závažnosti) nejsou až tak podstatné pro mezietnický dialog. Významné pro jeho parametry jsou interetnické souvislosti a etnostereotypy fungující na jejich základě. Možná právě to vysvětluje i stále aktuálnější sondy evropské vědy do sféry takovéto problematiky. Pravděpodobně uvědomování si faktu, že proces globalizace, tak charakteristický pro evropskou societární realitu posledních desetiletí, znamená v praxi překonání státních, nikoliv však etnických hranic, vyvolává zřetelný vědecký zájem o etnickou „jinost“. Předpokládám, že do tohoto

³ Viz Пенчев, Вл.: Между своечуждото и чуждосвоего. За някои проблеми на етнокултурната идентичност на „българските“ чехи и „чешките“ българи. In: *сп. Славянска филология*. Т. 22, С. 1998, s. 299–302; Viz též Penčev, Vl.: Az i toj. Obrazat na „drugija“ u „balgarskite“ čechi i „češkite“ balgari – In: *Práce z dějin slavistiky*. T.XVIII, Praha 1997, s. 43–45; Пенчев, Вл. Българските чехи – „свои“ и „чужди“ сред „свои“ и „чужди“. – In: *Българите в Средна и Източна Европа*. София 1995, s. 155–156.

⁴ Mimoходом problém identity je v současné době velmi aktuální. Viz např. poslední tematické číslo časopisu *Balgarski folklor*, č. 1–2/1998, které je nazváno právě tak – *Identita*.

⁵ Данова, Н.: Представата за „drugija“. In: *Представата за „drugija“ на Балканите*. София 1995, s. 5.

kontextu zapadají i prohloubené průzkumy českých kolegů o identitě jihoslovanských etnodiaspor na českém území. Tyto průzkumy našly svůj prostor v řadě publikací a jednotlivých vydání⁶ a provokovaly do značné míry i vznik tohoto textu. Nastala totiž shoda zájmů, neboť mě zmíněná problematika zajímá už dávno a taky jsem byl s některými vědci spoluautorem⁷. S oporou v jejich pozorování a s použitím rozpracované metodologie jsem se pokusil přistoupit k problému cestičkou na první pohled trochu zvláštní, a to diskursem českého turisty v Bulharsku. Takovéto výzkumné pole nese své pozitivní a negativní náboje, nejméně protože terénní sonda se uskutečnila na bulharském území, kde a kdy jsou dojmy zvláště zaostřené, a to do jisté míry ovlivňuje (zejména emocionálním směrem) reprodukci etnostereotypů. Na druhou stranu sonda není memorativní, nýbrž synchronní, tj. mnohem víc obsahově zatížená. To všechno nepochybně umožňuje srovnání výsledků a prohlubuje výzkumný rekurs problému.

Průzkum byl proveden anketní metodou (i s přímými rozhovory a pozorováními) v létě roku 1997 a 1998 ve dvou bulharských střediscích – Sozopol a Primorsko a zahrnuje 120 respondentů. Jejich roztřídění podle místa bydlení může být představeno takto:

tabulka č. 1

región/obec	Čechy	Morava, Slezsko
vesnice	8	10
město do 50 000 ob.	24	15
město nad 50 000 ob.	8	16
Praha	38	–

Respektive podle pohlaví a věku:

tabulka č. 2

věk/pohlaví	do 30 l.	30–40 l.	40–50 l.	nad 50 l.
muž	25	11	6	11
žena	28	9	14	15

⁶ Jde o několik svazků řady *Lidé města: Češi a Jižní Slované. Lidé města*, sv. 7. Praha 1996; *Mezietnické dialogy. Lidé města*, sv. 9, 1996; *Česko-jihoslovanský dialog. Lidé města*, sv. 10, 1996, a též o další publikace M. Moravcové, Z. Pince, Z. Urbana, J. Pelikána, L. Mejstříkové, B. Soukupové aj.

⁷ Viz pozn. č. 3 a tam citované mé další publikace o této problematice. Viz též Pobratim/M. Moravcová, Z. Urban, K. Michajlova, V. Penčev, V. Svetoslavov – In: *Balgari po češkite zemi*. Sofija 1994.

A nakonec podle profese a vzdělání:

tabulka č. 3

profese/ vzdělání	věda, kultura	vzdělání	zdravot- nictví	obchod, služby	průmysl	zeměděl- ství	jiné
základní	0	0	0	7	1	0	1
střední	1	2	9	35	7	0	27
vysoko- školské	6	3	5	5	0	0	10

Anketa obsahovala 40 otázek, které měly za cíl odhalit:

1. Byla-li návštěva Bulharska první, anebo se už stala tradiční. Jaké dojmy měli respondenti z této návštěvy.
2. Mají-li respondenti předběžné znalosti o Bulharsku a Bulharech a odkud.
3. Mají-li respondenti praktické znalosti o zeměpisu, dějinách, kultuře, ekonomice atd. Bulharska.
4. Mají-li respondenti skutečný kontakt s bulharskou realitou a vůbec se vším, co je bulharské.
5. Mají-li respondenti osobní kontakt s Bulhary.
6. Jak respondenti vnímají setkání s Bulharskem, Bulhary a bulharskými charakteristikami.
7. Jaká je předběžná připravenost respondentů na toto setkání.
8. Jaké jsou představy respondentů o Bulharech a Bulharsku na asociativní úrovni.
9. Jaké jsou charakteristické rysy Bulhara a všeho bulharského v povědomí Čecha.
10. A nakonec – obsahuje-li české povědomí bulharský etnostereotyp a jaké jsou jeho parametry.

Otázky ankety byly seskupeny do zřetelných bloků, ale hledané odpovědi byly cílevědomě rozmístěny do různých skupin. Naším cílem bylo získat maximálně čistou informaci.

Zpracování ankety ukázalo opravdu zajímavé výsledky. Nejdříve co se týče navštěvování Bulharska, je překvapující to, že počet českých turistů, kteří už byli u nás, nepřevyšuje značně počet těch, kdo navštívili bulharské pobřeží Černého moře poprvé (poměr 69:49). To by mělo znamenat, že (bez ohledu na konkrétní důvody cesty, které bývají velmi rozmanité) Bulharsko zůstává stále blízke a zároveň i atraktivní jako místo odpočín-

ku. Charakteristické však je, že převážná většina těch, kdo už v Bulharsku byli, učinili tak jednou či dvakrát (i když existují extrémy, např. 17 krát):

tabulka č. 4

1krát	2x	3x	4x	5x	6x	7x	10x	11x	12x	13x	14x	17x
22	25	4	6	3	2	1	1	1	1	1	1	1

Zajímavá je i klasifikace podle roků:

tabulka č. 5

98	97	96	95	93	92	90	89	88	87	86	85	84	83	82	79	78	77	76	67	60
1	6	7	6	3	1	4	3	7	4	2	2	3	4	1	2	3	3	2	2	1

Co se týče navštívených středisek, prvenství drží Primorsko (17), dál následují: Sozopol (15), Sluneční pobřeží a Albena (9), Zlaté písky (7), Varna (5). Ostatní případy jsou spíše ojedinělé. Nesebar (3), Achtopol, Obzor a Lozenec (2), Pomorie, Burgas, Djuni, Kiten, Carevo, Kranevo, Bjala (1), stejně jako i tak oblíbené pro Čechy kempy Kavacite, Perla, Jug, Veselie, Iglika, Vlas, Nestinarka aj. Hodně navštěvovaná jsou též bulharská horská střediska – Bansko (5), Borovec, Melnik, Sandanski (2), Rilský a Roženský klášter, hory Rila a Pirin atd. Pozoruhodný je fakt, že seznam navštívených míst zahrnuje i Sofii (5), Plovdiv (2), Ichtiman aj.

Zcela převažující je počet návštěvníků-turistů – 61 (z 69). Ostatní sem přijížděli buď služebně, nebo na tvůrčí návštěvu či z jiného důvodu (dokonce i na svatební cestu).

Motivace těchto návštěv se dá klasifikovat do několika poloh, podle toho, co se vyhledává (odpovědí je víc než jedna):

- něco zajímavého a zvláštního – 45
- něco známého a normálního – 37
- prostě levná dovolená – 31
- něco exotického – 7
- jiné – 15.

Výklady jsou zde různé: kvůli moři, poprvé na dovolenou po šesti letech, seznámit se s jiným způsobem života, odpočinout si, podívat se, co se změnilo po dvaceti letech, připomenout si barvy bulharského pobřeží, kvůli pískovým plážím atd.

Jak je vidět, čeští turisté navštěvující Bulharsko jsou motivováni především seznámit se s něčím novým nebo připomenout si něco už známého.

Zde se logicky vnučuje otázka, zda mají předběžnou informaci. Zjišťujeme, že jako nejdůležitější zdroj se rýsuje škola, v menší míře tisk a beletrie (odpovědi je opět víc než jedna):

tabulka č. 6

škola	rozhlas	televize	noviny	literatura	rodina	osobní kontakty	bez informace
73	30	45	43	25	5	35	2

Určitý zájem si zaslouží i skutečnost, že skoro jedna třetina respondentů se odvolává na osobní kontakt, tj. na určité vztahy s Bulhary, což svědčí o poměrně dobré úrovni mezietského dialogu vůbec. Svědčí též o tom, že navzdory vzdálenosti a relativně nepříznivým podmínkám komunikace během posledních let se takový dialog uskutečňuje, a to především na soukromé úrovni. Z tohoto důvodu stojí za to ukázat ještě jeden přehled: 44 respondenti potvrzují, že mají známé – Bulhary, 69 nemá (neodpovědělo 5). Výsledek je úplně stejný při konkretizaci podle místa bydliště, poměr se mění podle zaměstnání: 91:22. Symptomatická je skutečnost, že asi 1/5 respondentů má stálý kontakt s Bulhary v Česku. K této řadě patří i odpovědi otázek „Potkával/a jste se s Bulhary mimo Bulharsko?“ a „Vzpomínáte si na nějaké události, které jsou spojené s Bulharskem nebo s Bulhary?“. Z výsledků ankety vyplývá:

tabulka č. 7

ano	ne	dobré	špatné	dobré a špatné	nejistota	neodpovědělo
7	51	44	1	4	3	8

Respektive:

tabulka č. 8

ano	ne	dobré	špatné	různé	neodpovědělo
30	51	7	4	11	15

Při konkretizaci jsou špatné vzpomínky spojovány především s r. 1968, s bulharskými celníky apod., jak dobré tak špatné – s Pražským jarem, ale i s prázdninami u moře, dokonce i s fotbalem, jen dobré vzpomínky jsou spojeny s Bulhary-českými zahradníky, s mořem, s bulharským folklorem, dokonce i se svatební cestou. Zde je ale důležitější to, že se projevuje (a to

u nemalé skupiny respondentů) určitý emocionální vztah, a to je jedna z charakteristik meziethnického dialogu.

V souladu s výše uvedeným znějí i odpovědi otázek: „Zajímají Vás zprávy o Bulharsku a Bulharech v českém tisku?“. Většina respondentů (52) odpovídá „Ano“, další (12) vyjadřují nespokojenost, že jejich zájem bohužel není uspokojen tamním tiskem (variace: zajímají mě, ale nejsou uváděny/ ano, ale nejsou pravdivé/ když se objevují/ o Bulharsku se nemluví/ nyní asi více atd.), třetí skupina (38) se zajímá jen sporadicky (variace: občas/ orientačně/ mezi jiným/ tolik, kolik i o ostatní/ záleží co/ podle mých zájmů/ málo/ jen v době před dovolenou atd.). Malá skupina odpovídá kategoricky „Ne“ (neodpovědělo 5).

Tím je zřejmé, že v českém povědomí existují snahy o sbírání předběžných informací o Bulharsku a Bulharech. A navíc, tyto snahy získávají reálný projev v praktických znalostech českých turistů. Všichni umějí lokalizovat Bulharsko na mapě Evropy, někteří dávají dokonce i dodatečné upřesnění (ani jedna odpověď „Ne“, jen jedna odpověď „Ne úplně přesně“). Ani jeden z dotázaných neodpověděl, že nezná žádné bulharské město. Nejčastěji jsou citována hlavní město (28) a Plovdiv (12), mořská města – Varna (25), Burgas (21), Primorsko a Sozopol (6), Nesebar (5) aj. (odpovědí je zase víc než jedna). Velmi zajímavý je rozmanitý výčet ostatních bulharských měst, i když jsou citována ojediněle: Ruse, Stara Zagora, Sliven, Montana, Pernik, Blagoevgrad, Gabrovo, Šumen, Ichtiman, Bansko, Sandanski, Melnik, Carevo, Achtopol, Kiten atd. Jiné geografické reálie jsou zřejmě málo známé. Z řady bulharských hor nejčastěji jsou zmiňovány Rila (12) a Pirin (10), Vitoša (8), Rodopi (6), Stara planina (4), Vichren a Strandža (1), z řek – Ropotamo (10), Dunaj (8), Marica (4). Ostatní odpovědi jsou relativní – „Ano“ (36), „Slabě“ (11), 37 z dotázaných odpovídají „Ne“.

Poměrně různorodá je i úroveň znalosti bulharských historických reálií. Odpovědi na otázku

„Víte něco o dějinách Bulharska?“ se dělí takto:

tabulka č. 9

ano	ne	málo	infor- mativně	částečně	téměř nic	jiné odpovědi	neodpovědělo
28	36	28	3	5	2	9	7

Ve sloupku „Jiné“ jsou zahrnuty i takové odpovědi: „Vývoj ve stálém souboji s Turky a Tatary“, „Staletá poroba“, „Turecké panství a Georgi

Dimitrov“, „Podpálení Reichstagu“, „Dlouholetý vliv carského Ruska“, „Cyril a Metoděj“, „Znám jej asi z roku 700“, „spíše nové dějiny“, „jen z filmů“ atd.

Co se týče české představy o konfesní situaci v bulharských zemích, ta vyloženě není úplná. Většina dotázaných nemá ani ponětí (51), nejistým „Ano“ odpovídá přibližně jedna třetina (32), několik se ospravedlňuje „Málo“ a „Částečně“, ostatní se dělí takto: křesťané (1), pravoslavní (5), především pravoslavní (2), pravoslavní a muslimové (2), pravoslavní a katolíci (1), částečně katolíci (1), římsko-katolíci a řecko-katolíci (1).

Dost podobná je i situace v českých představách o etnické paletě Bulharska. Víc než 40 respondentů neví nic, několik odpovídá buď nejistým „Ano“ (8), nebo se domnívají, že mohou jenom váhat. Ostatní si myslí (existuje samozřejmě víc než jedna odpověď), že kromě Bulharů v Bulharsku žijí ještě Turkové (32), Romové/Cikáni (28), Řekové a Rumuni (16), Rusové (9), Makedonci (5), Srbové (4), Chorvaté a Pomaci (bulharští mohamedáni) (2), Arméni a Maďaři (1).

Panoráma odpovědí je velmi zajímavé a zaslouží si zvláštní pozornost. Přítomnost turecké etnické skupiny v bulharských zemích je logicky fixována v českém povědomí, přinejmenším kvůli internacionalizaci problému s bulharskými Turky během osmdesátých let. Asi právě proto největší skupina respondentů má o situaci jasno. Romské společnosti, jak je známo, existují všude v Evropě. Kromě toho Češi mají příležitost potkat se s nimi nejen na Černomoří (kde během léta jich vůbec není málo), ale i ve svém vlastním státě (značná část bulharského kriminálního kontingentu má romský původ). To všechno vysvětluje umístění Romů na prvním místě v naší anketě. Znalost o přítomnosti Řeků v Bulharsku může být posuzována jednak jako důsledek přímých kontaktů s jejich představiteli v černomořských městech (Sozopol, Nesebar atd.), jednak jako důsledek jinak typické pro Evropu (a netypické pro Bulharsko) přítomnosti etnických skupin, části sousedních etnik při přemísťování hranic. Pravděpodobně taková je i logika výskytu Srbů, Rumunů a Chorvatů (?) v anketě, neboť takovéto skupiny reálně v bulharských zemích nežijí. Co se týče představy o existenci Makedonců u nás (přes malý počet podobných tvrzení), můžeme tuto logiku považovat opět za sousedskou, a navíc sotva pro někoho v Čechách, mimo znalce, je tento problém sám o sobě jasný. Velmi zajímavá je „ruská stopa“. Moje vysvětlení je spojeno na jedné straně se silným ruským přívalem na naše mořská letoviska během posledních let, a na druhé (a to je pravděpodobnější) s představou v českém povědomí

o značné blízkosti mezi vším ruským a bulharským (zejména jako jazyk a kultura). Toto je ovšem samostatný a přitom nezanedbatelný problém, proto je zde postačující jen jeho konstatace. Mne osobně překvapil výskyt Arménů a Pomaků. Tento fakt představuje přece jen nějakou znalost bulharské reality, jakkoliv jsou respondenti, kteří to tvrdí, málo početní a přestože Pomaci nejsou etnickou skupinou. V odpovědích se nacházejí ještě dvě překvapení – přítomnost Maďarů a nepřítomnost Židů.

Sonda do českých představ o Bulharsku byla prohloubena otázkou o významných osobnostech bulharských dějin, z oblasti politiky, kultury, sportu. Charakteristické zde je, že jen pro malé množství dotázaných (17), to bylo „terra inkognita“, ještě menší počet se omezil na neurčité odpovědi (4) či jen na „Ano“. Pro ostatní jsou známými osobnostmi bulharských dějin Asparuch (8), Cyril a Metoděj (5), car Boris (i ve variaci Boris Hrozný, zřejmě kontaminace) (4), car Kalojan (2), car Konstantin a carové Asen a Petr (1), Ivan Rilský (2), Vasil Levský (4), Jane Sandanský (2). Mezi politiky (ale jako nehistorické osobnosti) jsou nejpopulárnější T. Živkov (45) a G. Dimitrov (22). Daleko za nimi jsou tři demokratičtí prezidenti – P. Stojanov (12), Ž. Želez (7) a P. Mladenov (1). Pro české povědomí není neznámý také car Simeon (4), mozaiku jmen doplňují Iv. Kostov (2), St. Todorov (1), M. Koralský (1) a Kr. Petkov (1). Mnohem méně známé jsou osobnosti bulharské kultury: Chr. Botev (5), Iv. Vazov (4), St. Dičev, D. Mantov, C. Lavrenov, D. Kanušev (1), objevují se i D. Petkova a Žerov. Pravá bomba (aspoň pro mne) byla přítomnost v této řadě Sašky Vasevové, a to v situaci, kdy nebyl citován ani jeden ze světoznámých bulharských zpěváků a muzikantů. Jak se dá očekávat, nejreprezentativnější pro Bulharsko v českých očích (pomineme-li T. Živkov a G. Dimitrov) jsou sportovci. Palmu prvenství drží Chr. Stoičkov (28), následován St. Kostadinov (12), sestrami Maleevovými (7) a P. Popangelovem (5). Tady je též skoro celý národní fotbalový tým – Em. Kostadinov (3), Kr. Balakov (3), J. Lečkov (2), L. Penev (2), B. Michajlov (1), Tr. Ivanov (1). Ostatní jména jsou zcela sporadická: zápasník Kolev (?) (1), basketbalistka Ilieva (?) (1), Christov (?) a do jisté míry očekávaně N. Sjulejmanov(-oglu) (2). Jaké závěry lze vyvodit z citovaných údajů? Celkové panorama poznání je zároveň barevné a nesystematické. Zřejmě se realizuje na základě nesouvislých slyšených, viděných či přečtených informací. Ale sám fakt, že je zmíněn takový počet jmen, mluví o určité informační zátěži.

Stejným směrem se ubírají i hledané odpovědi ve sféře bulharské kultury. Zjišťujeme, že většina českých turistů zná bulharskou hudbu. Téměř všichni

respondenti (jen 13 to popírá) poslouchali někdy naše hudební díla (nekonkretizují však a ani neznají bulharské zpěváky a muzikanty, jak je patrné z výše uvedeného). O něco menší počet, ale o to víc nadšení, jsou ctitelé našeho hudebního folklóru (62), na jiné udělala dojem bulharská keramika (3), lidový kroj (1) atd. Vedle toho je ale velké i číslo českých turistů, kteří vůbec neznají naši folklorní kulturu. Zdá se, že právě to, co my považujeme za nejcharakterističtější pro Bulhary – tradice, je v české společnosti úplně neznámé. Zřejmě naši vlastenci, kteří opravdu dokázali probudit podobný zájem v tamních zemích⁸, zůstanou osamělí. Protože 86 respondentů neví nic o bulharském obřadním systému a svátcích, dalších 11 sděluje, že mají minimální a nesouvislé znalosti a jen pro jednotlivce existují kukery, marteničky, nestinarki, bulharská svatba, bulharské Velikonoce a Nový rok.

Dost odlišná je situace v odpovědích na otázku: „Víte co se v Bulharsku vyrábí a co je podle Vás typické?“ Ačkoliv úroveň odpovědi „Ne“ (32) je relativně vysoká, základní skupina respondentů ukazuje dobrou znalost bulharských hospodářských úspěchů. Jistá část odpovídá jen „Ano“, ale ostatní jsou konkrétní: zemědělská výroba (8), vinařství (7), koňak (7), vůbec alkohol (7), keramika (6), zelenina (5), potravinářský průmysl (5), lodní stavitelství (5), tabák a cigarety (5), konzervářský průmysl (4), sýry (4), růžový olej (3), zpracování dřeva (3) atd., ostatní zmínky jsou jednotlivé: vůbec průmysl, těžký průmysl, „Škoda-Madara“, autobusy, vysokozdvizné vozíky, ropný průmysl, turismus, váhy, boty, porcelán, kosmetika, lidová řemesla atd. Jak je z odpovědí vidět, představa o bulharských výrobcích je poměrně systematická a obsáhlá.

To se mimochodem projevuje při prozkoumání skutečného kontaktu Čechů s bulharskou realitou, a to v dalším okruhu otázek. Jedna z nich je spojena právě s používáním bulharských hospodářských výrobků. Opět se ukazuje, že relativně velká část respondentů (44) nikdy nepoužívala anebo si nevzpomíná, že by používala bulharské výrobky. Pomineme-li váhavé odpovědi (4 „Nevím“, 2 „Málo“ a 1 „Neúmyslně“), převládající skupina potvrzuje osobní kontakt s naší výrobou. Většina z nich zase není konkrétní (37 „Ano“), ostatní však uvádějí podrobněji: ovoce a zelenina (5), různé potraviny (5), cigarety (4), alkohol (3), víno (2), kožené výrobky (2), různé konzervy (2), další zmínky jsou jednotlivé: agregáty, kalkulačky, kávová souprava, suvenýry, krémy, parfémy, keramika, vyšívání blůzy, bavlněné šaty atd.

⁸ Пенчев, Вл.: Царството на незабеляваната красота. Български възрожденци в Чехия за нашия фолклор. София 1996.

S touto otázkou je spojená i další, zda respondenti ochutnali někdy bulharská jídla a nápoje. Počet negativních (6), nejistých (2) a nejasných odpovědí typu „Ano“ je minimální. Je tomu tak, protože seznamování s kuchyní navštíveného státu je jednou z neopominutelných podmínek turizmu. Jinak můžeme říci, že čeští turisté zaregistrovali nejcharakterističtější vlastnosti bulharské kuchyně a bulharského pití. Celkem je můžeme seskupit do několika kategorií (poskytnuto je samozřejmě i několik odpovědí):

- potraviny: sýry (22), ovoce a zelenina (22), různá koření (4), bílý chléb (2), banica (2), chalva (1) atd.
- vařená jídla a saláty: různé druhy ryb (26), šopský salát (21), jiné saláty (7), jídla z mletého masa (karbanátky, čevapčiči) (15), různé druhy polévek (4), tarator (6), kebab (6), jídla s hodně kořením (3), musaka (3), kavarma (3), šiščeta (2), sýr na šopský způsob (2), plněné papriky (2), mušle (2), smažené maso, jehněčí a skopové maso apod.
- alkohol a cigarety: pálenka (22), víno (21), „Pliska“ (8), „Sinčev brjag“ (6), mastika (6), vermut (1), cigarety „BT“ (2) atd.

V této řadě lze vyhledat i parametry komunikativní zkušenosti. K tomu se vztahují dvě otázky: „Jak vnímáte bulharský jazyk? Je pro Vás srozumitelný?“ a „Jsou pro Vás obtížné nápisy v azbuce?“. Jejich prostřednictvím by měla být konkrétněji odhalena komunikativní adaptace českých turistů v bulharském prostředí. Výsledky jsou tyto:

tabulka č. 10

ano	ne	spíše ano	spíše ne	jiné	neodpovědělo
38	19	31	16	7	7

Okruh odpovědi „spíše ano“ zahrnuje: „za nějakou dobu“, „některá slova“, „když se mluví pomalu“, „písemně – ano, při poslechu – ne“ apod. Odpovědi „spíše ne“ zahrnují: „málo“, „je méně srozumitelný“ atd. Ostatní odpovědi jsou nejčastěji: „jako ruština“, „podobá se ruštině“ apod. Respektive:

tabulka č. 11

ne	ano	částečně	neodpovědělo
73	20	21	4

Jak je vidět, nápisy v azbuce v našem případě nejsou vůbec problém.

Konečně to všechno přivádí k jádru ankety a problému: co spojuje a rozděluje Bulhary a Čechy a cítí-li Češi nějakou kulturní blízkost k našinci. Jenže abychom se k tomu dostali, je nutné odhalit a formulovat český postoj vůči Bulharům. Začínáme otázkou: „Jsou podle Vás Bulhaři sympatický, resp. Čechům příbuzný národ?“ Odpovědi se dělí takto:

tabulka č. 12

sympatický	nesympatický	příbuzný	nepříbuzný	neodpovědělo
81	27	54	54	10

Jinými slovy značně převládá pozitivní postoj, ale navzdory slovanskému vědomí v Čechách zůstává nevyřešená otázka příbuznosti mezi Bulhary a Čechy. Tomuto faktu lze přisoudit různá vysvětlení a každé z nich by vypadalo dost přesvědčivě. Určité jasno vnáší přímý dotaz: „Co je podle Vás typické pro obraz Bulhara?“ Zde, jak můžeme očekávat, je k dispozici rozsáhlá rozmanitost eventuálních modelů:

- **pozitivní:** neúnavný, podnikavý, volný, srdečný, klidný, tichý, veselý, skromný, hrdý, pracovitý (nejvíce odpovědí), oddaný rodině, „dělá si všechno sám“, „stavební reformátor“, „spokojený, klidný, všude s cigaretou, impulsivní, snaží se přemýšlet s ekonomickými kategoriemi“, „se smyslem pro slovanství“ atd.
- **negativní:** zlý, neochotný, zanedbaný, obklopený odpadky (nejvíce odpovědí), chudý, „tmavý, drobný, vypadá jako cikán“ aj.
- **střední:** o něco víc hlasitější, než je normální, kývá hlavou naopak, pracháč, neoholený, neobléká se originálně (všude „Adidas“), uzavřený do sebe, „klid, žádný spěch“ (nejvíce odpovědí), „cigareta v puse“, „řídí auto divným způsobem“, „rozpor mezi klidem a horkou krví“, „sympatický, ale vládne balkánský nepořádek“, „zavařuje před domem konzervy na zimu“ aj.
- **zrakový:** tmavý, černovlasý (nejvíce odpovědí v různých variacích), silný, urostlý, opálený, drobný, nízký, černý atd.
- **profesionální:** zemědělec, obchodník (nejvíce odpovědí) aj.

Demonstrovaný obraz získává dodatečnou barevnost díky tabulce s charakteristikami Bulhara, poskytnuté respondentům. Podle nich:

- **typické jsou:** družnost (76), pohostinnost (71), skromnost (59), impulzivnost (55), kamarádství (52), patriotismus (44), sebevědomí (41), pracovitost (37), patriarchálnost (34), pomalost (33) atd.
- **méně typické jsou:** vzdělanost (46), důkladnost (37), pracovitost (32),

inteligentnost (28), hrdinství (25), tolerantnost (23), pomalost (23), sebevědomí (22), ochotný obětovat se (21), šovinismus (20), skromnost (20) atd.

- netypické jsou: fanatismus (48), nesnášenlivost (39), šovinismus (29), galantnost (14), pracovitost (10), pomalost (10), vzdělanost (10) atd.

Relativně často se opakující shoda charakteristik v jednotlivých řadách ukazuje na určitou nejistotu, můžeme však přijmout, že pro Čechy vyložené typické jsou přátelství a pohostinnost Bulharů a vyložené netypické – fanatismus a nesnášenlivost. Ještě jeden rys k těmto výsledkům dodává i hledání na asociativní úrovni. Velmi rozmanité jsou odpovědi na otázku „Jaká je Vaše první asociace, když uslyšíte slovo „Bulhar“?, asociace však můžeme seskupit takto (jen 14 dotázaných se nevysslovilo):

- negativní: špína, nepořádek (nejvíce odpovědí), nekulturnost, tržiště, odpadky, lenost, nevzdělanost, „Praha, Hlavní nádraží“ atd.
- pozitivní: přítel (nejvíce odpovědí), dobrý, pozitivní, Slovan, „sympatický cizinec, se kterým se snadno domluvíš“, „usměvavý, zpívající člověk s cigaretou v puse“, „spíš Bulharka, a to krásná“ apod.
- neurčité: cizinec, „jeden konkrétní bulharský turista v Praze“, „křižovatka „U Bulhara“ v Praze“, „člověk – jako Čech“, „cikán s medvědem“, „sociálně slabý, neagresivní, tmavý“ aj.
- profesionální: zemědělec a zahradník (nejvíce odpovědí), rybář, svalnatý dělník, obchodník, prodávač všeho možného atd.
- předmětní: moře (nejvíce odpovědí), ovoce a zelenina, „slunce, opálení lidé, muzika“, „šopský salát, meloun, broskve, víno“ aj.
- fyzické: tmavá tvář, černé vlasy (nejvíce odpovědí), opálený člověk, bohém, pracant, přísloví „Dře jako Bulhar“ atd.

Ve skutečnosti právě toto přísloví – „Dře jako Bulhar“ – bylo jedním z důvodů hledat na asociativní úrovni obraz Bulhara v českých očích. Na otázku „Znáte toto přísloví a jaký to má význam – pozitivní nebo negativní?“ odpovědi se roztrídily následovně:

tabulka č. 13

pozitivní	negativní	jiný	neodpovědělo
48	37	14	19

Ve sloupku „Jiné“ se vyskytly: „nevím, ale pozitivní“, „vím, ale nevím“, „těžký život“, „pracuji pomalu, ale důkladně“, „pochází z počátku století“, „poklona pracovitosti Bulhara“, „je to lež, Bulhaři jsou líní“ apod. Tak či

jinak pro větší počet respondentů přísloví má pozitivní význam a doopravdy je „poklona pracovitosti Bulhara“.

Opět spíš pozitivní jsou odpovědi na otázku o první asociaci spojené s jménem „Bulharsko“. Vedle těch, kteří neodpověděli (12), a vedle neurčitých odpovědi (stát apod.) (5), ostatní respondenti vyjadřují asociace spojené převážně s pozitivními charakteristikami, např. „nádherný a pohostinný stát s krásnou a nezničenou přírodou“, „krásná země s čistým mořem“, „nevelký stát s nádhernou přírodou, ideální pro dovolenou“, „krásná slovenská země“, anebo spojené s bulharskou přírodou, např. „moře“ (35), „hory a moře“, „moře, dovolená“, „moře, ovoce, zelenina“, „pískové pláže, moře“, „moře, teplo“, „moře, víno, papriky, růžový olej, ovoce“, „slunce“ atd. Relativně málo je neurčitých odpovědí typu „krásná, ale zanedbaná země“ a trochu více je odpovědí negativních: „špína po ulicích a na pláži, nedostatek toalet“, „špatná ekonomická politika“, „stát se špatnou hygienou“, „chudý stát“ apod. Vcelku ale i tady jsou nálady pozitivní. Jejich ozřejnění podporují i dvě další otázky: „Vzal/a byste si Bulhara/ku?“ a „Je podle Vás přirozené mít příbuzného Bulhara?“. Odpovědi na první otázku:

tabulka č. 14

ano	ne	neurčité	neodpovědělo
34	55	25	4

kontrastují s odpověďmi na otázku druhou:

tabulka č. 15

ano	ne	neurčité	neodpovědělo
97	8	9	4

To však není neočekávané. Důležitější je, že znovu se potvrzují vcelku pozitivní nálady.

Můžeme říci, že k řešení problému přispívá i další asociativní charakteristika, spojená se slovem „moře“. Pro většinu českých turistů vyvolává toto slovo asociace tepla, vody, slunce, písku, prostoru, síly, řas, medúz, mušlí atd.

A nakonec pro ucelenost ankety přispívá odpověď na otázku „Myslíte si, že máte mínění o Bulharsku a Bulharech?“.

tabulka č. 16

ano	ne	neurčitě	neodpovědělo
72	24	16	6

Odpovědi ukazují, že české povědomí má vytvořený obraz Bulhara, nebo spíš model bulharské typičnosti. To už umožňuje hledání paradigmatu vzájemnosti, viděné očima českého turisty. Podle něho to, co spojuje Bulhary a Čechy, je:

- společný slovanský původ – 86
- mise Cyrila a Metoděje – 81
- jazyk – 17
- historie – 11
- kultura 2
- všechno – 1
- nic – 2

Respektive to, co je odděluje, je:

- zvyky – 67
- region – 46
- jazyk – 39
- charakter – 37
- náboženství – 30
- všechno – 18
- jiné – 4

Tyto rezultáty vysvětlují i odpovědi na přímou otázku: „Cítíte nějakou kulturní blízkost s Bulhary?“. Na první pohled negativní stanovisko vzbuzuje dojem, že se taková blízkost spíše nepociťuje:

tabulka č. 17

ano	ne	neurčitě	neodpovědělo
39	65	4	14

Avšak celý dosavadní text prakticky ukazuje, že dialog mezi Bulhary a Čechy existuje a není žádný důvod k tomu, aby nepokračoval dál.

Bulgaria and Bulgarians through the Eyes of a Czech Tourist About thorny Paths of an inter-ethnic Dialogue

Vladimír Penčev

The process of the Czech Republic's integration into the European Union is evidently bringing some unexpected prospects. Most recently one could obviously see a certain political will to close the state border in the East and to curtail the access of Europeans from the Balkans to the Czech Republic.

The author thinks of the question of how the new social situation influences the approach to Bulgarians and Bulgaria among that part of Czech society which visits Bulgarian seaside resorts. Moreover, it inspects the question of whether the approach is determined from the position of ethnic feeling or civic identity. He formulates the conclusions on the basis of his own field survey he carried out through the questionnaire method (including direct interviews and observation) in the summer of 1997 and 1998 in two Bulgarian seaside resorts – Sozopol and Primorsko. He addressed 120 respondents.

The questions basically focused on the Czech tourists' general knowledge of Bulgaria prior to the visit to Bulgaria, their ideas about Bulgarians at the association level and in this context the typical features of Bulgarians and everything Bulgarian depicted by them. The research also focused on the frequency and quality of contacts with the Bulgarian environment and finally on the question of whether there are ethno-stereotypes of Bulgarians in the Czech environment and what are the parametres of the ethno-stereotypes.

The author has found that there is certain knowledge of Bulgaria's geography. On the other hand, there is selective knowledge of Bulgarian culture and day-to-day life (seen through the prism of cuisine and food and seaside resorts), which contrasts with relatively rich knowledge of the personalities of Bulgarian culture and political scene. There are large discrepancies in the knowledge of Bulgaria's ethnic composition. In the Czechs' consciousness mainly Romanies and Turks come to the foreground.

The research has revealed a positive approach of Czech tourists to Bulgaria, but not any consciousness of kinship of the two nations. In the consciousness of the tourists under consideration one can find a model of Bulgarian distinctiveness which serves as a basis for a search for paradigms of some common elements. The joint Slav origin and the mission of St Cyril and Methodius are almost exclusively denoted as linking elements.

Jazyk jako nástroj sociální diverzifikace

Poznámky k jazykové situaci ve Stonavě na Těšínsku¹

Jakub Grygar

Počátky etnografického zájmu o Těšínsko² můžeme datovat do třetí čtvrtiny 19. století³. Jejich záběr byl celoregionální⁴, s výjimkou monografie Ivo Stolaříka o Hřčavě⁵. V podobném duchu se nesly i sociologické (a sociolingvistické) výzkumy prováděné na Těšínsku především od konce 60. let⁶ 20. století. Jeden z posledních výzkumů věnující se jazykové situaci na Těšínsku byl výzkum prováděný kolektivem pracovníků Slezského ústavu v Opavě. Výzkum pracovníků Slezského ústavu Slezského zemského muzea

¹ Tento text představuje dílčí výstup projektu *Paměť identity – identita paměti. Stonava na Těšínsku* realizovaného Výzkumným centrem vývoje osobnosti a etnicity Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Za kritické pročtení textu děkuji Josefu Kanderotvi a Báře Spalové.

² Pokud nebude v textu uvedeno jinak, vždy když hovořím o Těšínsku, uvažuji o jeho dnešní české části.

³ Viz např. práce Malinowski, Lucyjan: *Zarys życia ludowego na Śląsku*, Warszawa 1877; nebo Sláma, František: *Vlastenecké putování po Slezsku*, Praha 1885.

⁴ Jeden z posledních výstupů těchto výzkumů představuje série Těšínsko: Stolařík, Ivo: *Těšínsko. 1. díl. Přírodní prostředí, dějiny, obyvatelstvo, nářečí, zaměstnání*. Český Těšín – Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm – Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 1997; Tomolová, Věra: *Těšínsko. 2. díl. Obydlí, oděv*. Český Těšín – Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm – Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 2000; Štika, Jaroslav: *Těšínsko. 3. díl. Rodina a obec, obyčej, lidové léčitelství*. Český Těšín – Muzeum Těšínska, Rožnov pod Radhoštěm – Valašské muzeum v přírodě, Šenov u Ostravy, Tilia 2001.

⁵ Stolařík, Ivo: *Hřčava*. Ostrava, Krajské nakladatelství 1958.

⁶ Uvedme alespoň výzkum Bedřicha Těmy prováděný v rozmezí let 1949–1959 (Těma 1965). Dále se jedná především o výzkumy prováděné v letech 1967, 1973 a 1983 v okresech Karviná a Frýdek-Místek (do prvního z nich byl ještě zahrnut okres Ostrava). Výsledky jsou publikované ve Slezském sborníku a dále v práci *Závěrečná zpráva z výzkumu soudobých národnostních vztahů na Ostravsku*, Opava 1972, dále v Průmyslové oblasti, sv. 6 a 7. Opava 1978, 1980. Tabulkové zpracování je publikováno jako *Tabulkové přehledy k současným interetnickým vztahům na Ostravsku a k národnostní struktuře ČSSR*. Opava 1978 a 1980. Soubornou publikaci shrnující výše uvedené poznatky představuje Sokolová, Gabriela (ed.): *Soudobé tendence vývoje národnosti v ČSSR*. Praha, Academia 1987. Na novější literaturu odkazuji přímo v textu.

v Opavě z roku 1994⁷ byl zaměřen především na národně jazykovou orientaci obyvatel Těšínska a na oblast jejich národnostního uvědomění. Zmiňovaný výzkum si tedy nekladal za cíl – a vzhledem ke zvolené metodologii ani nemohl – faktické zjišťování, zda dotyčný respondent mluví v určitých situacích tak, jak uvádí Sokolová.⁸

Sociolingvistická analýza, resp. pohled na jazyk perspektivou sociologie jazyka, není ani hlavním předmětem studia projektu *Paměť identity – identita paměti*, nicméně reflexi otázek spojených s jazykovou kompetencí a permanencí jednotlivých mluvčích (především informátorů, autorů politických promluv, ale i samotného badatele) se nelze vyhnout už pro povahu analyzovaných sdělení a situačních kontextů, v nichž jsou tyto výpovědi zaznamenávány. Hlavním cílem této jazykové roviny výzkumu je tedy pragmatická dimenze komunikačního procesu: jeho mimojazykové faktory, např. sociální podmínky účastníků, jejich vztah rovnoprávnosti či podřízenosti, místo, čas a prostředí promluvy (veřejné či soukromé), počet účastníků, stupeň jejich společenských znalostí o daném tématu, komunikační záměr mluvčího, jeho komunikační strategie.

O jazyce můžeme v souvislosti se sociální diverzifikací uvažovat v následujících rovinách:

- jazyk jako produkt sociální diverzifikace;
- jazyk jako index sociální diverzifikace;
- jazyk jako nástroj sociální diverzifikace.

V následujícím textu se dotkneme všech tří úrovní, přičemž se pokusím ukázat, jak jazyk v průběhu historických změn odráží sociální rozvrstvení společnosti, a to až do takové míry, že se v určitém okamžiku může stát indexem odkazujícím na tuto sociální diverzifikaci. Ve chvíli, kdy se tak stane, jazyk – *index diverzifikace* mohou jeho uživatelé použít jako nástroj diverzifikace. Faktický stav, skutečnost, že obyvatelé jedné obce (v našem případě Stonavy⁹) hovoří mezi sebou různými jazykovými kódy (češtinou, polštinou a různými variantami nářečí), slouží k tomu, že díky reflexi toho jazykového rozdělení mohou přiřazovat sobě i druhým členství v různých skupinách, které mají pro daného mluvčího specifický význam. Tento vý-

⁷ Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajerová Olga: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*. Senov u Ostravy, Tilia 1997.

⁸ Sokolová, Gabriela: *Problematika národně jazykové orientace obyvatel Těšínska*. In: Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajerová Olga: *Češi, Slováci a Poláci ...*, c.d., s. 77.

⁹ Obec nacházející se v pomyslném trojúhelníku mezi městy Karviná, Český Těšín a Havířov, necelé dva kilometry od česko-polské státní hranice. Pro bližší informace viz www.stonava.cz

znam, daný identifikací sebe či druhého s určitým jazykovým kódem a/nebo následně s jazykovou skupinou, nemusí být pro všechny účastníky komunikační situace shodný. V případě Stonavy, jak se pokusím ukázat, je tomu dokonce mnohdy opačně.

I. Jazyková oblast Těšínska

Vývoj jazykového prostředí Těšínského Slezska může posloužit jako klasický případ, na němž lze dobře ukázat na to, co Vilém Mathesius, jeden ze zakladatelů Pražského jazykového kroužku, nazývá *potencionálností* řeči v jazykovém společenství: situaci, kdy stav jazyka v daném jazykovém prostředí není neměnný, ale kolísá, osciluje, a tato kolísavost, Mathesius¹⁰ v této souvislosti zavádí pojem „pružná stabilita“, je příčinou samotného jazykového vývoje. Při popisu změny jazyka nelze vycházet pouze z vnitřní „predispozice“ jazyka, jeho možnosti souhláskových a samohláskových změn, ale musíme brát v úvahu i sociální prostředí, v němž je jazyková promluva realizována (německé prostředí, čechizace, polskojazyčný substrát), a politické klima v regionu (obavy z používání polštiny).

Při vymezení jazykové situace na Těšínsku, resp. Těšínska jako samostatné a svébytné jazykové oblasti, musíme vzít v úvahu tři proměnné:

- 1) historickou situaci, tedy dějinný kontext, který v sobě zahrnuje vlivy sociální, kulturní i politické, vlivy, které více či méně bezprostředně působí na každý jazyk v konkrétním geografickém regionu;
- 2) rovinu normativního komunikačního kódu¹¹, jazyka, který je literární, slouží v úředním styku a je produktem a nástrojem dorozumění v rámci vysoké kultury a
- 3) rovinu každodenního jazyka sloužícího jako nástroj komunikace širokým vrstvám obyvatel, jež lze zachytit převážně zaznamenáním orálních sdělení nebo, což je méně časté, z různých osobních poznámek či korespondence.

V bezpočtu případech se můžeme setkat se situací, kdy body 2) a 3) spolu splývají, popř. kdy odchylky mezi spisovnou a obecnou, hovorovou podobou jazyka mají pouze marginální charakter. Existují však i případy, a to je i situace Těšínského Slezska, kdy mezi oběma body nejen existuje zřetelná

¹⁰ Mathesius, Vilém: *U základů pražské jazykovědné školy*. In: Vachek, Josef (ed.). Praha, Academia 1970.

¹¹ Pojem komunikační kód užívám synonymicky k pojmu jazyk. Jeho širší definice jako jakéhokoli nositele určitého sdělení mi v rámci tohoto textu nepřipadá adekvátní.

distinkce, ale kdy, díky geografické poloze jazykového regionu na hranici dvou politických celků se svým vlastním normativním literárním jazykem můžeme rozdělit druhý bod právě s ohledem na to, ke kterému státu a jeho úřednímu jazyku se jazyková komunita daného regionu vztahuje.

Ad 1) rovina historické situace:

Ačkoli sám pojem situace nabízí představu statického pozastavení času a v rámci studované jazykové situace konkrétního mluvčího nebo konkrétní jazykové komunity (např. v rozsahu jedné generace) to tak opravdu může vypadat, neměli bychom se plně vzdát diachronního přístupu. Vůči oblíbenému metodickému přístupu vysvětlovat současnou situaci prostřednictvím události, jež se stala v minulosti, mám sice výhrady¹², ale v tomto případě se jeho použití zdá být adekvátní naším potřebám a cílům¹³. Na tomto místě není prostor pro líčení dějinného vývoje Těšínska, odkazují tedy pouze na příslušnou literaturu¹⁴.

Ad 2) rovina normativního komunikačního kódu:

Podíváme-li se na jazyk úředních textů na Těšínsku, zjistíme, že jím až do druhé poloviny 14. století byla latina. Postupem času se sice ke slovu stále více dostávala němčina, svou roli zde sehrál rozvoj řemesel, obchodu a růst měst, ale především díky husitství se od poloviny 15. století v kancelářích a na úřadech stále častěji setkáváme i s prestiž nabývajícím češtinou, jazykem s dlouhou tradicí písemnictví. Čeština je i atraktivnější pro

¹² Snad nejzávažnější se týká toho, že historizací motivů konkrétního jednání opouštíme problém specifičnosti aktuální jazykové praxe v kontextu současných makrostrukturálních i mikrostrukturálních tlaků a vazeb, které ve studovaném jazykovém společenství zrovna působí.

¹³ Důvodem je jednak fakt, že v rámci realizovaného výzkumu pracuji s diachronní perspektivou, a za druhé skutečnost, že jakmile začnou aktéři konkrétního sociálního dění legitimizovat své jednání odkazem na minulost, nezbyvá nám, než tyto jejich argumenty prozkoumat.

¹⁴ Jako stručný, leč obsažný přehled dějin celého českého Slezska poslouží stať stručně nadepsaná Slezsko a publikovaná v letech 1990 a 1991 Františkem Chocholatým na stránkách časopisu *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*. K užší problematice Těšínska odkazují především na *Nástin dějin Těšínska*. Ostrava – Praha 1992. K historii Těšínska v 19. století např. Grobelný, Andělín: *Češi a Poláci ve Slezsku v letech 1848–1867*. Ostrava, Krajské nakladatelství 1958. K historii Těšínska ve 20. století viz především Gawreckí, Dan: *Politické a národnostní poměry v těšínském Slezsku 1918–1938. Studie o Těšínsku*, č. 15, Český Těšín, Muzeum Těšínska 1999; Siwek, Tadeusz – Zahradník, Stanislav – Szymeczek, Josef: *Polská národní menšina v Československu 1945–1954*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001.

místní obyvatelstvo, kterému je jako blízký slovanský jazyk oproti němčině více srozumitelnější.¹⁵

Následující 16. století je označováno jako zlatý věk polské literatury a bylo by s podivem, kdyby se tento vzmach polskojazyčného písemnictví na Těšínsku neprojevil. Jazyková situace v regionu je navíc ovlivněna skutečností, že v tomto věku reformace přestupuje na protestantismus nejenom samotný těšínský kníže Wacław Adam (1545–1579), ale dle zásady *cuius regio, eius religio* s ním i celé Těšínsko. Díky recepci polských knih z Královce, Vilna, Toruně, Gdaňska nebo Vratislavi má pak celá těšínská reformace polský rozměr.¹⁶

Bitva na Bílé Hoře r. 1620 opět znamená změnu situace: po porážce českých stavů je na celém Slezsku upevněno postavení němčiny a s následnou protireformací i latiny.

Švédský král Karel XII. vymohl slezským evangelíkům altranštdtské dohody (1707), na jejichž základě začali v roce 1709, tehdy ještě mimo hranice města Těšina, stavět Kostel Ježíše jako vůbec první evangelický kostel v rakouském Slezsku.¹⁷ Právo na veřejné praktikování vlastní náboženské víry zde jde ruku v ruce s možností veřejného šíření náboženských textů v takovém jazyce, který by byl obyvatelstvu Těšínska srozumitelný.

Díky ustanovení Moravsko-slezské gubernie s administrativním centrem v Brně, se v roce 1782 čeština vrací na Těšínsko alespoň v rámci katolického školství, které, na rozdíl od školství evangelického, přímo podléhalo státní moci.¹⁸

Polštině se dostává většího prostoru až v souvislosti s epochou probíhající národních obrození a roku 1848 se stává vedle němčiny druhým úředním jazykem.¹⁹ Tato situace trvá až do roku 1920, kdy dochází k dělení Těšínského Slezska mezi Československo a Polsko.

V nově vzniklém Československu je úředním jazykem jazyk československý a ostatní menšinové jazyky mohou být užívány v úředním styku pouze ve specifických případech. Od roku 1920 se to s definitivní platností týká i Těšínska, resp. jeho dnešní české části. Pro autochtonní populaci to má za následek především širší možnost volby národnostního školství: vedle stávajících škol německých a již takřka sto let existujících škol pol-

¹⁵ (Kadłubiec, Milerski 2001: 11).

¹⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁷ Tamtéž, s. 14.

¹⁸ Kadłubiec, Daniel: *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*. Katowice 1994, s. 8.

¹⁹ Kadłubiec, Karol Daniel: *Z dziejów polszczyzny cieszyńskiej*. In: *Prace Filologiczne*, XXX-VII, Warszawa 1992, s. 453.

ských jsou zakládány školy s českým vyučovacím jazykem, které jsou místnímu obyvatelstvu vnucovány často i značně nevybíravými způsoby²⁰.

Situace se zásadním způsobem měnila během 20. století ještě třikrát: v říjnu roku 1938 v souvislosti s obsazením tohoto území polskou armádou je jako úřední jazyk zavedena polština a následně v září 1939, kdy se tato část Těšínska stává součástí německé III. Říše a jako úřední jazyk je zavedena němčina a po osvobození Československa roku 1945 a následném podepsání smlouvy mezi Československem a Polskem „O přátelství a vzájemné pomoci“ v roce 1947 přijímají stranické orgány KSČ usnesení o povinnosti dvojjazyčných nápisů v obcích s vyšším počtem obyvatel polské národnosti.

Pro pokus vyabstrahovat z výše uvedeného periodizaci jazykového vývoje na Těšínsku odkazují na syntézu návrhů Henryka Borka²¹ a Janiny Labochové²², kterou předkládá Jarmila Raclavská:²³

1. období (do první poloviny 16. století) – předpísemné období, z této doby se nám nedochovaly písemné památky, jedná se o období, kdy proběhla německá kolonizace a pod vlivem husitství zde silně působil i český vliv;
2. období (od poloviny 16. století do roku 1848)
 - 2.1 v prvních desetiletích 16. století na Těšínsku probíhá reformace, prostředkem náboženské agitace je polština, z této doby pocházejí první polsky psané literární památky;
 - 2.2 Těšínské Slezsko se dostává pod vládu Habsburků (1526–1918);
 - 2.2.1. v okruhu náboženské literatury vznikají významná díla, první polskojazyčné tisky (první pol. 16. stol. – 1782);
 - 2.2.2. vzrůstající vliv němčiny, vznik Moravsko-slezské gubernie a s ní příchod češtiny jako úředního jazyka, objevuje se světská literatura, rozvoj písmáckých aktivit (1782–1848);
3. období (1848–1920)
 - 3.1. rozvoj národního hnutí a boje o jazyková práva, objevuje se publi-

²⁰ V paměti Stonavanů se v této souvislosti nejčastěji objevují vzpomínky na nátlak úřadů, aby rodiče umísťovali své děti do českých škol. O postavení polského školství v Československu viz Jasiński, Zenon: Školství. In: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Kaďubiec, Karol Daniel (ed.). Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.

²¹ Borek, Henryk: *Periodyzacja dziejów polszczyzny na Śląsku*. In: *Studia Śląskie*, XLII, 1983.

²² Labocha, Janina: *Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w świetle pragmatolingwistyki tekstu*. Kraków 1990, s. 13. Zatímco Borek se zabývá vlivy polštiny na lokální nářečí a jeho periodizace tak kopíruje vývoj samotné polštiny, Labochová staví především na analýze lidových vyprávění.

²³ Raclavská, Jana: *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku*. (Polský jazyk na Těšínsku v 19. století). *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 111/98, Ostrava 1998, s. 24–28.

- cistika v polštině, polština je na Těšínském Slezsku druhým úředním jazykem a nahrazuje češtinu;
- 3.2. vlivy literární polštiny (tolik podle Raclavské 1998: 26–27);
 - 3.3. národní obrození probíhá i jako Šlonzácké (jako reflektující lokální patriotismus tak i jako orientované na němčinu a německou kulturu), českojazyčné aktivity autochtonního obyvatelstva naprosto chybí, ale díky vlivu především česky mluvících úředníků a techniků se i čeština začíná postupně prosazovat²⁴;
 4. současný vývoj těšínského nářečí (od roku 1920)
 - 4.1. po rozdělení Těšínska sílí vliv češtiny, čeština se stává úředním jazykem, vznik a podpora českého školství (1920–1938) přičemž polské školství je zachováno;
 - 4.2. „polský rok“ (1938), krátkodobý návrat polštiny jako výlučného úředního jazyka, české školy byly uzavřeny;
 - 4.3. období II. sv. války s návratem němčiny jako úředního jazyka (1939–1945);
 - 4.4. po roce 1945: region zažívá enormní příliv pracovních sil z Čech a ze Slovenska, jazyková situace se radikálně mění především v nově vzniklém Havířově či „staronové“ Orlové a Karviné.

Ad 3) rovina každodenní komunikace:

Zjišťovat způsoby jazykové komunikace *ex post* je vždy záležitostí dosti pofidérní a to i v situaci, kdy máme dostatek písemných dokumentů. V podstatě jediným, naštěstí na Těšínsku v dostatečném množství zastoupeným zdrojem informací, nám mohou být takové texty, které byly sepsány za účelem oslovení široké vrstvy obyvatel: kázání, zápisky, památníky. Navíc, jak poznamenává Kajfosz,²⁵ úřední texty produkované místním autochtonním obyvatelstvem odkazují spíše k jejich jazykové kompetenci než k jejich mateřskému jazyku – těšínskému nářečí. Právě jeho značná podobnost s tehdejší literární polštinou byl asi hlavní důvod, proč sem byla z celého Slezska, Pruska a Polska v rámci reformace dopravována polskojazyčná, širokému okruhu potenciálního čtenářstva přístupná náboženská literatura.²⁶

²⁴ O rostoucím vlivu češtiny na těšínské nářečí, resp. na jeho jihozápadní část, se zmiňuje už Nitsch, K.: *Mowa ludu polskiego*. Kraków 1911, s. 91.

²⁵ Kajfosz, Jan: *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn, PROprint 2001, s. 63.

²⁶ Tamtéž, s. 64.

Tato vazba na polsky psanou literaturu nepominula ani v rámci protireformace. Naopak, období protireformace paradoxně přispělo k udržení a ztraktivnění polskojazyčného písemnictví. Růst polsky psané náboženské literatury je tak dán především nemožností veřejně uspokojovat náboženské potřeby věřících hlásících se k protestantismu a jednotlivé skupinky věřících se tedy musí opírat o texty psané v takovém jazyce, kterému by bez větších problémů mohly rozumět – což latina ani němčina jaksí nespĺňují.²⁷

Nejdůležitější polsky psané literární památky vznikající na Těšínsku můžeme datovat na počátek 18. století. Tak například můžeme číst u těšínského pastora Jana Muthmana: *Sposob pisania mego, albo Stylus, lekka jest polszczyzna, niekiedy według zwykłości terażniejszych Słuchaczow moich accomodowana, bo nie uszom pişę ale sercu ...* (Způsob mého psaní, čili styl, je snadná polština, občas přizpůsobená /akomodovaná/ mým současným posluchačům, neboť nepíší pro uši, ale pro srdce).²⁸ Akomodací je zde rozuměno přizpůsobení kodifikované polštiny místnímu nářečí, začlenění do psané podoby jazyka hovorových a nářečních výrazů. Právě pod vlivem takovýchto událostí dochází k regionální obměně.²⁹

Nezastupitelné místo pro studium jazykového vývoje na Těšínsku má i Fabriho slovník (1716) určený k výuce němčiny na bázi polštiny³⁰. A konečně, roku 1761 vychází *Prawdziwa Jedzina*³¹ (Pravdivá potrava) – vůbec první kniha napsaná v těšínském nářečí.³²

Specifickou úlohu v těšínském písemnictví hrály různé památníky, které představují zásadní materiál pro studium hovorového jazyka v období od

²⁷ Srov. Kadłubiec, Karol Daniel: *Uwarunkowanie cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987, s. 44; Kajfosz, Jan: *Językowy obraz świata ...*, c.d., s. 64. – Ostatně protestantismus, resp. evangelické školství na Těšínsku, se výrazně podílel na národní emancipaci místního obyvatelstva o sto let později. Není náhodou, že první přední činovníci polského národního hnutí se na Těšínsku rekrutovali z řad studentů těšínského evangelického gymnázia: namátkově uvedme alespoň zakladatele prvního tajného sebevzdělávacího spolku z roku 1842 *Złączenie Polskie* (Polské sjednocení) Pawła Stalmacha a Andrzeje Cinciálu (Raclavská, Jana: *Język polski na Śląsku Cieszyńskim ...*, c.d., s. 14) nebo těšínského básníka a buditele Jana Kubisza (Matyskova, Zofia: Jan Kubisz nauczyciel i bard ziemi Cieszyńskiej. In: *Universitatis Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae – Plonica* 1997. Ostrava, Ostravská univerzita 1997, s. 115).

²⁸ Muthman, Jan: *Wierność Bogu y cesarzowi czasu powietrza orowego, należąca a pokazana Janá Muthmána sluge Ewanieliecy przy kościele Jezusowym przed Cieszyнем*. Brzeg 1716.

²⁹ Na Těšínsku tak nacházíme nářeční prvky i prvky ze staropolštiny jak ve fonetice, flexi i lexice. (Kadłubiec, Milerski, 2001: 23).

³⁰ Fabri, Andrzej: *Celaryus Polski, Oder nach der methode des Leteinischen Libri Memorialis Celarii, Vorteilhaftig eingerichtetes Polnisch- und Deutsches Wörter-Buch*. XXXX 1716.

³¹ *Prawdziwa Jedzina do Nieba z Pisma Swientego dokazana Droga*, autoři: pastor Samuela Ludwika Zasadiuse a katoličtí kněží Jan Judasz Hackenberger z Těšína, Jerzy Bajtko z Jablunkova, František Knobel z Ratiboře.

³² Raclavská, Jana: *Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku. (Polský jazyk na Těšínsku v 19. století)*. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity 111/98, Ostrava 1998, s. 37–39.

druhé poloviny 18. stol. do třetí čtvrtiny 19. stol. Z autorů těchto památníků a zápisníků nelze nezmínit alespoň Jakuba Galacze,³³ Andrzeje Wocławika ze Zamarsk (přelom 18. a 19. stol.), Jerzego Gajdzicu z Cisownicy,³⁴ památník Andrzeje Postówki z Oldrzychowic (zahrnuje léta 1835–1840), památník Jana Michalika z Kotów (část Górnego Zukowa). Jazykem všech památníků je polština obsahující více či méně nářečních prvků; bohemismů a germanismů zde najdeme podstatně méně.³⁵ V této části textu je nutno rovněž vzpomenout tvorbu jablunkovského tkalce Adama Sikory (1819–1871), jehož dílo mělo v porovnání s jeho předchůdci systematický charakter. U Sikory se navíc setkáváme s množstvím nářečních výrazů týkajících se reálií běžného života.³⁶

Zatímco po vzniku Moravsko-slezské gubernie (1782) bylo katolickým školám nařízeno, aby oficiálním vyučovacím jazykem byla čeština, nazývaná též moravštinou,³⁷ v evangelických sborových školách bylo vyučovacím jazykem nářečí. Především z evangelických škol se rekrutovali další učitelé,³⁸ to vede k další reprodukci tohoto jazyka. Těšínští národní buditelé pocházeli především z evangelických rodin, hospodařících především na levém břehu Olše, své aktivity směřovali především k jazykovým právům, k tomu, aby polština byla zrovnoprávněna s češtinou a němčinou na všech úrovních společenského života.³⁹

*

Hranice mezi dialektem a jazykem je v podstatě arbitrární, není vnitřní kvalitou jazyka samotného, ale tato hranice je spíše vnášena účastníky promluvy, tematizací toho, co je podstatné, aspiracemi mluvčích a předmětům, k nimž se jazykové společenství vztahuje. Protože se v minulosti vyskytly případy, že literatura byla psaná v nářečí, zdálo by se, že neexistuje žádný důvod, proč by se toto nářečí nemohlo kodifikovat jako samostatný jazyk. Důvody, proč se tomu tak někdy stane (jako v případě makedonštiny) a jindy ne (jako v případě slezského nářečí), musíme hledat

³³ Především jeho *Pieśni ludowe o założeniu kościoła ewangelickiego przed Cieszynem*. Jakub Galacz je rovněž autorem nejstaršího selského památníku – kroniky zahrnující rozmezí let 1698–1717.

³⁴ Jerzy Gajdzica (1777–1840): *Dla pamięci Narodu ludzkiego*.

³⁵ Raclavská, Jana: *Język polski na Śląsku Cieszyńskim ...*, c.d., s. 44–49.

³⁶ Tamtéž, s. 51–52.

³⁷ (Kadłubiec, Milerski, 2001: 29).

³⁸ Tamtéž, s. 29.

³⁹ „Pocházeli v přímé linii z těch rodů, které v době protireformace pořádaly domácí pobožnosti, které se s polským zpěvem a nad polskými knihami setkávaly v nedostupných končinách pro to, aby zachovaly věrnost vůči a jazyku.“ (Kadłubiec, Milerski, 2001: 37).

v kontextu sociokulturní a politické situace dané společnosti. V případě Těšínského Slezska druhé pol. 19. stol. probíhala emancipace národních společenství, podobně jako v celé střední Evropě, pod přímým vlivem německé klasické filozofie, především pod vlivem Herdera zdůrazňujícího úlohu jazyka, který vyjadřuje nejenom ducha každé národní pospolitosti, ale i její směřování a finalitu.⁴⁰ A tak v okamžiku, kdy jedna strana začne zdůrazňovat určitý kulturní prvek (jazyk) za podstatný, chtě nechtě jej musí přijmout i druhá strana a začít argumentovat i jeho pomocí. Není zkrátka možné vést rozhovor, natož pak spor, v situaci, kdy jedna strana zdůrazňuje jazyk jako podmínku uznání kulturní svébytnosti a plnoprávnosti – a má-li být kultura konstituentem politického společenství, tak i svébytnosti politické. Jakýkoli spor lze řešit pouze stejnými zbraněmi, mnohdy určenými mocenskou elitou.⁴¹ Záleží tedy na tom, kdo pro dané emancipace chtivé společenství představuje skupinu „Oni“, vůči nimž se vymezuje.

Od poloviny 19. stol. se tak těšínské nářečí, v důsledku emancipačních snah orientovaných především na polskou kulturu a státnost, stává stále méně indexem etnické identity, ale stále více znakem identity regionální.⁴² Nicméně, a to je skutečnost, která bývá často přehlížena, tato proměna etnického vědomí („jsme lidé *tu stela* a odjakživa mluvíme *po našymu*“) ve vědomí národní („jsme Poláci z Těšínska / Zaolží a odjakživa mluvíme regionální varietou polštiny“), nikdy nezasáhla všechny obyvatele Těšínska. Kdo na této mobilizaci národního vědomí a přeměně etnické identity v identitu národní participoval a komu se tato strukturální proměna identifikačních obrazů vyhnula, zůstává doposud nezpracovaným tématem.

⁴⁰ Viz např. Herder, Johann Gottfried: *Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*. XXX 1774. Herderovi není jazyk pouze zrcadlem historie, tedy v případě národního jazyka historie národní, ale je i výrazem národní mentality. Jazyk je tím, co bychom mohli označit jako organizující sílu národní kultury. Právě odtud po celé 19. stol. prýští onen zájem o jazyk jako hlavní etnoidentifikační činitel.

⁴¹ Do této logiky pak zapadá i prohlášení Jerzyho Cieñciaty z Mistřovic, rolníka a prvního slovanského poslance z Těšínska v rakouské Říšské radě a Slezském sněmu v Opavě. Ten na vystoupení 6. září 1868 na Národní zábavě v Ropici mj. říká: *Na cóż wszytskie te hatasy o wolności zdadzają, jak onój my, jak onój lud nasz nie uczuje? Na cóż wszytska ta wolność, gdy polski chłop u nas musi ciągle niemieckim zasadam hołdować, niemieckie protokoły podpisywać, niemieckie wezwania czyli bezzadry odbierać, i w czysto niemieckich szkołach swoje polskie syny studiować?! Na cóż wszytska ta wolność dla nas się przyda, gdy jesteśmy na każdym kroku, za to, że jesteście Polakami, upośledzonymi?* (Gwiazdka Cieszyńska, nr. 39, 1868, s. 329. Citováno dle Kadłubiec; Milerski 2001: 38).

⁴² (Kadłubiec, Milerski, 2001: 44).

II. Těšínské nářečí: po našem – po naszymu

Ze všech sociolingvistických šetření prováděných na Těšínsku od konce 80. let 20. století jednoznačně vyplývá, že těšínské nářečí představuje bezprostřední jazykový kód pro všechny autochtony bez rozdílu generačního nebo statusového postavení a bez ohledu na národnostní identifikaci mluvčího.⁴³

Místní nářečí na Těšínsku⁴⁴ plní pro obyvatele regionu ve vysoké míře funkci interdialektu (Sokolová 1997: 77). Tomuto tvrzení můžeme rozumět

- a) funkcionálně: interdialekt slouží jako jazykový kód, který tím, že spojuje prvky dvou odlišných a normativně kodifikovaných jazyků, představuje pro autochtonní populaci relativně dostupný prostředek komunikace s těmi, kteří stojí mimo hranice vymezené skupiny (tj. s obyvateli regionu mluvícími česky nebo polsky);
- b) geneticky: interdialektu můžeme rozumět jako oblastnímu nadnářečnímu útvaru, který vzniknul postupným vyrovnáváním starých původních nářečí a který směřuje ke sjednocení jazykového kódu v daném regionu do podoby jednotné a celonárodní nespisovné mluvy⁴⁵.

Těšínské nářečí je nejrozšířenějším komunikačním kódem v regionu a plní zde roli obecné polštiny nebo obecné češtiny.⁴⁶ Jako jazykový kód slouží v neformálním styku (v rodinách, mezi přáteli, na veřejnosti). V zásadě lze těšínské nářečí přiřadit k jižní podskupině polských slezských dialektů (takto Bogoczová)⁴⁷. Důvodem pro toto zařazení je především

⁴³ Srov. např. Rusek, Halina: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. Studium socjologiczne*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1997, s. 82; Sokolová, Gabriela: *Problematika národně jazykové orientace ...*, s. 77; Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika. In: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Kałubiec, Karol Daniel (ed.). Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997, s. 85. – Halina Rusek (*Kulturowe wzory życia ...*, c.d., s. 82) k tomu dodává, že stejná situace je i na pravém, polském, břehu Olše.

⁴⁴ V jazykovědném kontextu můžeme spolu s J. Běličem (*Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 19–20) hovořit o polsko – českém smíšeném pruhu. Pro diskusi etnografická hranice mezi českým a polským prostředím viz např. Bystron, Jan: *Slovanský sborník*, III, 193, s. 173 nn.

⁴⁵ Takto J. Bělič (*Nástin české dialektologie ...*, c.d., s. 10). S druhou polí tohoto Běličova tvrzení, především pak s použitím adjektiva *celonárodní*, by v případě Těšínska bylo možno polemizovat, ale tato námitka se nám jeví v kontextu intence tohoto textu irelevantní.

⁴⁶ (Kałubiec, Milerski 2001: 55).

⁴⁷ Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika ..., c.d., s. 9. Bogoczová se zde odvolává na Basara, Jan: *Słownictwo polskich gwar na Śląsku na terenie Czechosłowacji*. Wrocław, Bąk 1975; Mowa polska na Śląsku. Wrocław 1974; Bystron, Jan: *O mowie polskiej na szczeczu Stonawki i Łuczyny w Łucznictwie Cieszyńskim*. Kraków 1885; Lotko, E.: *Funkcje syntaktyczne*

skutečnost, že v těšínském nářečí nacházíme jazykové jevy, které známe ze staropolštiny a které se již vyskytují pouze na periferii polské jazykové oblasti⁴⁸.

Na úrovni běžně mluveného jazyka se na Těšínsku od 20. let 20. stol. setkáváme s jazykovou interferencí genetickou polsko – českou (v 50. letech 20. stol. přistupuje ještě slovenština) i s jazykovou interferencí negenetickou (slovansko – germánskou). Bogoczová ještě zmiňuje interferenci slovansko-valašskou (románskou, „balkánskou“) a slovansko-maďarskou,⁴⁹ tyto případy však nejsou na území Stonavy relevantní.

Samotnou jazykovou oblast českého Těšínska můžeme rozdělit na menší územní jednotky, které nám poskytnou plastičtější obraz o jazykové situaci v tomto regionu. Bělič v této souvislosti rozlišuje nářečí bohumínského úseku, nářečí centrálního pásu (Karviná, Český Těšín, Třinec), nářečí jablunkovského úseku a západní pruh navazující na ostravskou skupinu lašských dialektů.⁵⁰ S tímto rozlišením souhlasí i Bogoczová, byť pro větší přehlednost navrhuje zúžit tuto typologii pouze na dvě jazykové oblasti: bohumínsko-karvinský severozápadní úsek a jihovýchodní jablunkovský úsek, přičemž toto členění odráží signifikantní rozdíly jak ve slovní zásobě, tak ve výslovnosti.⁵¹

Specifickou roli ve vývoji těšínského nářečí sehrálo rozdělení Těšínska v roce 1920. Basarův sociolingvistický výzkum z let 1963 a 1966 ukázal, že těšínskému nářečí se v porovnání se situací v Polsku daří na české straně

bezokolicznika w gwarach zachodnocieszyńskich. Warszawa, Ossolineum 1964; Nitsch, K.: *Dialekty polskie Śląska*. Cz.1, wyd. 2. Karaków 1939; Skulina, J.: *Ostravská mluva*. Ostrava 1979; Šembera, A. V.: *Základové dialektologie československé*. Vídeň 1864; Zareba, A.: *Atlas jazykowy Śląska I–II.*, Kraków 1969, 1973; Zareba, A.: *Gwara cieszyńska na tle dialektów śląskich*. In: *Kalendarz Śląski*, 1974, s. 93–98. K podrobnější diskusi názorů jednotlivých jazykovědců viz Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika. In: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Kadłubiec, Karol Daniel (ed.). Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997, s. 91–92. Pro doplnění snad ještě odkážme na Jaromíra Bělice (O jazykové příslušnosti nářečí na Těšínsku. In: *Naše řeč*, 1975, s. 205–210).

⁴⁸ Tuto skutečnost lze shodou okolností demonstrovat právě na etymologii názvu Stonava odvozeného od názvu řeky Stonávky: nabízí se vysvětlení od českého *stónat* či německého *stöhnen* stejného významu; dále pak od německého *der Stein*, čili Kamenice (takto např. Poprachová, Danuše: Několik zamyšlení nad názvem obce Stonava. In: *Stonava: 1388–1988*, Stonava, MNV 1988). Problém však je, že Stonávka není ani kamenitá řeka a ani neteče prudkým spádem, jak by se u sténající, resp. šumějící řeky očekávalo. Nejvěrohodnější etymologii je mi tedy ta, kterou nabízí Milerski (Kadłubiec, Milerski 2001: 196) odkazující ke staropolskému *stonąć* – stápnout, zaplavovat. Podobně i Kadłubiec: „*těšínské nářečí je nářečím polským se spoustou prvků staropolských, jak v oblasti gramatiky tak v oblasti slovní zásoby*“ (Kadłubiec, Milerski, 2001: 45).

⁴⁹ Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika ..., c.d., s. 85.

⁵⁰ Bělič, Jaromír: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972, s. 307–317.

⁵¹ Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika ..., c.d., s. 92.

mnohem lépe.⁵² Basara přičítá rychlejší integraci nářečí do literárního jazyka v Polsku skutečnosti, že se zde setkávají jazykové systémy, které si jsou mnohem bližší, než je tomu na levém břehu Olzy.⁵³ Změna, ke které zde dochází, má tak především kvantitativní charakter: integrace s literárním jazykem probíhá především na úrovni fonetiky. Postupné pohlcování těšínského nářečí polštinou, za silné asistence psaného slova, médií a vzdělávacího systému, se podle Basary děje bez reflexe ze strany jednotlivých mluvčích. Oproti tomu na české straně je situace odlišná. Zdejší populace je bilingvní a oproti kvantitativním změnám, jichž jsme svědky v Polsku, se zde setkáváme se změnami především kvalitativními: vedou tak k pozvolnému zanikání místního nářečí. Svůj podíl na tom má jednak postavení češtiny jako úředního a zároveň dominantního jazyka, dále pak aktivity místních Poláků, kteří se vůči majoritní populaci vymezují především zdůrazňováním polštiny jako vůči češtině alternativního jazykového kódu, a v neposlední řadě existence polského národnostního školství.

Jazyková diference mezi těšínským (a obecně hornoslezským) nářečím a obecnou polštinou byla citlivě vnímána i na území dnešního Polska. Když v roce 1922 přišla na Horní Slezsko polská vojska, přivítal je v Tychach jeden z místních aktivistů, kněz J. Kapica slovy: „*My, Ślązacy, nauczymy się od Was, braci Polaków z innych dzielnic, ładnie mówić, a Wy nauczycie się od nas ładnie pracować*“ (My Slezané, se od vás, bratři Poláci, naučíme pěkně mluvit a vy se od nás naučíte pěkně pracovat).⁵⁴

Často zmiňovaný názor, že oblastní nářečí nebylo nikdy spojováno s vysokou mírou prestiže, kterou vždy plnil v danou chvíli dominantní úřední jazyk referující na příslušnou národní vysokou kulturu,⁵⁵ je nutno podrobit revizi. Nářečí odkazuje především na kulturu širokých lidových vrstev, je spjata především se životem na vesnicích a nikoli ve městě, je znakem odkazujícím na regionální příslušnost k Těšínskému Slezsku⁵⁶. Hodnota, které

⁵² Basara, Jan: *Słownictwo polskich gwar na Śląsku na terenie Czechosłowacji*. Wrocław 1975.

⁵³ Tamtéž, s. 7–8.

⁵⁴ Kłosek, Eugeniusz: Mowa jako wzakaznik przynależności regionalnej i społecznej na Górnym Śląsku. In: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1385, Wrocław 1992, s. 47. – Kłosek odkazuje na Kopeć, E.: *Południowo-zachodnie kresy Rzeczypospolitej 1918–1939. Społeczne warunki integracji*. Práce Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Nr 435, Katowice 1981, s. 33.

⁵⁵ Srov. např. Kłosek, Eugeniusz: *Mowa jako wzakaznik ...*, c.d., s. 48.

⁵⁶ Viz například verše Jana Kubisza v dnes již de facto mezi těšínskými Poláky zlidovělé básni *Do Olzy! (Płyniesz Olzo): Ale ludzie w swoim życiu / Zmienili się bardzo: / Zwyczajami, wiarą przodków / Ledwie że nie gardzą. // I dąb z dębem na twym brzegu / Jak szumiął tak szumi; / Lecz wnuk starą mowę dziadów / Ledwie że rozumie* (Ale lidé ve svém žití / změnili se mnoho: / obyčejí, vírou předků / div že nepohrdnou. // I dub s dubem na tvém břehu / tak jak

nářečí vedle této demonstrativní vazby na region nabývá, je dána především tím, že slouží jako prostředek k vyjádření aspirací mluvčích a jako prostředek jejich skupinové identifikace: právě s odvoláním na tento jazyk lze narážet na hranice mezi těmi, kteří ve výpovědích samotných mluvčích patří ještě do skupiny „My“ a mezi těmi, kteří jsou již „Oni“. Deklaraci této distinkce můžeme vidět na dvou rovinách:

- 1) na rovině označení jazyka, ať již ze strany dominantní národní společnosti: *Bastardsprache* nebo *Wasserpölnisch*⁵⁷ za Rakouska-Uherska a v období německé okupace, nebo ze strany samotných příslušníků analyzované jazykové komunity: *nasza mowa*, *po naszymu*, *popr. po naszymu*;
- 2) na rovině konkrétních výpovědí, v nichž se odráží sociální hranice mezi členy jednotlivých jazykových komunit.

Oba dva body můžeme vykládat jednak deskriptivně, tedy tak, že se budeme snažit na základě historicko-etnografického přístupu shromažďovat argumenty vedoucí k podpoře nebo vyvrácení pravdivosti (pravdivosti ve smyslu faktické správnosti) těchto výpovědí, nebo se můžeme pokusit porozumět jejich významu, který je do nich jednotlivými mluvčími vnesen a jehož prostřednictvím mluvčí spolukonstruují sociální realitu obyvatel daného regionu. Co se týká prvního přístupu, odkazují zde na příslušnou literaturu. V následujícím textu se pokusím ukázat jedno z ústředních témat mé práce.

Těšínské nářečí, jakkoli o něm neustále uvažujeme v singuláru, nepředstavuje homogenní jazykový útvar. Tuto různorodost těšínského nářečí můžeme analyzovat na několika rovinách:

- a) o *geografickém rozrůznění* již byla řeč v souvislosti s vymezením jazyko-

šuměl šumí; / ale vnuk již řeči dědů / sotva že rozumí.). Jan Kubisz (Ślązak): Niezapomiana Jaka, Cieszyn 1882 – Do Olzy! (Płyniesz Olzo).

⁵⁷ *Wasserpölnen*: toto označení používali Němci jako označení pro všechny slezské Poláky. S tímto označením je spjat určitý stupeň pohrdání. J. Dobrovský toto označení užívá, když mluví o Polácích ve východním Prusku: „Auch das Wasserpölnische im Preussischen Littauen gehört hier“ (Slovanka, Praha 1814, s. 174, citováno dle Bystroň, Jan: *O mowie polskiej na szeczu Stonawki i Luczyn w Księstwie Cieszyńskim*, Kraków 1885, s. 3). Odkud se vzalo toto označení, těžko říci: Prasek, V. (1877) *Čeština v Opavsku*, s. 4 se domnívá, že se poprvé objevuje koncem 18. století. Nicméně Bystroň (*O mowie ...*, c.d., s. 6) upozorňuje na skutečnost, že Jádám Gdácius použil tohoto označení ve svých kázáních mnohokrát, viz např. práce *Ardens irae divinae ignis. To iest: Drugie kazanie pokutne o ogniu gniewu Božego w te zawichrzony y trwogami pokłoczone czasy niemal po wszystkich przeciągach podotow ziemskich gorący w roku 1641 y 42 w Kościele Ojczystym miáne y odprawowiane*. Toruń, Michał Karnata. Autor se zde obrací ke svým čtenářům a píše: *Cumprimis plebes Wasser Polana superba / Libros volvat quos Musa Polana dedit. Čili: A především naši Wasser Poláci nadutí / Necht' nejprv' čtou polské autory s chutí*. Označení *Wasserpölnen* se objevuje i ve vědeckých studiích (Czörnig – etnografická mapa) nebo v učebnicích (E. Hannak).

vé oblasti Těšínska. Na tomto místě můžeme tyto úvahy ještě doplnit o konstatování, že samotné jazykové podoblasti Těšínska, jakési mikro-regiony, jejichž hranice jsou vytyčeny izoglosami, jsou mluvčími ve Stonavě reflektovány pouze v hrubých rysech. Stonavané si jsou vědomi, že například ve Vendryni nebo Jablunkově se mluví jinak po našem než ve Stonavě. Toto poznání o jinakosti nářeční promluvy obyvatel jiné části Těšínska však není doprovázeno potřebou tuto distinkci zdůrazňovat: „On když začne po našymu, no tak to je vidět, že to je což ganz innego“, říká jeden z informátorů a hned dodává: „No tož ja, ale tak my si tu mluvíme po našymu, protože tak se tu vždy mluvilo, ať byly školy polské nebo české“. *De facto* jediná reflektovaná hranice objevující se ve výpovědích Stonavanů odkazuje na oblast přechodu nížinné části Těšínska v Beskydy.

- b) *Generační rozrůznění* – každý komunikační kód má schopnost pružně reagovat na makrosociální změny v regionu, ve kterém je používán a na alternativní komunikační kódy, které jsou v příslušném čase a místě používány. Ve Stonavě, potažmo na celém Těšínsku, musíme počítat s dopadem vytyčení mezinárodní hranice na Olši v r. 1920 a s jejími posuny v letech 1938, 1939 a 1945, kdy byla každá tato změna doprovázena zavedením nového či staronového úředního jazyka zároveň s jeho zdůrazněním jako jazyka vzdělávacího. Svou roli zde hraje i délka trvání tohoto stavu, tedy časové období, během něhož může docházet ke snadnější jazykové interferenci.
- c) *Rozrůznění dané migrací obyvatelstva* představuje na Těšínsku doprovodný jev pokračující industrializace: výstavby nových šachet a hutí a s tím spojený příliv nových pracovních sil z různých částí Československa, tedy včetně Slovenska. Tyto vlivy se týkají především Třince, Karviné, Havířova, Orlové a částečně i Bohumína.⁵⁸ Postupná nivelizace jazykových odlišností v této části Těšínska tak stále více kontrastuje s jazykovou situací ve východní části regionu, která je místním obyvatelstvem stále více viděna jako oblast „tradičního“ nářečí.⁵⁹

⁵⁸ Ve Stonavě se tato skutečnost projevuje ve struktuře obyvatel obce v okamžiku, kdy sem z vnitrozemí přicházejí noví pracovníci budovat hlubinné doly Důl 9. květen a Důl ČSM. Pro tyto pracovníky stejně jako pro budoucí horníky jsou v 50. letech vybudována dvě prostorově od sebe vzdálená sídliště: Hořany a Nový svět.

⁵⁹ K problematice jazykové změny v souvislosti s migrací pracovních sil viz Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajeroval Olga: *Češi, Slovinci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy, Šenov u Ostravy*, Tilia 1997. Dále pak Těma, Bedřich: *Mluva hutníků na Bohumínsku a Karvinsku*. Praha, SPN 1958.

d) *Rozrůznění utvářené existencí národního školství.* Těto skutečnosti si všímá např. Téma.⁶⁰ Ovlivnění nářečního projevu preferovaným národním jazykem se objevuje v každé generační vrstvě, ale díky častému kontaktu mluvčího s normativní podobou toho kterého národního jazyka, je nářeční promluva žáků i studentů škol s českým vyučovacím jazykem a škol s polským vyučovacím jazykem od sebe mnohem více odlišná.⁶¹

Tyto rozdíly v nářeční promluvě však nijak nebrání tomu, aby nebyla ze strany mluvčích vnímána jako charakteristický znak regionální sounáležitosti. Pravda, někdo mluví spíše *po našem* a někdo zase spíše *po naszymu*, tedy buď s převahou českého nebo polského lexika, ale v obou případech je referenční rámec v podstatě jeden a týž: utváření skupiny, která se za vzájemného porozumění spolu dorozumí.

Porozumět těšínskému nářečí je pro osobu hovořící pouze česky nebo pouze polsky dosti obtížné. Celou situaci si můžeme demonstrovat na dětské anekdotě:

nářečí	polsky	česky
<i>Przisiejchoť rzeditiel do blazinka. Tam wszyscy błoźni byli na strómie.</i> – Poruczie tym błoźnom, by spadli z tego stróma. – Czemu? – Bo je jesiyń.	<i>Przyjechał dyrektor do domu waritów. Tam wszyscy wariaci byli na drzewie.</i> – Rozkaźcie tym warietóm, by spadli z tego drzewa. – Czemu? – Bo jest jesień.	<i>Do blázince přijel ředitel. Tam byli všichni blázni na stromu.</i> – Poručte těm bláznům aby spadli z toho stromu. – Proč? – Protože je podzim.

Tento stav jazykové podobnosti a zdánlivé významové shody se mnohdy stává předmětem různých nedorozumění, obzvláště v případě, kdy se zvuková (fonetická) podoba dvou slov rozchází se složkou významovou (sémantickou). V historkách, které tyto významové posuny zaznamenávají a v podobě anekdotických vyprávění je předávají dalším posluchačům, však můžeme rozpoznat i reflexi sociální situace v regionu. Podívejme se například na anekdotu, která je situována do Horní Suché, obce vzdálené asi tři kilometry od Stonavy:

⁶⁰ Téma, Bedřich: Mluva studentů východního Těšínska, *Acta universitatis palackianae Olomouciensis, Facultas Philosophica* 30, Philologica XVII, 1965, s. 73–77.

⁶¹ Tamtéž, s. 61.

Szła baba, leciała do Suchej a szel szandar, a pyto sie ji: „Kaj bydlisz?” A óna tóż nierozumiała i prawi se: „Na do Suchej oto lecył”. Rozumiała „kaj pydlisz?” (Kadłubiec 1995: 160, Kadłubiec; Milerski 2001: 60)

Šla ženská, běžela do Suché a šel četník, ptá se jí: „Kde bydlíš?” Ale ona mu nerozuměla a říká mu: „No, tady do Suché utíkám”. Rozuměla mu „kaj pydlíš?” – pidlić – pospíchat

Pro porozumění této anekdotě není nutné znát pouze rozdíl mezi slovy *bydlíš* a *pydlíš* a slyšet rozdíl ve výslovnosti retnic *p* a *b*, ale historce se více zasmějeme, když vezmeme v úvahu sociální postavení hrdinů tohoto příběhu: na jedné straně místní, autochtonní obyvatel Těšínska, na druhé straně četník, dle profese i dle česky položené otázky s největší pravděpodobností jeden ze stovek československých státních zaměstnanců, kteří na Těšínsko přicházejí po roce 1920.

V jakémkoli jazykovém prostředí platí, že „náš“, tedy do komunity mluvčích náležící, je především ten, který je jazykově kompetentní. Touto kompetencí rozumíme především schopnost použít v konkrétní situaci ten správný jazykový kód. Následující ukázka představuje úryvek z rozhovoru, který jsem prováděl s jedním z mých informátorů. Tématem nám byla právě jazyková situace ve Stonavě, kterou se zmiňovaný informátor, bývalý učitel v místní škole s polským vyučovacím jazykem, rozhodl dokumentovat na následující historce, která se přihodila jedné jeho kolegyni, původem od Znojma, na Těšínsku působící v té době teprve pár týdnů:

Ona mi mówi: ja była niescienśliwa bo te dzieci w tej szkole, na przerwach a tak, mówiom po naszymu w tej szkole... ... Naprzykład muwi mi: w szkole objady, dzieci idom z objadu, pytam się ich: co je na objad dobrego? No a dziecka muwiom: no gryzek. No ona niwiedziała co to je gryzek, dětská krupička, ona się to przetłumaciła, że to je řízek.

JG: Kotlet

Ja, schnitzel. I idę nastawiona, na schnitzel i to dětská krupička.

Ona mi povídá: já jsem byla nešťastná, protože ty děti v té škole, o přestávkách a tak, tak mluví po našem, v té škole. ... Například mi povídá: obědy ve škole, děti jdou z obědu a ptám se jich: co je dobrého k obědu? No a děti říkají: no gryzek. No a ona nevěděla co to je gryzek, dětská krupička, ona si to přeložila, že to je řízek.

JG: Kotlet

Ano, šnicel. A jde přichystaná na šnicel a ona to je dětská krupička.

Uvedený úryvek nám může posloužit jako dobrá ilustrace jazykové situace na Těšínsku. Samotná ukázka má tři tematické roviny:

- 1) tu, kde informátor vypráví příběh, kterým dokumentuje nekompetenci nově příchozích jako mluvčích, přičemž tato situace mu dává možnost poukázat na ně jako na cizince;
- 2) tu, ve které se zmiňovaná učitelka snaží zapojit do místní komunity, ale nenalézá s ní společnou řeč;
- 3) tu, v níž se tazatel, tedy já, snaží doložit, že informátorovi rozumí a upevnit si svou pozici jako rovného partnera v rozhovoru: celý rozhovor je veden jak tazatelem tak informátorem v polštině. V okamžiku, kdy informátor tazateli vysvětluje ústřední bod anekdotického příběhu – záměnu významu zvukově podobných slov *gryzek* – *řízek*, tazatel, aby utvrdil informátora, že s ním sdílí jazykovou kompetenci, doloží své porozumění historice přikývnutím, a přeložením slova *řízek* do polštiny jako *kotlet*. To je sice překlad správný a bezpochyby mu rozumí i informátor, ale jeho užití je vnímáno jako nepatřičné: informátor tazatelův překlad potvrdí, ale koriguje jej výrazem *śnicel*. Tazatel je tak postaven do podobné roviny jako hrdinka příběhu: nesdílí jazykovou kompetenci mluvčího, hranice mezi mluvčím a tazatelem, která snad v průběhu rozhovoru pomalu ustupovala, je znovu narýsována. Tentokrát však ne na základě cizí člověk – známý člověk nebo na základě Čech – Polák, ale na základě místní – v obci či kraji cizí.

III. Polština

Polskost Poláků na Zaolší není dána substancionálně (jazykem nebo příbuzenskou descencí), ale strukturně-funkčně, tedy vztahy daného jednotlivce a jeho skupiny k ostatním. Sociální jevy v tomto národnostně smíšeném prostoru můžeme uchopit nikoliv na základě jejich vnitřních vlastností ani pouze na základě sebedefinic informátorů, ale vždy s ohledem na jejich funkci, tedy na jejich vztah k ostatním sociálním jevům. Podobně jako Saussure v jazykovědě, i my můžeme rozlišit dva základní druhy vztahů existující mezi sociálními jevy:

- a) vztahy syntagmatické, kdy hodnota každého sociálního jevu vyplývá ze vztahu k jeho jednotlivým částem a
- b) vztahy paradigmatické, kdy hodnota toho kterého sociálního jevu se ukáže tehdy, vezmeme-li v úvahu jiné sociální jevy, které by mohly stát na jeho místě, jevy, které s ním mají buď cosi společného, nebo které jsou vůči němu protichůdné.

Ptám-li se dnes Stonavanů na to „Kdo je Čech“, tak odpověď nezní, že Čech je ten, kdo mluví česky. Většina obyvatel Stonavy mluví dialektem a ani volba vzdělávacího jazyka díky historickým peripetiím neposlouží jako jednoznačný identifikační činitel. Pro Stonavany je Čech především ten, kdo se sem přistěhoval z jiné oblasti než z Těšínska. Toto rozlišení zde bylo přítomno i v časech první republiky, ale nebylo tak akcentované. Pokud zde kdy byla jakási dělicí čára, jako že ano, tak vždy vedla mezi místními a nově příchozími. Místní si žijí v klidu, mají sice sousedské spory i různé politické názory, ale vždy se dohodnou. Jsou místní, *tutejší tustelané*⁶². Zlou krev dělají až nově příchozí, čeští legionáři, brigádníci, horníci, čeští úředníci, stejně tak jako v „polském roce“⁶³ z Polska přišli polští úředníci a učitelé. Nově příchozí nerozumí místním lidem. Pro autochtonní Stonavany tak platí, že občas je důležité být Polák, občas je důležité být Čech nebo Slezan, ale vždy je důležité být *tu stela*.

Se spisovnou polštinou se v podstatě setkáváme pouze v rámci školní výuky v polském národnostním školství a jednak v úzkém, velmi specifickém situačním kontextu: během oficiálních promluv přednášených během politických a kulturně-osvětových akcí, částečně pak ještě v rámci náboženských slavností slavených v polském jazyce. Mimo tyto časově, prostorově i významově jasně rozpoznatelné situace se polština prakticky nepoužívá, výjimku tvoří jen velmi malé procento osob, včetně těch, kteří se hlásí k polské národnosti a polštinu používají jako jednoznačný a zřetelně rozpoznatelný nástroj deklarující a stvrzující jejich národní identitu.⁶⁴

Zajímavé zjištění nalezneme i podíváme-li se na situaci *zaolziánských* Poláků⁶⁵ v okamžiku, kdy se ocitnou na území Polska. Podle výsledků

⁶² Slovní hříčka, od „tutejszy“ – místní (pol.) a „tu stela“ – tady odtud (nář.). Domnívám se, že tento obrat v podstatě vystihuje jedno ze základních rozdělení obyvatel Stonavy: Někdo je *tutejší tu s tela* (člověk, hlásící se k polské národnosti, ale vědomý si své regionální příslušnosti) a někdo je „jenom“ *tu stela* (člověk nepřisuzující samotné národnostní identifikaci až tak velkou roli). Další dvě skupiny pak tvoří cizinci – lidé bydlící ve Stonavě pouze dočasně (zaměstnanci šachet s pracovní smlouvou na dobu určitou, brigádníci) nebo naturalizovaní cizinci (osoby, které se rozhodly ve Stonavě usadit se, nejčastěji zde žijící teprve v první nebo druhé generaci, o kterých je stále „známo“, kdy a proč do Stonavy přišly). Tato skupina naturalizovaných cizinců pak v různých situačních a jazykových kontextech vystupuje buď jako „domáci, takřka kmenoví“ Stonavané, jindy pak zase jako ti, kteří jsou „bývalí přivandrovalci“.

⁶³ Polský rok: říjen 1938 – září 1939, kdy bylo Těšínsko připojeno k Polsku. Toto označení jsem slyšel užívat pouze mezi Poláky.

⁶⁴ Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika ..., c.d., s. 99–100.

⁶⁵ Zaolzie (pol.) – Zaolší (čes.). „Zaolzie“ pro Poláky představuje a) označení geografického prostoru Těšínského Slezska ležícího na levém břehu řeky Olše, které je při pohledu z polské strany „za Olzou“, prostor mezi řekami Olší a Ostravicí („*Ostrawica, nasza granica*“ je jedno

anketového šetření provedeného Irenou Bogoczovou⁶⁶ má téměř každý určité potíže s vlastním vyjadřováním. V Polsku se hodnotí jazykový projev *Zaolzianců* jako mírně archaický, přehnaně spisovný. Češi zase registrují v češtině především starší generace jiný přízvuk než iniciálový.⁶⁷

Být Polákem na *Zaolziu* neznamená mluvit vždy a za všech okolností polsky. Jistě, polština je preferovaným jazykem, alespoň při oficiálních příležitostech, kdy se Stonavané scházejí jakožto Poláci. Při těchto setkáních, nejčastěji organizovaných místním sdružením Polského kulturně-osvětového svazu (PZKO) zaznívá polština především jako jazyk oficiální promluvy, v běžné konverzaci pak už méně často. Nedorozumění, ke kterým občas na takovýchto akcích dochází (díky nestejně úrovni znalosti polštiny ze strany jednotlivých mluvčích) na sebe berou i komickou podobu. Následující scéna se odehrála na jaře r. 2002 během masopustního plesu ve Stonavě, když jsem sděloval u baru objednávku:

– <i>Wódkę, proszę.</i> – <i>Finską albo obyczajną?</i> – <i>Zwykłym.</i> – <i>Finskou?</i> – <i>Zwykłym.</i> Následně barman nalil vodku finskou.	– <i>Vodku, prosím.</i> – <i>Finskou nebo obyczajnom (obyčejnou – náš.).</i> – <i>Zwykłym (obyčejnou – polsky).</i> – <i>Finskou?</i> – <i>Obyčejnou.</i>
---	---

Situace, kdy osoby hlásící se k polské národnosti nedostatečně ovládají národní jazyk⁶⁸ (díky složité národnostní situaci je dobré odlišovat národní jazyk a mateřský jazyk) není ve Stonavě nijak neobvyklá. Stejně tak nemůžeme paušalizovat tvrzení, že k dobré znalosti jazyka vede navštěvování škol s polským (ale i s českým a do roku 1945 rovněž s německým) vyučo-

z dodnes ve Stonavě pamatovaných hesel užívaných polskými iredentistickými aktivisty ve 30. letech 20. století); b) symbolický prostor na Polsko orientované kultury pěstované Poláky žijícími v české části Těšínského Slezska (viz má argumentace v Grygar, Jakub: *Být Polákem na Zaolší* – rukopis, 2002). Tento pojem začal být užíván až od 20. let 20. století v souvislosti s rozdělením Těšínska mezi Polsko a Československo v r. 1920.

⁶⁶ Bogoczová, Irena: *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území českého Těšínska. Zpráva o dotazníkovém průzkumu*. Ostrava 1993.

⁶⁷ Bogoczová, Irena: *Jazyk a jeho dynamika ...*, c.d., s. 101.

⁶⁸ Popisovaná událost se odehrála na začátku plesu, kdy u baru bylo minimum osob i minimum hluku, takže vedlejší vlivy, které by mohly vést ke vzájemnému ne(do)rozumění (otupělost alkoholem, hluk), lze vyloučit. Stejně tak zkusme odolat pokušení interpretovat celou situaci tak, že barman usuzuje, že jeho zákazník by hanáckou vodku nevzal vůbec do úst a tím, co běžně pije, je jen a jediné finská vodka.

vacím jazykem. Rodiče stojící před rozhodnutím, do které ze škol dítě poslat, jsou mnohdy vedeni jinými motivy, než snahou o zprostředkování vzdělání v jejich národním jazyce. Vedle sebe stojí dvě, často protichůdné volby. Jednak snaha, aby se dětem dostalo vzdělání v národním jazyce rodičů, ale stejně často je volenou strategií (tj. od r. 1918, který vymezuje časovou hranici mého výzkumu) i ta, která dává dětem (a občas i rodičům) možnost uspět na trhu práce. Následující ukázka je z rozhovoru pojednávajícího o způsobu volby národního školství v letech 1920–1938:

Je fakt, že tam, kde Češi byli ve vedení nějakého dolu, třeba, nebo tam kde měli nějaký vliv, tak tam Poláci nebyli přijímáni do práce nebo byli dokonce vyhazováni z práce.

Normální věcí bylo, že ředitel české školy, který sem byl dosazený a měl za úkol tady založit českou školu a agitoval, což je normální bo tu bylo jenom pár děcek českých, v soukromém domě začínali učit a tak, no tak obcházel třeba nezaměstnané a „jestli pošleš děcka do české školy, tak já ti seženu zaměstnání“, to byl normální postup. To ještě někteří v mém věku si to pamatují ještě. /.../ Tady bydlel nějaký Krebsa a jeho dcera si vzala za manžela Pieczonku. A ten jako svobodný získal práci po I. sv. válce u dráhy, to byla manuální práce. A teď, byli Poláci, to byla polská rodina, no a ztratit takovou práci, víte, to byl problém, protože měli zajištěné živobytí. A co teď? Měl tři syny. /.../ Nejstaršímu dal jméno, pokřtil ho František, tomu prostřednímu dal křestní jméno Emil a tomu nejmladšímu Eugeniusz – Evžen. A on to vyřešil aby nikdo nemoh' a aby měl určité opření a zastání u Němců ... a Němci měli především silné zastoupení ve vedení šachet, podniků a podobně /.../. A ten Pieczonka to vyřešil takovým stylem, že toho nejstaršího syna poslal do české školy, toho nejstaršího ... ten vychodil tady polskou základní školu pět let a poslal ho potom do gymnázia /.../. Toho prostředního /.../ poslal do německé Bürgerschule ve Stonavě. A u každého to měl vyřešené, protože když někdo něco, tak vždycky mohl: „Co chcete, já posílám syna do české školy nebo do německé školy, ... měli by ste mi pomoci, ne?“ /.../ A to byste se divil, jaký to má vliv. /.../

Je evidentní, že pokud jsou motivy volby národního školství takto různorodé a pokud je na Těšínsku hlavním nástrojem komunikace místní nářečí (a hned po něm čeština), schopnost domluvit se v polštině u starších generací klesá (pokud ovšem vůbec kdy byla).

*Jestli chcete mluvit po naszymu nebo polsky, tak mluďte jak chcete.
No lepší po našem, bo polsky, to já bych si musel vzpomínat slova.*

IV. Střídání, interakce, pohraničí

Jak vyplývá ze sociolingvistických výzkumů,⁶⁹ schopnost střídat jazykové kódy je vlastní i nejmladší generaci. To však neznamená, že by úroveň zvládnutí všech tří jazyků – češtiny, polštiny a nářečí – byla stejná. Znalost polštiny je omezena především díky omezeným, krátkodobým a nepravidelným kontaktům s Polskem.⁷⁰ Jisti si nejsou mladí Zaolžanští ani v českém jazykovém prostředí.⁷¹ Je to právě nářečí, nekodifikované a pružně reagující na okolní podněty, které nabízí mluvčím jednak pocit vzájemné sounáležitosti a příslušnosti k regionu, jednak nářečí již svou pozicí na hranici dvou normativních jazyků ztělesňuje postavení regionu „na hranici“. Vztah k nářečí je zde mnohem silnější než vztah k literárnímu jazyku, mluvit nářečím nestigmatizuje, ale naopak dokládá kulturní kompetenci mluvčího. Přes veškerou „mnohojazyčnost“ (anebo možná právě díky ní) zůstává primárním jazykovým kódem místního obyvatelstva nářečí.⁷²

V pohraničních oblastech přistupují k obecným jazykovým jevům (např. unifikace deklinačních typů, univerbizace, intelektualizace či ekonomičnost vyjadřování) i jevy specifické, které na monolingvním území nenajdeme. Jedná se především o střídání jednotlivých jazykových kódů, jazykovou interferenci, asimilaci a hybridizaci. Mluvčí tedy musí ovládat větší počet kódů a v dané komunikační situaci volit ten nejvhodnější.⁷³

Řekli jsme, že těšínské nářečí představuje nejrozšířenější jazykový kód. To ovšem neznamená, že je pro jeho uživatele jazykovým kódem jediným. To, zda se mluvčí rozhodne použít obecnou či spisovnou polštinu nebo češtinu, či zda použije nářečí, je dáno především situačním kontextem dané promluvy. Následující úryvek rozhovoru ukazuje různé komunikační strategie, které mluvčí na Těšínsku mohou volit v závislosti na společenském prostředí, intenci komunikovaného sdělení a vlastní biografické situaci.

⁶⁹ Bogoczová, Irena: *Jazyková komunikace mládeže na dvojjaзыčném území českého Těšínska. Zpráva o dotazníkovém průzkumu*. Ostrava 1993.

⁷⁰ Bogoczová, Irena: *Jazyk a jeho dynamika ...*, c.d., s. 55.

⁷¹ Více jak 67 % studentů středních škol má podle Bogoczové v polském jazykovém prostředí potíže s verbální komunikací, v českém jazykovém prostředí se do potíží s vyjadřováním v češtině dostává více jak 70 % respondentů (Bogocz, Irena: *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu*. Ostrava, Ostravská univerzita 1997, s. 55, 56).

⁷² Bogoczová, Irena: *Jazyk a jeho dynamika ...*, c.d., s. 85. – „Tradiční výslovnostní norma těšínského nářečí je stále a každodenní kontakt jeho uživatelů s většinovou češtinou nemá podstatný vliv na výslovnost slov ryze nářečních. ... Nářeční úzus převážně určuje zvukovou podobu slov přejatých z češtiny a způsobuje modifikaci mluvené češtiny.“ (Bogoczová, Irena: *Jazyk a jeho dynamika, ...*, c.d., s. 94–95).

⁷³ Bogoczová, Irena: *Jazyk a jeho dynamika ...*, c.d., s. 99.

Rozhovor začíná povídáním o rodičích informátora:

Takže předky ve Stonavě mám ze strany otce, matka, ta pochází z Karviné. Otec se narodil svým rodičům jako třetí dítě v 41 roce, to znamená ve válečných letech. Narodil se v době, kdy jeho sestry již měly více jak 15 let, byl výrazně mladší a rodiče mého tatínka: maminka byla v domácnosti, což v té době nebylo nic neobvyklého, jeho otec byl zaměstnancem Československých státních drah, v té době, takže byl vlastně státním zaměstnancem, s tím, že rodiče od otce, a to je právě tak komplikovaná záležitost v souvislosti s tím, že do doby, kdy se otec narodil, tak pokud dobře vím, tak ze strany matky to byli Poláci, alespoň ta větev směřovala k polské linii, ze strany otce od mojeho tatínka víceméně také, spíš teda to bylo více méně polské, co se týče národnosti. Nicméně paradoxní je, že sestry od mého otce chodily do českých škol a teprve po anexi Těšínska Poláky tak začaly chodit, rok byly myslím, v tom období, byly v polské škole, ale pokud vím dobře, tak po příchodu Němců přijaly v podstatě tu kategorii, tuším, že to byla dvojka, jak se tehdy označovaly občané té druhé kategorie, takže vlastně byly vlastníky v té době ..., nevím nakolik byly přímo určeny Německé říši jako takové, ale vím, že to označení kategorie 2 bylo rozlišení mezi polskou národností nebo polskou příslušností, českou a tou čistě říšskou, tou německou, čili něco mezi tím.

Takže to byla situace, do které se otec narodil, po válce nicméně to měli komplikované, protože tady ve Stonavě ta situace byla v podstatě dosti složitá, takže oni byli vysídleni z toho domu, ve kterém byli, paradoxně jenom o pár domů dál a nevím jak dlouho byli teda vysídleni, prostě byli zbaveni toho majetku, byli zbaveni toho domu a vrátili se zpátky, přesně nevím, ale určitě to bylo několik měsíců, možná i rok, než se ta situace svým způsobem stabilizovala a v podstatě se vrátili zpět do toho domku, který vlastně otec mého otce vystavěl, vlastně už v těch 20. letech, jak se oženil.

Takže otec chodil do české školy /.../ do základní školy tady ve Stonavě.

/.../

Matka, ta se přistěhovala, takže Tam to bylo také složité, ale, co se týče národnosti, ale to už je trošičku jiná oblast, protože byla z té Karviné.

Vy jste mluvil o rodičích matky, že to byli Poláci.

Když budu hovořit o mém otci a jeho rodičích, tak tam, co se týká jeho matky, tak tam, snad s 90% pravděpodobností, na 90 % si myslím, že matka byla Polka a, že tam celá ta větev jejích rodičů byli Poláci, ale tady z Těšínska. Co se týče otce, tak v podstatě tam si, u otce mého otce, tam si nejsem zcela jist, jestli tam nebylo trochu i té české krve, německé krve, ono se to tak náh míchalo. Snad dokonce i částečně tam byla německá krev, byla teda u matky mého otce.

Co se týče matky, tam to bylo jednoduché, otec byl Němec, maminka mojí maminky byla napůl, ze strany svého otce, polského a německého, či tam to bylo spíš německého původu. Ale matka také chodila do české školy.

Jak jste se mezi sebou doma bavili? Česky nebo polsky nebo...?

Rodiče mezi sebou mluvili po našymu, s náma hovořili česky, nicméně po našymu umím, protože já jsem se sousedy normálně mluvil a občas jsme i v rodině ..., v širší rodině mluvili po našymu. Ale polsky otec neumí ani matka neumí /.../

A otec chodil do české školy?

Do české školy.

A maminka?

Maminka taky česká škola.

Následující řádky odkazují už k vlastní zkušenosti informátora:

A byla třeba nějaká rivalita mezi českou školou a polskou školou?

Polská škola byla vždycky menší, takže ... možná nějaké ty turnaje, sportovní soutěže, trošku. Ale přeci jen v těch 80. letech ta česká škola byla výrazně větší a ta polská škola byla výrazně menší, takže...

To vypadá, jako by vůbec nestála za zmínku (smích)

To jsem neřek, to jsem neřek, spíš že si to vůbec nevybavuju, asi to nebyly nějak intenzivní zážitky. Mě to nějak ani nepřišlo, protože kamarády jsem měl, to byli i Poláci.

Jo, takový ty klukovský partičky...

No, tak jak jsem hrál ten fotbal, i tak jak jsme se scházivali, mimo teda závodní fotbal, tak jsme se sešli na plácku a jsem věděl, kdo chodí do polské školy.

/.../

A mezi sebou jste se bavili jak?

(smích) Asi obojím způsobem, buď česky, s těmi kluky, nebo po našemu.

No to by mě zajímala taková ta modelová situace, když člověk někoho uvidí a chce se s ním dát do řeči, tak tedy k němu přijde a spustí. Ale jak? Česky, polsky, po našymu?

Asi to je individuální, pokud jsem věděl, že ten kluk je Polák, tak jsem začal po našem, když jsem to nevěděl, tak jsem začínal česky. To byl můj případ.

No to by mě docela zajímalo, to je můj problém totiž, já když přijdu do obchodu, tak nevím, jestli mám spustit česky nebo polsky, já po našymu neumím, rozumět, to je jiná věc. A tak by mě právě zajímalo, jak to máte vy?

No, když máte konkrétně na mysli obchod, tak se musím přiznat, že ještě před nějakým časem jsem více, když jsem teda chodil tu do těch obchodů /.../ začínal po našem, s tím, že dneska bych už mluvil česky, jo. Po našem už mluvím jenom s pár lidma, doslova s pár lidma, které znám, staršíma lidma, které znám z dětství, prostě ty paní sousedky.

A čím to je? Je to dáno nějakým zvykem...?

Možná je to dáno také tím, že ten okruh lidí, se kterým se dnes dennodenně setkávám v podstatě po našem nemluví.

To myslíte ten okruh lidí třeba v práci...

Práce...

Nemluvíte tady o tom okruhu lidí tady ve Stonavě?

Ne. Myslím práce, to společenství věřících ze kterého jsem, jo?, prostě ... takže možná je to dáno tím. Ale to neznamena, že s pár lidma nemožu mluvit. Kamarádi jsou tady Poláci, takže většinou po našymu tady s nima mluvím.

Střídavému používání češtiny – polštiny – nářečí jedním mluvčím v závislosti na situačním kontextu tedy v pohraničí musíme rozumět podobným způsobem, jakým rozumíme střídání funkčně-kontextových variet v prostředí monolingvním. I zde kvalita jazyka a stupeň jazykových znalostí variuje v závislosti na tématu konkrétního rozhovoru. Nářečí stonavští Poláci používají především ke komentování každodenních situací, čeština pak nastupuje především v situaci, kdy je v rozhovoru probíráno téma odbornější, pro nějž mluvčí nezná příslušné termíny v nářečí a ani v polštině (právě odborné pojmosloví, které dříve dodávala němčina, se stává největší zásobárnou českých slov pronikajících do těšínského nářečí).⁷⁴

Stupeň jazykových znalostí ovlivňuje a podmiňuje i volbu určitého

⁷⁴ Tamtéž, s. 101.

jazyka i jeho aktivní užití v jazykově komunikačních situacích⁷⁵. Orientace na určitý jazyk má rovněž vliv na sféru jazykového vědomí, podílí se na jeho dotváření či procesech, které je modifikují. Spolu s výraznou národnostní promíšeností zkoumaného prostředí včetně rodinného zázemí působí toto zaměření dost podstatně i na vědomí jazykové sounáležitosti, tedy i na vědomí mateřského jazyka.⁷⁶ Právě v souvislosti s mateřským jazykem se setkáváme v pohraničí s obtížnou situací. Komunikační kód v rodinách nemusí představovat normativní jazyk a může se lišit jak od vzdělávacího jazyka, tak od dominantního jazyka obývaného regionu.⁷⁷ Volba esoterického komunikačního kódu může být v pohraničí ovlivněna i jinými motivy, než představuje snaha o nejsnadnější vzájemné dorozumění: nemluvit česky v polských rodinách na Těšínsku tak představuje i obranný mechanismus proti asimilaci.⁷⁸

Tato situace, kdy je volba komunikačního kódu podřízena kontextu dané situace a společenství adresátů zamýšleného sdělení, představuje možnost utvoření specifických, vzájemně oddělených skupin, jejichž hranice jsou určeny jednak užívaným komunikačním kódem, jednak obsahem realizovaných promluv. Jinými slovy, opakující se – a tedy *de facto* stálé – komunikační situace⁷⁹ zakládají stálou komunikační skupinu.⁸⁰ V našem případě jsou tyto komunikační skupiny tvořeny rodinami, třídními či pracovními kolektivy, popř. skupinami přátel.⁸¹

Právě v pohraničních oblastech mnohem výrazněji než kde jinde vystu-

⁷⁵ Celkově lze shrnout, že bilingvně dnes komunikují na území Těšínska dvě pětiny Poláků (údaj z roku 1994; Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajeroval Olga: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku ...*, c.d., s. 88).

⁷⁶ Tamtéž, s. 78.

⁷⁷ Otázku po mateřském jazyce zařazenou do četných sociologických (a pohříchu i sociolingvistických) dotazníků vidí jako na Těšínsku naprosto nepatřičnou i polská socioložka Halina Rusek (*Kulturowe wzory ...*, c.d., s. 81).

⁷⁸ Rusek, Halina: *Kulturowe wzory życia ...*, c.d., s. 84.

⁷⁹ Komunikační situaci můžeme spolu s Bogoczovou (Bogocz, Irena: *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu*, Ostrava, Ostravská univerzita 1998, s. 40) rozumět jako druh „sociální situace, která umožňuje průběh verbální komunikace, realizaci jazykového aktu stejně tak jako souhrn okolností, které jej doprovází a které daný jev umísťují v čase a prostoru. Jinými slovy, komunikační situace je jazyková událost včetně jejího ustanovení.“

⁸⁰ Bogocz, Irena: *Świadomość ...*, c.d., s. 40; odkazuje na Krčmová, M. 1990: 92nn.).

⁸¹ Stálá komunikační situace zahrnuje souhrn opakujících se a neměnicích se prvků: stejní účastníci komunikace, stejný jazykový kód, stejné neverbální prvky (např. kniha), popř. i stejné „komunikační konzervy“ (poznámky z předešlých setkání. (srov. Bogocz, I.: *Świadomość ...*, c.d., s. 40; odkazuje na Kořenský, J. – Hoffmannová, J. – Müllerová, O.: *Metoda analýzy komunikačního procesu. Naše řeč*, 70, 1987; a Krčmová, X.: *K sociolingvistické interpretaci spontánního mluveného projevu*. In: *Dynamické tendence v jazykové komunikaci*. Bratislava 1990.

pují na povrch problémy týkající se jazykové kompetence. Tu si pro lepší porozumění můžeme rozdělit na:

- a) komunikační kompetenci, čili znalost odpovídajícího zacházení s jazykem, znalost toho, co je v daném jazyce v konkrétním situačním kontextu společensky akceptovatelné;
- b) komunikační dispozici, tedy komunikační návyky, komunikační strategie atd.⁸²

Reálné komunikační situace vytvářejí modelový systém verbální komunikace, neboli souhrn komunikačních situací, které se obměňují prostřednictvím použitého kódu, uspořádání interlokátorů, typ jejich vzájemného kontaktu a díky situačnímu kontextu.⁸³

Uvažujeme-li o jazykové kompetenci, pak musíme rozlišovat zvláště:

- a) jazykovou produkci a
- b) jazykovou recepci

V případě komunikační kompetence to pak znamená brát v úvahu:

- a) esoterický kód (komunikaci v rodině, komunikaci mezi přáteli a typy intimní komunikace, jako je modlitba nebo oslovování zvířat)
- b) exoterický kód (formální i neformální komunikaci)

Oproti Bogoczové, která se jazykovou kompetencí polské mládeže na Těšínsku zabývala v obšírné anketě,⁸⁴ se však nedomnívám, že by tato komunikační kompetence přímo ústila v národní nebo etnické vědomí. Vazba mezi rodiči provedenou volbou školy s příslušným vyučovacím jazykem a následnou deklarací národnosti ze strany dítěte tady jistě existuje, ale ne vždy je takto bezproblematicky samozřejmá a rozhodně nikdy to není to jediné, co (před)určuje ztotožnění se dítěte s vybranou národnostní skupinou. Při interpretaci zmiňovaného výzkumu musíme mít na paměti, že Bogoczová prováděla svůj výzkum v 90. letech 20. století a jeho závěry platí pouze pro tuto jednu generaci mládeže.

V. Veřejná promluva

Posledním jevem, o němž bych se chtěl v souvislosti tohoto textu zmínit, je podoba a obsah veřejné promluvy.⁸⁵ V této souvislosti lze rozlišit následující roviny:

⁸² Bogocz, Irena: *Świadomość ...*, c.d., s. 41.

⁸³ Tamtéž, s. 42.

⁸⁴ Tamtéž, s. 50, 70–78.

⁸⁵ Nedělám rozdíl mezi promluvou veřejnou a promluvou politickou, vycházím z toho, že jakákoli veřejná promluva zakládá určité politické pole (Bourdieu) nebo participuje na

- rovinu volby komunikačního kódu;
- rovinu kontextu analyzované promluvy;
- rovinu obsahové stránky veřejné promluvy⁸⁶.

S ohledem na téma tohoto textu: sociální diverzifikaci prostřednictvím volby komunikačního kódu, můžeme každou z uvedených rovin podrobit analýze pod zorným úhlem následujících dvou kritérií:

- koho veřejná promluva sjednocuje (následně pak můžeme pokračovat, jaké že to společenství vzniká) a
- koho veřejná promluva vylučuje (a vzniká-li tímto vyloučením nějaká skupina, která by sama sebe vnímala jako skupinu vyloučených).⁸⁷

Nesdílím výhradu některých sociologů vůči etnometodologům, jejichž „obsedantním zájmem je zkoumání toho, co fenomenologie učinila zjevným“⁸⁸ – skutečnost, že jazyk konstruuje a reprodukuje realitu každodenního života, tedy že konkrétní promluva vede k reprodukci sociálního řádu. Právě v jednotlivých rozhovorech jsou jeho účastníci neustále konfrontováni se vzájemnou sociální pozicí a každý prvek komunikace je, obzvláště jedná-li se o komunikaci výzkumníka a informátora, všemi zainteresovanými podrobně analyzován. Tyto rozhovory nejsou prosty obou-

některém politickém poli stávajícím. Veřejnou promluvou rozumím všechna oficiální prohlášení přednášená na veřejnosti, ať již při příležitosti různých svátků, oslav či připomínkových setkání, během schůzí různých spolků, veřejných vystoupení, na školních oslavách – festynech atd. Samotné téma veřejné promluvy by si jistě zasloužilo větší prostor než pouze následující odstavce. Na následujících řádcích tak chci upozornit pouze na jeden způsob, kdy je v rámci jedné promluvy používána čeština a polština současně.

⁸⁶ V souvislosti se sémantickou stránkou (nejenom) veřejné promluvy musím upozornit, že nehodlám ztotožňovat obecnou sémantiku, které rozumím jako subdisciplíně filozofie, se sémantikou jakožto subdisciplínou lingvistiky. Nicméně, jak upozorňuje Petrušek (*Jazyk v západních sociologických teoriích*. In: *Sociologický časopis*, č. 54, 1988, 502), „je přeci jen možné sledovat alespoň významnou tematickou spřízněnost obecné sémantiky a sémantiky „sociologické““, tedy studiem společenské podmíněnosti vzniku a používání významových interpretací slov. Jinak řečeno, významu slova nelze vždy porozumět pouze, dejme tomu, na základě etymologie, protože význam je to, co je sociálně sdíleno. Význam může existovat pouze díky komunikaci a to tak, že je komunikován. Pokud však v daném společenství existují různé, vzájemně občas značně ohraničené komunikační skupiny, pak je právě tázání se po charakteru významů přisuzovaných jednotlivým pojmům či událostem jedním z klíčů k identifikaci těchto komunikačních skupin. Ne nadarmo tedy Petrušek (*Jazyk ...*, c.d., s. 502) uvádí, že mezi klíčová témata sociologické sémantiky patří problém politiky a ideologie.

⁸⁷ Toto rozdělení je pouze ilustrativní, mohli bychom pokračovat takřka donekonečna. Například na poslední bod by bylo možno navázat tázáním, zda skupina vyloučených vnímá své vyloučení negativně či pozitivně, zda se cítí být aktivními aktéry tohoto vyloučení či ne, zda se takto vnímají pouze sami či zda jsou takto vnímáni i těmi, kteří je vyloučili, nebo zda dokonce pouze někým třetím (výzkumníkem) atd. atd.

⁸⁸ Petrušek, Miloslav: *Jazyk v západních sociologických teoriích*. In: *Sociologický časopis*, č. 54, 1988, s. 509.

stranně sdíleného podezření a ostražitosti vůči svému protějšku a na jejich průběhu se odvíjí nejenom to, co se výzkumník dozví či nedozví, ale i to, jaký otisk po sobě výzkumník ve zvoleném terénu zanechá: co vytyčí jako nové téma.

Současné užívání češtiny a polštiny:

Jde o specifický případ politické promluvy. Jako příklad si uvedeme

- 1) slavnostní akademii při otevření rekonstruovaného stonavského Domu PZKO⁸⁹ ze dne 16. května 1999 a
- 2) událost předávání titulu Vesnice kraje roku 2000 – vyvrcholení krajského kola celostátní soutěže Vesnice roku organizované Ministerstvem pro místní rozvoj. Stonava krajské kolo vyhrála, na celostátní úrovni pak obsadila 2. – 3. místo.

Dům PZKO, ve kterém se obě analyzované promluvy odehrávaly, představuje tradiční místo setkávání Stonavanů a je jedním z center společenského života v obci⁹⁰. Tyto prostory jsou tradičně spjaty s kulturními a politickými aktivitami stonavských Poláků, přesto se zde konají i akce pořádané spolky, které nejsou vysloveně národnostně orientovány. Samotná budova je ostatně od roku 1945 majetkem obce, která také platila celou její rekonstrukci, místní sdružení PZKO ji má pak pronajatou za symbolickou částku. Všechny tyto skutečnosti navozují představu, že Stonavané vnímají obě akce jako celoobecní⁹¹. Ráz celoobecní slavnosti navíc podtrhuje stonavská vlajka visící nad pódiem, aktivní vystoupení dětí z české i polské školy a v neposlední řadě právě skutečnost dvojazyčného moderování obou slavností.

Obě slavnosti střídavě uváděli muž hovořící česky a žena hovořící polsky. Oba moderátoři na sebe vzájemně navazovali, takže promluva v češtině nebyla překládána do polštiny a obráceně. Celý výstup navozoval dojem, že Češi (resp. obyvatelé Stonavy, jejichž primárním komunikačním kódem je čeština) a Poláci (tedy ti, kteří mluví především polsky), si navzájem bez větších potíží rozumějí.

⁸⁹ PZKO: Polski Związek Kulturalno Oświatowy (Polský kulturně osvětový svaz), v letech 1947–1989 vedle mládežnické organizace SMP – Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej (Svaz polské mládeže) jediná kulturní organizace Poláků v Československu.

⁹⁰ Druhou, a dnes de facto již jedinou alternativu představuje Dělnický dům (Dom Robotniczy), ten však nedisponuje tak širokým technickým a prostorovým zázemím, jakému se těší právě Dom PZKO. Budova se skládá z restaurace a společenského sálu, v patře pak nalezneme ještě jeden menší sál a menší místnosti: klubovny. Součástí stavby je i velká zahrada, místo konání oslav v letních měsících.

⁹¹ Na tomto místě není prostor pro rozepisování se o fungování a podobě kolektivní(ch) paměti(i), která toto tvrzení zpochybňuje, pro naše účely si však s tímto zjednodušením vystačíme.

Kdybychom obě události chtěli analyzovat pouze na jazykové rovině, pak bychom obě akce museli označit v lepším případě za zbožné přání či jakýsi magický performativní akt mající za úkol vytvořit vzájemně kompatibilní jazykovou kompetenci Stonavanů, nebo, v horším případě, za zdařilou kamufláž, Potěmkinovu vesnici předváděnou krajským úředníkům účastnícím se oslav k udělení titulu Vesnice kraje.

Pokud odhlédneme od formy promluvy obou moderátorů (češtiny nebo polštiny) a vezmeme-li v úvahu její obsah, zjistíme, že vyrýsované jazykové rozružení účastníků oslav (potažmo všech Stonavanů) vlastně pouze slouží k jejich sjednocení. To, co sjednocuje, totiž není znalost jazyka, ale rozpoznání a ztotožnění se s ústředním narativním motivem obou slavností⁹². Touto ústřední narací je od 90. let 20. století příběh o tom, která Stonava, obec odsouzená k zániku, byla díky chrabrosti místního zastupitelstva probuzena k životu⁹³. Obrat „jako Fénix z popela“ se ostatně objevuje i v analyzované promluvě. Jednotlivá témata obou těchto promluv představují:

- představení Stonavy jako starodávnej obce (první zmínka z r. 1388)
- etymologie názvu Stonava
- důlní činnost a důlní škody
- úsilí zastupitelstva o záchranu obce.

Pro tuto tematizaci toho, co je vzpomnutí hodné, je charakteristické, že je vynecháno období let 1919–1938, které se vyznačovalo přísným oddělením českého a polského kulturně-politického života, období roku 1938, kdy byla Stonava součástí Polska a čeští úředníci a aktivní činitelé českého národního života byli nuceni Stonavu opustit. Opominutí období II. světové války lze vysvětlit tím, že příběh společného utrpení obyvatel Stonavy, který je v této souvislosti vyprávěn, zakládá skupinu, která je vymezena vůči jinému druhému, než je ten, vůči němuž se utváří aktuální obecní pospolitost.

⁹² Dodejme, že tato narace představuje jeden z konstitutivních prvků definování postavení a obrazu Stonavy v očích jejích obyvatel a zároveň, díky své radikálnosti, i jeden z ústředních leitmotivů jejich biografii.

⁹³ Na katastru Stonavy se nacházejí tři hlubinné doly (Důl Darkov, Důl 9.květen a Důl ČSM), jejichž činnost vedla k zániku více jak poloviny domů (1950: 966 domů; 1991: 428 domů). Od 80. let 20. století byla Stonava v tzv. žlutém pásmu, což znamenalo, že v obci byla stavební uzávěra a v územních plánech bylo s touto lokalitou počítáno jako s rekreační vodní plochou.

VI. Závěr

Vrátíme-li se zpět k úvodní úvaze sledující úlohu jazyka při utváření sociální diverzifikace, můžeme se pokusit shrnout výše uvedené následovně.

Úvaha o jazyce jako o produktu sociální diverzifikace nás přivádí ke konstatování, že Stonavané hovořící v různých komunikačních (a tedy i sociálních kontextech) česky, polsky nebo nářečím, se vztahují k různým specifickým ideovým zakotvením kultury, kterou vnímají jako svůj referenční rámec. Tato skutečnost je demonstrovatelná jednak explicitně na případu veřejné promluvy, kdy použití polštiny poukazuje jak k vědomí vlastních etnických kořenů, tak k politickým požadavkům vznášeným těmito mluvčími. Zároveň lze poukázat na implicitní očekávání stojící v pozadí každé jazykové promluvy, v našem případě na skutečnost předpokládané shody adresáta a adresanta jazykové promluvy týkající se specifického předdefinování referenčního rámce této promluvy (viz např. používání obrátů „polský rok“ nebo „najazd czeski“ ve vzpomínkových vyprávěních). Do značné míry se tedy jedná o jazykový projev podmíněný interpretací historie, resp. porozumění soc. realitě, o projev, který je do velké míry reprodukován institucionálně.

Úvaha o jazyce jako o indexu sociální diverzifikace poukazuje na existenci více či méně autonomních a vzájemně propojených či izolovaných skupin ve Stonavě. Tyto skupiny můžeme identifikovat

- a) na základě délky pobytu v obci: starousedlíci versus nově přichozí, kdy mírou „starousedlictví“ je jazyková kompetence a performance, tedy schopnost porozumět a aktivně použít místní nářečí;
- b) na základě národnostní identifikace, která je dnes nejčastějším důvodem volby polského národnostního školství.

A konečně, v případě jazyka jako nástroje sociální diverzifikace musíme brát v úvahu, že jazyk zde vystupuje jako konstitutivní prvek společenství, jehož prostřednictvím je utvářeno dynamické společenství Stonavanů. Střídání jazykových kódů dle kontextu odkazuje vědomí existence těchto skupin, stejně jako ke sjednocování na rovině významu při současném užívání dvou jazykových kódů (případ veřejné promluvy).

Pokud tedy uvažujeme o jazyce jako nástroji sociální diverzifikace, znamená to automaticky, že toto jazykové rozrůznění vede i k rozrůznění obsahovému. Často se sice stává, a to je i případ Stonavy, že interpretace určitých událostí jsou těsně spjaty s komunikačním kódem, v němž je

o těchto událostech referováno – takže snad můžeme uvažovat o jakýchkoli pospolitostech sdíleného jazyka⁹⁴, ale stejně tak jsme svědky situace, kdy faktické rozdělení obecního společenství do těchto pospolitostí sdíleného jazyka a komunikačních skupin je přemostěno obecně akceptovaným obsahem veřejné promluvy. Existující jazyková diferenciací Stonavanů pak v těchto veřejných promluvách v podstatě slouží jenom k podtržení a zvýraznění závažnosti těchto promluv a ke sjednocení, k němuž jejich prostřednictvím dochází.

Literatura:

- Basara, Jan: *Słownictwo polskich gwar na Śląsku na terenie Czechosłowacji*. Wrocław 1975.
- Bělič, Jaromír: *Nástin české dialektologie*. Praha 1972.
- Bělič, Jaromír: O jazykové příslušnosti nářečí na Těšínsku. In: *Naše řeč*. 1975, s. 205–210.
- Bogocz, Irena: *Świadomość i kompetencja językowa najmłodszej generacji Polaków na Zaolziu*, Ostrava, Ostravská univerzita – Filozofická fakulta 1998.
- Bogoczová, Irena: *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území českého Těšínska. Zpráva o dotazníkovém průzkumu*. Ostrava 1993.
- Bogoczová, Irena: Jazyk a jeho dynamika. In: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Kadłubiec, Karol Daniel (ed.). Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.
- Bystroń, Jan: *O mowie polskiej na szczeczu Stonawki i Łuczyny w Księstwie Cieszyńskim*. Kraków 1885.
- Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc, Votobia 1996.
- Gerlich, M. – Kadłubiec, Karol Daniel: *Zaolzie. Studia i materiały z dziejów społeczności polskiej w Czecho-Słowacji*. Katowice 1992.
- Jasiński, Zenon: Školství. In: *Polská národní menšina na Těšínsku v České republice (1920–1995)*. Kadłubiec, Karol Daniel (ed.). Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1997.
- Kadłubiec, Karol Daniel: *Uwarunkowanie cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987.
- Kadłubiec, Karol Daniel: Z dziejów polszczyzny cieszyńskiej. In: *Prace Filologiczne*, XXXVII, Warszawa 1992, s. 447–456.

⁹⁴ Ono „snad“ je zde opravdu na místě. Viděli jsme, že střídání komunikačních kódů je na Těšínsku v podstatě běžnou záležitostí a jen málokdo ze zdejší populace je z této komunikace vyloučen díky neznalosti příslušného komunikačního kódu. Nicméně v případě komunikačních skupin se musíme ptát po existenci témat, která jsou probírána v daném jazyce. Tedy po tom, zda se o určitých věcech hovoří pouze či především v tom kterém jazyce.

- Kadłubiec, Daniel: *Cieszyńsko-zaolziańska polszczyzna*. Katowice 1994.
- Kadłubiec, Daniel – Milerski, Władysław: *Cieszyńska ojczyzna polszczyzna*. Czeski Cieszyn, PROprint 2001.
- Kajfosz, Jan: *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn, PROprint 2001.
- Kłosek, Eugeniusz: Mowa jako wzakaźnik przynależności regionalnej i społecznej na Górnym Śląsku. In: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 1385, Wrocław 1992, s. 47–57.
- Mathesius, Vilém: U základů pražské jazykovědné školy. In: Vachek, Josef (ed.). Praha, Academia 1970.
- Matyskova, Zofia: Jan Kubisz nauczyciel i bard ziemi Cieszyńskiej. In: *Universitatis Ostraviensis, Acta Facultatis Philosophicae – Polonica* 1997. Ostrava, Ostravská univerzita 1997, s. 115–119.
- Nowakowska-Kempna, I.: *Śląsk w badaniach językoznawczych: badanie pogranicza językowo-kulturowego*. Katowice 1993.
- Petrusek, Miloslav: Jazyk v západních sociologických teoriích. In: *Sociologický časopis*, č. 54, 1988, s. 497–517.
- Raclavská, Jana: Język polski na Śląsku Cieszyńskim w XIX wieku. (Polský jazyk na Těšínsku v 19. století). *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 111/98, Ostrava 1998.
- Raclavská, Jana: *Historia języka polskiego na Ślązsku Cieszyńskim do roku 1848*. Ostrava, Ostravská univerzita – Filozofická fakulta 2001.
- Rusek, Halina: Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja. *Studium socjologiczne*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 1997.
- Sokolová, Gabriela: Problematika národně jazykové orientace obyvatel Těšínska. In: Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajerová Olga: *Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy*, Šenov u Ostravy, Tilia 1997.
- Téma, Bedřich: *Mluva hutníků na Bohumínsku a Karvinsku*. Praha, SPN 1958.
- Téma, Bedřich: Mluva studentů východního Těšínska, *Acta Universitatis Palackianae Olomouciensis, Facultas Philosophica* 30, Philologica XVII, 1965.

Language as an instrument of social Diversification

Comments on the language situation in Stonava in the Těšín district
Jakub Grygar

A contemplation about language as a product of social diversification has led us to the statement that the Stonava residents speaking Czech, Polish or with a dialect

in various types of communication, which means in various social contexts, too, relate themselves to various specific ideological anchoring of culture which they perceive as their referential framework. This fact can be demonstrated both explicitly with the case of their public speech when the use of Polish refers to the consciousness of their own ethnic roots and the political demands raised by these spokesmen. At the same time, one can highlight the implicit expectations in the background of any language speech.

In our case, this is the assumption of an agreement of the recipient and author of the language speech concerning a specific pre-definition of a referential framework of the speech (such as when using the phrases "Polish year" or "najazd czeski" in recollections). This means to a large extent that this is the language style conditioned by the interpretation of history or understanding of social reality, the style which is much reproduced on the institutional level.

The contemplation about language as an index of social diversification points to the existence of a number of more or less autonomous, interrelated and isolated groups in Stonava. We can identify the groups on the basis of:

a) the length of stay in the town: old residents as against the newcomers when "old residence" is measured by language proficiency and performance, which means the ability to understand and actively use the local dialect;

b) ethnic identification, which is at present the most frequent reason of choice of the Polish ethnic educational system.

Finally, in the case of language as an instrument of social diversification one has to take into account that language appears here as a constitutional element of a society through which a dynamic community of Stonava residents is formed. The alteration of language codes according to the context bears witness of the consciousness of the existence of these groups and it cements unification on the level of importance when both language codes are used in parallel (the case of public speech).

As a result, if we think of language as an instrument of social diversification, this does not automatically mean that this language stratification also leads to the diversification in content. It often happens, also in the case of Stonava, that interpretations of various events are closely connected with the communication code through which these events are described. This is why we can perhaps think of some communities of a shared language. However, we also find the situations when the real split of a local society into these communities of a shared language and communication groups is bridged by a generally accepted content of the public speech.

The existing language differentiation of the Stonava residents in such public speeches then basically only serves the emphasis and underlining of the importance of these speeches and to the unification which occurs through them.

Horolezecký slang ve společenském kontextu

Jitka Slezáková

Funkce slangu

Používání slangu má jistě své lingvistické opodstatnění¹, plní však také funkci mimolingvistickou. Výrazy jsou nejen prostředkem pojmenování, ale slouží i potřebám členů zájmové skupiny v sociální sféře. Prostřednictvím slangu se mluvčí snaží jednak demonstrovat navenek svou příslušnost ke skupině, jednak navazovat sociální vazby v rámci skupiny. V tomto smyslu rozlišujeme integrační funkci slangu orientovanou (a) vně a funkci orientovanou (b) dovnitř. Obě můžeme demonstrovat na konkrétních příkladech.

a) verbální lezci

Horolezec, který opravdu něco dokázal, o svých zážitcích zpravidla příliš nemluví. Když se s ním bavíte, na lezení dojde řeč až po nějaké chvíli hovoru a jen jakoby na okraj. Existuje však skupina lezců, které nazýváme verbální, protože o lezení víc mluví, než se mu ve skutečnosti věnují. O to víc dávají svému okolí najevo, s kým má tu čest. V řeči si tito lezci zajišťují pozornost posluchačů mnoha způsoby. Přímě se k nim obracejí a líčí, jak dobývají nedostupné výšky často ještě dřív, než se jich kdokoli zeptá. Své okolí ohromují komentáři o přípravách na cestu a zbytek doplňují vyprávěním po příjezdu. Co se skutečně dělo ve skalách, není důležité. V nadšeném proudu své řeči neopomínají dělat významné pauzy. Aby povzbudili pozornost, zadržují na správných místech a dávají důraz ve větách předpisově

¹ Z jazykového hlediska je možné zkoumat např. způsob tvoření slov, míru expresivity či synonymity.

tam, kde má být. Rozdíl mezi oběma typy horolezců vystihuje výrok, který byl zaznamenán během výzkumu²: „Jedni hodně lezou a málo kecaj a druhí víc kecaj a málo lezou.“

Při komunikaci v kolektivu ostatních horolezců paradoxně verbální lezci nenacházejí odezvu. V horolezeckém slangu mívají opovržlivé označení *lezálci*, *takylezci* apod. Jejich sebezviditelňující řečové chování může působit v odlišných řečových situacích. I mimo lezecké prostředí je však jeho účinek malý (viz kapitola Uzavřenost horolezeckého slangu).

b) jazyková ontogeneze horolezce

Na rozdíl od příkladu verbálních lezců slang svou integrační funkci plní při jazykové ontogenezi horolezce. Jazykový projev v podobě osobitého idiolektu je neodmyslitelnou součástí jeho osobnosti a hraje důležitou roli při začleňování jednotlivce do sportovního kolektivu. Může být dokonce měřítkem pro stupeň integrace začátečníka mezi aktivní horolezce, protože specifického výraziva se každý zmocňuje postupně tak, jak se zapojuje do skupiny. V ní se také začínající horolezec učí novým lezeckým stylům, technikám a dovednostem. Spolu s tím nabývá příslušné jazykové a komunikační kompetence³.

Začátečník si jako při výuce cizího jazyka osvojuje repertoár nových „sloviček“, který stále obohacuje. Podle rozsahu slovní zásoby obvykle poznáme, zda se horolezectví věnuje aktivně již dlouhou dobu nebo jen krátce. Pokud jde o kvantitu, mluvíme o nabývání jazykové kompetence. Druhá složka slangu je méně nápadná, protože v projevu horolezce převažují rysy hovorové vrstvy spisovné češtiny nebo češtiny obecné⁴. Není proto problém se s horolezcem dorozumět. Jeho jazyk není cizí řečí a slangismů, které znějí nezkušenému uchu cize a nesrozumitelně, se v běžném vyjadřování nevyskytuje mnoho. Jednotlivé pojmy bývají často již existující, známá slova, užívaná v novém kontextu (např. *vyvádět*, *dát*, *solit*). Jejich užívání má však svou ustálenou podobu a je vymezeno určitým situacím.

² Výzkum prováděný v roce 1998–1999 na základě terénního výzkumu, dotazníkového šetření a excerpcí periodik.

³ Jsou zde využity pojmy z oboru etnografie komunikace podle Z. Salzmann: *Jazyk, kultura a společnost*. Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1997. Jejich význam je však rozšířen. Jazyková kompetence zahrnuje vedle gramatických pravidel slangovou slovní zásobu. Komunikativní kompetence primárně znamená znalost toho, co je a co není vhodné říci ve specifickém kulturním kontextu. Zde jde navíc o schopnost užívat známá slova ve specifickém kontextu.

⁴ Jako ostatní slangy je i horolezecký jen dílčí slovní zásobou realizovanou na základě strukturního útvaru národního jazyka.

Při zvládnutí těchto znalostí mluvíme o nabývání komunikativní kompetence.

Jak a kde horolezec obě kompetence získává? Má k dispozici dva různé zdroje, odbornou literaturu a přímou zkušenost z kontaktů s ostatními horolezci. Jako základ pro osvojení horolezeckých výrazů (jazykovou kompetenci) mu může posloužit četná literatura a periodika⁵. Doví se zde, co patří k nutnému horolezeckému vybavení, jaké jsou hlavní způsoby jištění, základní povely apod. Vážně zamýšlené rady nejsou prezentovány ve formální podobě, ale naopak je autoři oživují řadou slangových výrazů. Pro začátečníka je to jistě vítaná pomoc, avšak nemůže se s ní spokojit. Teprve zážitky jsou pravým podnětem k rozvíjení typické horolezecké řeči. Díky praktickým zkušenostem a za asistence kamarádů, instruktora horoškoly či ostatních horolezců nabude adept horolezectví také komunikační kompetenci. Teorii však většinou předchází praxe a postup při osvojování horolezeckého minima⁶ bývá opačný. Popíšeme ho pomocí modelové situace ve třech fázích:

1. fáze: Náhodná zkušenost s horolezectvím vzbudí pozornost zájemce o horolezectví (horolezci vezmou s sebou do skal kamaráda nelezce).
2. fáze: Je-li zkušenost pozitivní, adept horolezectví ji rozvíjí na nejbližších skalách nebo na umělé lezecké stěně.
3. Začínající horolezec se rozhlíží po rozličných horolezeckých terénech, zvyšuje obtížnost cest a specializuje se.

(1) Při prvním poslechu způsobuje zájemci o horolezectví potíže v porozumění změtí čísel, označujících obtížnost vylezených cest, čili horolezecká klasifikace. Běžným tématem hovoru při setkání několika lezců jsou totiž informace o dosavadních výkonech, formulované ve známé heslo „kde, co, jak a za kolik“. Příkladem je záznam rozhovoru, týkající se tzv. kvakerské oblasti⁷ u Malé Skály:

„...Byli sme celkem rozlezený a že dáme nákou vosmičku. Tak sme zkusili náký vosum béčko, tam sme ani nenastoupili. Tak sme zkusili náký vosum áčko,

⁵ V dřívějších dobách se taková možnost nenaskytovala vůbec, nebo jen v omezené míře. Horolezecké příručky obsahovaly nepatrný podíl slangových výrazů. Dnes je situace opačná. V důsledku vzrůstajícího zájmu o horolezectví a ve snaze zabránit zbytečným začátečnickým chybám začaly např. v časopise Montana vycházet na pokračování rady pro elévy.

⁶ Podrobný tematický seznam a abecední rejstřík pojmů obsahuje diplomová práce Slezáková, J.: *Horolezectví a jeho slang – od alpinismu po bouldering z pohledu lingvistické antropologie*. Praha, IZV UK 1999.

⁷ Kvak – nekvalitní a lezecky málo významná skála.

to sme se taky ani *nevodlepili*. Tak že zkusíme *sedum céčko*. – Tam sem *cvaknul* první *kroužek*, k němu to bylo v pohodě – a *nevodlepil* sem se vod *kruhu*. No, takhle sme postupně snižovali a nakonec sme vylezli celou řádkou *pětku* a byli sme hrozně spokojený. Ani *šestka* nás nepustila. Je to všechno volámaný, *solivý*...”

Náš naslouchající nelezec zatím neví, co všechna ta čísla znamenají, nebo si pod nimi neumí nic představit. Pokud rovnou neztratí nit hovoru a porozumí smyslu sdělení, přestane být pro něj brzy poutavé. To se změní, jakmile vyleze svou první cestu a má možnost ji porovnat s jinými, protože obtížnost ho obvykle zajímá na prvním místě. Menší pozornost věnuje správnému pojmenování jistících bodů a činností v horolezeckém prostředí. Má tendenci slangové názvy pomíjet a vše nazývat vlastními náhradními jmény.

Mezi první vhodně volené pojmy patří označení činnosti, samotného lezení. Není to samozřejmé, neboť jde o příklad užívání známého slova v přeneseném významu. Sloveso „lézt“ běžně známe ve smyslu lézt po zemi po kolenou. Horolezec se však v případě skalního lezení pohybuje ve vzpřímené pozici po vertikále. Nezasvěcený proto neváhá říci, že šplhá. Ve výškovém horolezectví má jeho pohyb zase blíže k chůzi a samotný pojem horolezectví se tedy zdá nepřesný. Naše přední horolezkyně, členka reprezentačního družstva pro střední a vysoké hory, Soňa Vomáčková, se rovněž vyjádřila v tomto smyslu. Na otázku, co hledá v lezení, odpověděla: „To je těžký, já vlastně nelezu, já chodím.“ Proto někdy říkáme, že horolezec na vrcholy hor vystupuje nebo je zlézá (zastarale), ale na skály jedine leze. Výrazy *horolezí* nebo *šplhá*, které nesprávně převládají na veřejnosti, mají pro horolezce emocionální přidech. Nelezec v našem modelu je zatím takto nepoužívá. Zato na otázku, co dělal na výletě, bez váhání správně odpoví: „Lezl jsem.“

Je tu ale ještě jedna věc, která ho může zaskočit. Většina lezců si s nenucenou samozřejmostí a bez ohledu na generační rozdíly, zkušenosti či výkonost mezi sebou tyká. Proto se při mýjení jiných horolezců nelezec obvykle ptá, zda se znají. Po několika záporných odpovědích pochopí, že překvapení není na místě. Brzy si zvykne na přátelskou atmosféru a učí se pasivně a posléze aktivně ovládat rozhovor následujícího typu⁸:

O: „...*Nastoupíš tam sokolíkem*, pak tam vrazíš tutovou *žabici*, *nastoupáš*

⁸ Rozhovor byl zaznamenán při debatě tří horolezců, kteří se po tréninku sešli v hostinci – na podnět prvního O. popisuje cestu a M. komentuje.

nohama, postavíš to, uděláš dlouhej přešah, chytneš *madlo*, potom je tam malá škrabička, traverz pět metrů doprava – no a na konci je *rajbas*, hrozně nepříjemnej. Vobčas to tam *solí*. A jinak pěkná cesta, akorát sem byl tak v pěti metrech na vypadnutí, ale jinak fakt pěkná *cesta* – možná by to byla *zemovka* – “

M: „Dyt' 's měl dobrý *magi*, ne?“

O: „Já sem měl *telegraf*. Byl sem *vymagovanej* úplně hroživě a – *bandasky* šílený...“

(2) Nejdříve ze všeho si ale musí adept horolezectví pořídit vlastní výstroj. Vedle lana potřebuje především *úvazek*, a to buď sedací úvazek – *sedák* nebo hrudní úvazek – *prsák*. Dále lezecké boty – *lezečky* a pomůcky k jištění, především karabiny spojené šitou smyčkou – *expresky* a víceúčelovou *osmu*. Poté se během tréninku učí pojmenovat další horolezecké činnosti a skutečnosti. Jeho partner, který postupuje jako první, je *prvolezec*, on sám se nazývá *druholezec* nebo *jistič*. Lanem se navzájem *jistí* přes stálé jistící body – *kruhy*, *nýty* a *borháky*, přičemž podle potřeby lano buď *dobírají* nebo *povolují*, aby bylo mezi nimi stále lehce napnuté. Na lano se navazují uzly (nejznámější jsou *dračák* a *osmička*). Vytvářejí tak lanové družstvo neboli *dvojku*. Linii výstupu říkají *cesta*, která je podle obtížnosti klasifikována číslovkami vzestupně od nejjednodušších po složitější jako *trojka*, *čtyřka*, *pětka*, atd. K výstupu používají skalní nebo umělé výčnělky, které se nazývají *chyty* nebo *stupy* podle toho, jestli slouží pro ruce či pro nohy. Z vrcholu se navzájem spouštějí za pomoci tření lana přes *osmu* – *slaňují*. K získání lezeckých dovedností začátečníkovi postačí i lezení nízko nad zemí bez lana, vodorovným směrem – *bouldrování*. Tento anglický termín spojený s novějšími horolezeckými trendy si osvojí většinou dřív než mnohé důležitější. Připojíme-li k uvedeným výrazům ještě základní povely (*Du!*, *Dober!*, *Povol!*, *Zruš!*, *Pod!*), dostaneme přehled základního jazykového vybavení.

(3) Poctivý trénink vedl k žádoucímu zlepšení a náš začínající horolezec se učí využívat rozličné lezecké techniky a styly, o které předtím neměl zájem – *stěnové*, *spárové*, *komínové*, *koutové*, *lezení na OS*, *RP* apod. Překonává různě obtížný terén, v němž některá místa označuje jako vzdušná – *exponovaná*, jestliže se pod nimi otevírají hluboké srázy. Jiná místa pak nazývá *klíčová*. To jsou nejtěžší úseky výstupů, jejichž okolí je neprůstupné. Psychicky náročné výstupy jsou *morálové*, fyzicky náročné vyžadují dostatek síly – *magi*. Jednoduché cesty jsou *schody* nebo *chodáky*, obtížné *prásky*. Pro vykonávanou činnost někdy používá tvar *lozit* nebo módní výraz *dát*,

dávat (cestu) a obohacuje slovní zásobu i o další emočně zabarvené výrazy. Dozvídáme se z nich zároveň informace o charakteru výstupu, a to často způsobem silně expresivním, temperamentním až vulgárním. V této fázi již se horolezec obvykle nespolehá jen na svého partnera, který mu vytýčoval cestu. Naopak sám leze jako první – *vyvádí*. Učí se cestu zajišťovat pomocí *skob*, *smyček*, *hexů* a zapínat do nich karabiny – *cvakat*. Vzdálenosti měří na *lanové délky* (cca 40–50 m). V každé *délce* zřídí jistící stanoviště – *štanď*. Další lexikum každý obohacuje podle toho, jaký druh horolezectví preferuje (např. pískařské nebo vysokohorské názvosloví).

Jestliže platí, že první setkání s horolezectvím bývá praktické, prvními osvojenými výrazy jsou názvy dějů, činností a situací s ním spojených, sledující linii od jednodušších a obecnějších ke složitějším, speciálním a expresivním. Důležitou roli při osvojování horolezeckého slangu hraje kolektiv (např. horolezecký oddíl) a prostředí, ve kterém horolezec vyzrává. Čím je zkušenější, tím je vyjadřování nejen bohatší, ale i spontánnější a tvořivější. Pokud bychom měli časově vymezit jednotlivé fáze, pohybujeme se na poli odhadů: 1. fáze se většinou omezuje na několik víkendů. Doba, ve které začátečník zapadne mezi horolezce, alespoň na první poslech, závisí na délce a intenzitě tréninku v horolezeckém prostředí. Obecně lze říci, že 2. fáze bývá velmi krátká (řádově týdny). V opačném případě by nebezpečí vzniku „informačního šumu“ mohlo ohrozit zdraví obou partnerů, uvázaných na jednom laně. Poslední 3. fáze se zdá bez konce. Pokud se člověk rozhodne pro horolezectví jako svůj styl života, učení pokračuje. Chce-li držet krok s rychlým vývojem, neustále je co zdokonalovat. Když nechce, jeho mluva se ustálí v určitém stadiu do podoby individuální řečové variety.

Uzavřenost horolezeckého slangu

Poněkud zjednodušená definice slangu říká, že jde o dílčí slovní zásobu vázanou na jazykovou komunikaci určité skupiny, ať už zájmové či profesní. Zároveň však platí, že ve sportovním slangu vládou slangovými výrazy nejen aktivní sportovci a trenéři, ale jsou vlastní i jejich fanouškům, případně sportovním reportérům. Do jaké míry můžeme tedy považovat horolezecký slang za uzavřený útvar? To byla jedna z otázek, na které se snažil odpovědět výzkum prováděný v roce 1998–1999 pomocí dotazníkového šetření⁹ a terénního výzkumu.

⁹ Dotazníky byly orientovány jednak k širší veřejnosti (typ D1), jednak k užšímu okruhu studentů Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy v Praze, kteří již někdy při-

a) Uzavřenost vzhledem k širší veřejnosti

Ve fázi předvýzkumu byly dotazníky rozdávány prostřednictvím pomocníků na pražských pracovištích, zahrnujících jak státní podniky, tak několik soukromých firem¹⁰. Vztah respondentů k horolezectví byl zaznamenáván v sedmi kategoriích (v závorkách je počet kladných odpovědí):

- a) sám jsem zkoušel lézt (12)
- c) máme v rodině horolezce (2)
- e) mám kamaráda, známého horolezce (20)
- g) viděl jsem náhodou někoho lézt (17)
- i) nemám žádné zkušenosti ani kontakty s lezci (20)
- k) vůbec se o horolezectví nezajímám (9)
- m) jiná možnost (7): zájem o horolezecké filmy a literaturu

Po sérii úvodních obecných otázek si měli respondenti vzpomenout na co nejvíce horolezeckých výrazů. Z celého souboru pouze 20 mužů a 7 žen (tj. 39,7%) uvedlo alespoň jeden pojem, který si s horolezectvím spojují (celkem 43 různých položek), zatímco 41 respondentů neuvedlo ani jediný¹¹. Když navíc vezmeme v úvahu, že v seznamu jsou zahrnuty i odpovědi těch respondentů, kteří již někdy přišli s horolezectvím do styku, je obecná znalost horolezeckého slangu nepatrná a vnímání sportovní reality poněkud jednostranné. Kromě obecných výrazů používaných v jakémkoli druhu lezení (*slaňovat, traverzovat, karabina, sedák, osma* apod.) a s výjimkou pískovcového slangového výrazu *hodiny*, se totiž všechny vztahují výhradně k výškovému horolezectví. S představou vysokých hor, náročných podmínek a mužného horolezce jsou spojeny především výrazy *mačky, cepín* nebo *skoby*. Znají je i jedinci, kteří se o horolezectví vůbec nezajímají, a dokonce ženy, které nemají s horolezci žádné zkušenosti ani kontakty. Setkáváme se s nimi rovněž v obecné části dotazníku, kde jsou vedle lana uváděny jako hlavní horolezcovy atributy.

šli s horolezectvím do styku (typ D2). Toto rozlišení by se mělo promítnout ve znalosti horolezeckých výrazů, potažmo ve vnímání sportovní reality.

¹⁰ Návratnost dotazníků dosahovala jen 45,3 %. Zastoupení respondentů však bylo rozmanité. Z celkového počtu 68 respondentů činil poměr pohlaví 35 mužů: 33 žen. Průměrný věk respondentů byl 35,6 a pohyboval se v rozmezí od 16 do 63 let. Úroveň dosaženého vzdělání byla nejčastěji vysokoškolská (19) a středoškolská (15). Méně bylo zastoupeno střední odborné vzdělání (6) a základní vzdělání (2). Zbylých 26 respondentů údaj neuvedlo. Škála zaměstnání sahala od manuálně pracujících v dělnických profesích až po inženýrské či vědecké pracovníky.

¹¹ Podrobnější údaje o četnosti jednotlivých výrazů vyplývají z tabulky č. 1 ve sloupci X1. Nejsou zde uvedeny výrazy, které nemůžeme považovat za slangové (např. lana, pohorky, K2).

Zajímavé je také další hodnocení znalosti slangu v závislosti na vztahu respondentů k horolezectví. Není vůbec rozhodující, zda s horolezectvím někdy ve skutečnosti přišli do styku. Tak např. pět respondentů, kteří sami kdysi zkoušeli lézt, nenapsalo žádný slangový výraz. Ani horolezci rodinní příslušníci neovládají jiné výrazy, než jaké jsou v obecném povědomí. Relativně nejlépe si stojí horolezci přátelé a ta část veřejnosti, která se s horolezectvím setkává z vlastního zájmu, prostřednictvím knih a filmu.

Nabízí se otázka, zda je obecná znalost horolezeckého slangu opravdu tak nízká a zda jsou horolezci natolik uzavřenou skupinou, že hlavním pramenem poznání o nich může být jen nepřímá zkušenost. Abychom mohli odpovědět, byl v druhé fázi dotazník rozšířen o nové položky, doplněn obrázky a pomocnými komentáři. Výzkumu byli podrobeni také respondenti, kteří se s horolezci běžně setkávají ve svém bydlišti¹². Šetření v horolezeckých oblastech neprobíhalo prostřednictvím pomocníků, ale přímo, a vyplňování dotazníků bylo doprovázeno krátkými rozhovory (mimo jiné s personálem v restauracích, kde se horolezci scházejí.) Vyplynulo z nich, že příležitosti k častému styku s horolezci nevytvářejí podmínky k proniknutí jejich slangu na veřejnost.

Zvýšené procento správných odpovědí je předpokládaným odrazem formy druhé fáze výzkumu (obrázky a doprovodný text). Ale protože nově přidané položky mají jen nízké zastoupení, lze usoudit, že jádro obecně známého slangu tvoří pouze výrazy shromážděné již v předvýzkumu. (Opět dominuje názvosloví tradičního, výškového horolezectví. Skalní horolezectví, reprezentované pojmy *bouldering*, *nýt*, *hodiny* nebo *lezečky*, zůstává naopak neznámé.)

Příznačná je snaha respondentů vytvářet vlastní pojmenování (viz poslední sloupec tabulky č. 1). Vycházejí přitom z tvarové nebo významové podobnosti a uplatňují své zkušenosti z příbuzných oborů (tramping, gymnastika, hornictví, speleologie). Terénní výzkum potvrdil, že mnohé z takových náhradních pojmů (úchyty, mastek, bezpečnostní pás, zajišťovat) jsou rozšířenější než správná slangová pojmenování. Dalším charakteristickým rysem je nerozlišování mezi podobnými předměty jedné kategorie. To platí hlavně o různých zajišťovacích pomůckách. Respondenti nedělají rozdíl mezi *skobou*, *karabinou* a *nýtem*. Vše považují za skobu a nejběžnější je náhradní označení očko (10x) nebo háček.

¹² Návratnost dotazníků byla 63,2 %. Z celkového počtu 60 respondentů pochází 30 ze tří různých horolezeckých oblastí, ostatní jsou opět z pražských podniků. Počet správných odpovědí je v tabulce č. 1 ve sloupci X2.

Tabulka č. 1: Výsledky šetření na základě dotazníku typu D1.

Slangový výraz	počet respondentů				Vlastní pojmenování:
	1. fáze		2. fáze		
	X1	%	X2	%	
mačky	18	26,5	30	50	nože, nesmeky
cepín	16	23,5	34	56,7	kladívko
skoby	8	11,8	34	56,7	hřeby
slaňovat	8	11,8	34	56,7	—
karabina	6	8,8	33	55	přezka, spona, oko
bivak	5	7,4	22	36,7	nouzák, spát pod širákem (4)
sedák	4	5,9	6	10	úvazek, opasek, posed, kšíry, záchranný, lezecký nebo bezpečnostní pás (4)
osma	4	5,9	4	6,7	eso, dvojoko
převis	3	4,4	19	31,7	přepad
komín	2	2,9	9	15	spára, světlík, průrva, štěrbina, úžlabí, útes
jistit	1	1,47	25	41,7	zajišťovat (3)
traverzovat	1	1,47	19	31,7	bočení
dračí smyčka	—	—	10	16,7	—
magnezium	—	—	9	15	mastek (6), pudr, křída, klouzek
stupy	—	—	9	15	hrboly, jamky, šlapky, nášlapky
chyty	—	—	6	10	úchyty (5), chytky, záseky, držáky, výstupy, pastorky
prvolezec	—	—	4	6,7	pionýr, průzkumník
čelovka	—	—	4	6,7	hlavovka, havířovka, kahan, lampa, baterka
chodák	—	—	2	3,3	pochodák, rovina, č.1
lezečky	—	—	1	1,67	pohory, bačkory
panenka	—	—	1	1,67	osmička, panák
spára	1	1,47	1	1,67	puklina, trhlina, průrva, štěrbina, fuka

Ačkoli horolezecký slang postrádá rysy záměrné nesrozumitelnosti a izolace od ostatní společnosti, což jsou charakteristiky vlastní argotu, jeví se vůči laické veřejnosti jako velmi uzavřený útvar. Nejde vůbec o záměrné utajování, nýbrž o zcela přirozený jazykový jev. Co je skryté očím veřejnosti, o čem není možné získat představu nebo zkušenost a co nesouvisí s osobními styky a zájmy, to se stává velmi vzdálené. Slova označující tyto skutečnosti člověku moc neříkají nebo mu říkají jen velmi málo. Není to

pouze jeho vinou. Absence širšího zájmu publika je dána jednak zkreslenou představou o horolezectví jako velmi nebezpečném sportu, jednak nedostatečnou či jednostrannou prezentací na veřejnosti. Pokud se z médií něco o horolezectví dovídáme, jsou to výlučně krátké zprávy, zachycující úspěchy nebo neštěstí vysokohorských expedic, nebo nanejvýš rozhovor s významným horolezcem. Horolezecký slang má tedy jen málo příležitostí proniknout mimo rámec svého prostředí. Nepomáhá ani snaha některých lezců o verbální předvádění svých výkonů na veřejnosti. Jediná účinná možnost se naskytá skrze populární literaturu, která poskytuje uplatnění jen nepatrnému výseku horolezeckého slangu.

b) Uzavřenost vzhledem k užšímu okruhu studentů FTVS UK

Při hledání skupiny respondentů, u kterých můžeme předpokládat lepší obeznámenost s horolezeckým slangem, byli vybráni studenti FTVS UK. Ti, kteří si v rámci výuky sportů v přírodě zvolí horolezectví, absolvují v zimním semestru několik hodin výcviku na umělé lezecké stěně. V letním semestru pak mají možnost vyzkoušet si získané dovednosti venku na skále. V dotazníku typu D2¹³ odpovídali nejprve na otevřenou otázku, jaké znají horolezecké výrazy (tabulka č. 2, sloupec X1). Poté měli zaznamenat, které povely používají při komunikaci lezecké dvojice (tabulka č. 3). Nakonec doplňovali definované slangové výrazy (tabulka č. 2, sloupec X2 a tabulka č. 4). V následujícím přehledu vidíme pojmy s nevyšší frekvencí, na něž si studenti sami vzpomněli:

5–10x: *osma, dračák, sedák, smyce, expreska*

4x: *hodiny, převis, karabina, vůdcovský uzel*

3x: *lezečky, skoba, kruh, slaňák, spára, věž, kout, prusík*

2x: *masiv, stěna, komín, kapsa, strop, stand, friend, čok, džímar, háemeska, železa, mačky*

1x: *chyty, madlo, bočák, spodák, umyvadlo, břicho, hrana, balkon, římsa, sokolík, matroš, špagát, číro, dilfer, maglajz, stopery, hexy, vklíněnce, abalaky, borhák, nejt, cepín, bivak, prsák, kletr, lodák, rybařík, škoták*

Pochopitelně dochází k posunu oproti dotazníkům D1. Mezi nejčtetnějšími pojmy figuruje o mnoho více slangových pojmenování, která souvisejí s přímou, i když krátkodobou, zkušeností. Vysokou frekvenci mají výrazy, které širší veřejnost nepoznala ani s pomocí obrázků (*osma, sedák, expreska*).

¹³ Z celkového počtu 65 dotazníků bylo odevzdáno 15 vyplněných (tzn. návratnost 23 %).

Některé mají dokonce expresivní zabarvení (*špagát, matroš, čůro*), jiné jsou vysoce specializované (*abalaky, hexy, stopery*). Naopak do pozadí ustupují pojmy výškového horolezectví. Obecně známé mačky a cepín jsou uváděny s nápadně nižší četností. Zato jsou běžné pojmy nevelehorského lezení (*smyce, hodiny, kruh, strop, nejt*). V tabulce č. 2 je vidět, že znalost výrazů napoprvé asociovaných s horolezectvím (viz jejich četnost ve sloupci X1) byla podpořena v doplňovací části dotazníku (sloupec X2). Zatímco v otevřené otázce byly např. chyty coby horolezecký výraz uvedeny jen jedním studentem, jako „výčnělky pro držení rukou“ je už identifikovalo 11 studentů.

Tabulka č. 2: Výsledky šetření na základě dotazníků D2.

	Otevřená otázka		Doplňování		Varianty:
	X1	%	X2	%	
hodiny	4	26,7	7	46,7	základna
spára	3	20	12	80	
štand	2	13,3	6	40	
chyty	1	6,7	11	73,3	
bivak	1	6,7	11	73,3	máčo
maglajz	1	6,7	9	60	
sokolík	1	6,7	8	53,3	
madlo	1	6,7	7	46,7	vercajk, cajky, nádobičko, železo
matroš	1	6,7	5	33,3	

V případě povelů studenti obstáli velmi dobře. Většinou se shodují v užívání jejich obvyklé podoby se zkušenějšími horolezci¹⁴. Začátečníky prozradí jen některé nepatřičné (Povol! namísto Zruš!), nepraktické (Dej mi lano!) nebo komicky působící povely (Přítáhni! Dotáhni! Přiber!), po kterých obvykle následuje příslušná odezva instruktora (Přiber! – Radši ne, už jsem přibral dost!). Narozdíl od jednoznačných pojmů, označujících různé předměty a skutečnosti, poskytují totiž názvy činností více možností vyjadřování. Zatímco u pokročilých horolezců bývá užívání jiných variant znakem osobitosti, u začátečníků jde buď o dočasný vliv učitele nebo o efekt samouka: Aby při prvních lezeckých pokusech byla zajištěna bezpečnost nového adepta, mluví na něj učitel běžným jazykem. Slangové názvy

¹⁴ Jedinou výjimkou je upozornění na brzký pád, které je však pod vlivem psychického tlaku obecně velmi variabilní.

vyjadřuje opisem a tím zabraňuje používání ustálených povelů. V případě samouků na sebe partneři volají rovněž náhradními pokřiky. V obou ohledech se ale při delším trénování v kolektivu ostatních horolezců nepřesnosti srovnávají. Lezci se brzy naučí obvyklé povely týkající se jištění a vlastního lezení.

Tabulka č. 3: Horolezecké povely podle dotazníku D2 a jejich četnost

Obvyklá podoba	x	%	varianta a její četnost, je-li větší než 1:
<i>Du!</i> (při nástupu)	10	66,7	Lezu! (4), Jistí!
<i>Dober!</i>	12	80	Přitáhni mi! Dotáhni! Táhni trochu! Přiber!
<i>Zruš!</i>	10	66,7	Jsem tady! Povol! Dobrý!
<i>Du!</i> (při pádu)	0	0	Padám! (6), Drž! (2), výkřik (6)
<i>Pojd!</i>	5	33,3	Jistim! (3), Polez! (2), Můžeš! (2), Nastup! (2)

Tabulka č. 4: Ostatní položky doplňované v dotazníku D2, včetně variant.

četnost	předpokládaná odpověď	varianty
0 nebo 1	solit podlaha lokrák práškač	krupice gapa, tlama, jump, let viklák borec, pavouk, drak
2 až 5	rajbas, pikl panenka prvolezec chodák vyzvonit, zapytlit, stavění, kyvadlo	osma vodič, vůdce, tahač schody, žebřík, čučka, brnkačka
více než 5	bandasky plotna stupy, bouldering, slanit, traverz	křeče, tyčky sklo

Interslangové prvky

Každý člověk ovládá více jazykových variet najednou. Do svého repertoáru zahrnuje prvky ze všech společenství, jejichž členy v minulosti byl nebo dosud je. Ani horolezci se nepohybují v izolovaném sociálním prostředí. Proto se v jejich slangu projevují vlivy z nejrůznějších oblastí lidské

činnosti. Průniky můžeme sledovat nejen s ostatními sporty, ale i v jiných oborech. Nazýváme je interslangové prvky.

Interslangové prvky v jiných sportovních odvětvích vyplývají z toho, že se zde provozují podobné činnosti nebo že se jedinec často pohybuje v několika různých sportovních prostředích. Zahrnujeme sem výrazy z následujících tematických okruhů:

- trénink, především v posilovnách: *maximálka* (maximální síla), *tělárna* (tělocvična), *nakládačka* (namáhavý trénink), *bicák* (biceps), *nabušenec*, *namakanec*, *korba* (vytrénovaný, svalnatý lezec)
- pořádání závodů a soutěží: *tečovat* (dotknout se vzdáleného chytu), *ranking*, *top* (nejlepší), *tandem* (sehraná dvojice)
- funkcionářské působení: *bafuňář*
- vykonávání nebezpečné činnosti a manipulace s lanem: *zrakvit se* (skateboard), *slaňování*, *slaňovací osma a karabina*, *prusík*, *sedák* (speleologie a tzv. kaňonynek), *lodák*, *dračák*, *liščák* a jiné uzly (skauting). Je zajímavé, že ze skautského slangu nebyl převzat výraz „spát pod širákem“ a naopak se používá mezinárodní pojmenování *bivak*.
- číslky: např. *padesátka* (v horolezectví označuje délku lana, v běhu délku tratě, při plavání rozměr bazénu)
- podobné prostředí: *firnoviště* (zimní sporty), *hřbet*, *rokla*, *údolí* aj. členitosti terénu (orientační běh)¹⁵
- jiné: *bekhend*, *skokan* (horolezec specialista na přeskoky mezi vrcholy věží), *tempo* (plavání)

Další styčné body nacházíme v geomorfologii. Jsou dány stejným předmětem zájmu a působností, skalním povrchem. Ten nebývá hladký, ale více nebo méně hrbolatý. Každá struktura má svůj název. Setkáme se s pojmy, které mají v obou oborech stejný význam, např. *plotna* (hladká, svislá část skály) nebo *voštiny*. To jsou jamkovité prohlubně ve svislých i převíslejších stěnách, vytvářející celé soustavy mřížování. Všeobecná známost v horolezectví je ovšem velmi malá, neboť jsou specialitou pískovcových oblastí. Některé shody jsou založeny na tvarové podobnosti struktur: horolezecké *jamky*, *pukliny*, *žlábky*, *hroty*, *hadí hřbety* jsou pro geomorfologii jamkovité,

¹⁵ U příbuzných oborů mohou být rozměrové odlišnosti těchto struktur zdrojem nedorozumění. Jeden horolezec, který se začal nově věnovat orientačnímu běhu, si při rozhovoru postěžoval: „...Zpočátku jsem dělal chyby typu, že tam byla třeba kontrola za severozápadním hřbítkem nebo roklí nebo něco. Jenže údolíčko je prostě strouha dva metry hluboká. Nebo hřbítek, to je šutr nákej, kterej vyčnívá z terénu. To není žádný hřbet skalní, vono je to třímetrovej schod nebo něco jako kámen...“

puklinovitě, žlábkovitě, hrotovitě a hřbetovitě škrapy. Horolezecký květák či *karflík* je zase typem inkrustace, připomínající květy růží.

A nakonec existují odlišnosti, plynoucí z možností využití jednotlivých struktur pro horolezectví. V případě říms a lišt, které se v geomorfologii měří na decimetry, resp. centimetry, horolezci rozlišují jemněji mezi *galerií*, *lávkou*, *římsou*, *lištou* (seřazeno sestupně podle velikosti) a dále *balkon*, *terasu*, *pás* a *rampu* podle jejich využití k lezení. Geomorfologie zato rozlišuje nejrozličnější typy kamenů: hranáč, valoun, viklan, hranec aj. Horolezci je dosud nepovažovali za hodny pozornosti. Pouze v souvislosti s nebezpečně uvolněným kamenem, který hrozí spadnutím, mluví o *lokru*. Jejich slovník se v tomto směru obohatil teprve díky novému horolezeckému směru o pojem *boulder*¹⁶.

Z dalších oborů přejímá horolezectví většinou po jednom výrazu. Mají buď stejný nebo podobný význam: *štek* – lezecky málo významná cesta (divadelnictví), *blembák* – helma (vojenský slang), *vercajk* – materiál (argot). Nebo jde o označení používaná v daných oborech s různým významem: *expozice* – (též ve výstavnictví, hudbě nebo fotografii), *lodíak* – (vodáctví nebo cestování). Najdeme dokonce příklad výrazu ve zcela opačném významu: *práškač* – v obecném slangu užíváme s hanlivým nádechem, zatímco v horolezectví jde o kladné hodnocení velmi výkonného lezce.

Je zřejmé, že nejvíce společných výrazů má horolezecký slang s těmi odvětvími, kde mluvčí provozují podobnou činnost, nebo kde je předmětem jejich zájmu stejné prostředí. Za nejbližší proto považujeme jiná sportovní odvětví (zaznamenáno 25 společných výrazů) a geomorfologii (15 výrazů). V ostatních odvětvích jsme jich napočítali jen 13.

Sociální diferenciace v horolezeckém slangu

Při sociální diferenciaci slangu rozlišujeme mezi formálními a neformálními rolemi¹⁷. Formální role jsou přímo předepsány normou (např. ve vztahu učitel – žák), neformální role předepsány nejsou (např. komunikace mezi žáky). Mluvčí si je osvojují na základě dosavadních zkušeností, výchovou nebo spontánně. Toto rozlišení je důležité proto, že při plnění obou rolí stejným jedincem může být řečové chování předepsané sociální rolí formální do značné míry narušeno řečovým chováním vyplývajícím ze sociální role neformální.

¹⁶ Boulder (z angl.) znamená balvan, využívaný k lezení relativně nízko nad zemí, bez lana.

¹⁷ Nekvapil, J.: Některé sociolingvistické aspekty výzkumu slangu. In: *Sborník přednášek ze III. konference o slangu a argotu v Plzni*. 1987, s. 27–37.

Formální roli v horolezeckém kolektivu by mohl zastávat trenér reprezentačního družstva, předseda horolezeckého oddílu, vlastník horské chaty nebo obchodu s horolezeckým zbožím. Mezi horolezci se však společenské zařazení nebere v úvahu. Dokonce i generační rozdíly jsou většinou přehlíženy. Pokud se horolezci setkají ve svém prostředí, v horách nebo ve skalách, jsou si všichni rovni. Projevuje se to v jejich komunikaci. Na první pohled je nápadný způsob oslovování, ve kterém převažuje tykání. Tyto výsledky terénního pozorování potvrdili respondenti z řad horolezců v dotaznících třetího typu (D3). Na otázku, jakým způsobem oslovují neznámé lezce, vybírali jednu ze tří možných odpovědí:

- a) zásadně jim tykám – 35 respondentů, tj. 73 %
- b) tykám pouze mladším a vrstevníkům – 6 respondentů, tj. 12,5 %
- c) jiná možnost: většinou tykám, pouze očividným kmetům, hodně starým (nad 35 let) vykám, dle situace.

Climbing Slang in social Context

Jitka Slezáková

The first viewpoint in slang research is linguistic. The second one, which is taken into account here, is sociolinguistic. The article is based on the research conducted in 1998 and 1999 with the method of inquiry, long-term participating observation and excerption from expert periodicals. Inquiry was carried out not only among climbers but also among general public and students of the Faculty of Physical Training at the Charles University.

People using climbing slang try to demonstrate through their speech their allegiance to the hobby group and enter into socio-relation of this group. For each member, the process of integration also means to learn climbing vocabulary and idioms. According to the extent and character of the vocabulary used we can estimate how long a sportsman has been practicing the climbing. First of all he picks up expressions of actions, activities and situations, starting with easier and general words and proceeding towards more difficult, special and expressive ones. Later on his speech comes to be spontaneous and creative. Important role in this process plays the team of co-climbers. In this society (e.g. sportclubs), the variety of individual speech originates.

"Verbal climbers" is a kind of speakers, who exaggerate their speech. But other climbers do not accept such a behavior. There is no great impact on general public as well. Although slang is not intentionally kept secret, its use is restricted to the climbing society and the public does not easily understand it.

Another area, which is influenced by social relations, is called interslang-items. These items denote words, which the climbing slang has in common with other sports or fields.

Social classification or generation differences are not considered important among climbers. Formal roles merge with informal ones. It appears in the form of address, where climbers are mostly on familiar terms.

Ernest Koliqi: Host

(předmluva)

Jaroslav Novotný, Martin Podborský

Proces konstituování moderního albánského národa obecně a albánské literatury zvláště byl výrazně poznamenán neexistencí jednoho přirozeného politického, ekonomického či kulturního centra za podmínek značné etnografické rozrůzněnosti. Před vznikem samostatného albánského státu v r. 1912 se na buditelské práci podílely relativně nezávislé skupiny literátů, vědců, pedagogů, duchovních (římskokatolických, řeckoortodoxních i muslimských) a politiků ve všech hlavních geografických oblastech kompaktního albánského osídlení i v diaspoře, kteří nadto mohli vyššího vzdělání dosáhnout zpravidla jen na cizojazyčných školách v rámci Osmanské říše nebo ve vzrůstající míře též v různých evropských zemích. To se odrazilo nejen v bohatství folkloristického materiálu a v rozmanitosti ohlasové a překladové literatury, nýbrž i v pluralitě spisovného jazyka, neboť jednotliví básníci, spisovatelé a novináři používali lexikálních jednotek a gramatických forem podle svého vlastního nářečního zázemí a jejich mluvu samozřejmě ovlivňovaly i rozdíly v náboženské výchově a případném cizojazyčném formálním vzdělání. Tento stav trval ještě dlouho po zřízení albánského středního a vysokého školství a po zavedení jednotného vyučovacího a úředního jazyka po první světové válce a druhotně i po radikální jazykové a školské reformě po druhé světové válce.

Na tuto složitou sociologickou a lingvistickou situaci reagovali kulturní a političtí vůdcové albánského národa zvýšenými požadavky na jednotu a svébytnost národního života. Krajní ideologickou nekompromisnost a výstřední izolacionismus režimu Envera Hodžy (Hoxdy) lze považovat za svého druhu vyvrcholení původního albánského nacionalismu a ostatně ještě před nástupem stalinistického režimu upadla řada významných

albánských nacionalistů do jiného extrému: fašismu; mezi ně patřil i autor předkládané povídky.

Ernest Koliqi se narodil r. 1903 ve Shkodře v severní Albánii, vyznáním byl římský katolík, studoval v Itálii. Byl literárně činný jako dramatik, povídkář, lyrik a překladatel italské poezie. Po přivtělení jeho vlasti k Mussoliniho impériu zastával ve vládě „Velké Albánie“ pod italskou svrchovaností funkci ministra školství. Na konci druhé světové války se uchýlil do exilu v Římě.

Povídka *Host*, jež patří k vrcholům albánské drobné prózy z období mezi dvěma světovými válkami, vykazuje v obzvláště ostré formě paradox, charakteristický i pro mnoho jiných nacionalisticky angažovaných děl: ve snaze budit sebevědomí a odhodlání příslušníků rodícího se novodobého národa pro službu jednotnému modernímu státu vyzvedá autor idealizovaný obraz přežilých tradičních forem života partikulárního lidového společenství.

Dnes pro nás může takovýto typ literatury, zachycující mizející zvyklosti cizích národů, být přínosný i z určitého filozofického hlediska, kdy se snažíme vynést na světlo a vědomě artikulovat to, *jací jsme*, a to nejen ve vztahu ke světu, nýbrž i ve vztahu k druhému člověku. Obraz cizokrajného lidového společenství nám totiž napomáhá prosvětlit tzv. samozřejmosti, kterými se naplňuje náš vlastní každodenní život a které právě jako samozřejmosti zůstávají nereflextované, a tudíž neviditelné. Význam původně neviditelných samozřejmostí a jejich nosnost pro naše soužití se mohou stát zřetelné až při jejich narušení anebo při setkání s nějakou jejich extrémní podobou.

V našem příběhu dochází ke zvláštní proměně, kdy překročením domovního prahu se z úmyslných vetřelců stávají hosté, z nepřátel na život a na smrt se na chvíli stanou klábosící druhové, z pronásledovaného opatrovaný a z pronásledovatele ochránce. Motiv této extrémní podoby pohostinnosti uvádí autor v napínavou souvislost s motivem krevní msty, takže pohostinnost vystoupí v podobě pro nás až absurdní, kdy hostitel vědomě ochraňuje vraha svého bratra.

V dané situaci na sebe narážejí dvě povinnosti, posvěcené starobyklým zvykovým právem klanové společnosti albánských horalů. Pán domu má jednak *povinnost krevní msty* na vrahu svého bratra, na jehož zabití při první vhodné příležitosti je zainteresován nejen jako hlava rodu, nýbrž i z konkurenční zášti vůči soupeři. Současně má *povinnost pohostinnosti*, tedy povinnost chránit hosty, to znamená i jakékoli cizince, kteří se hosty stanou mírumilovným překročením prahu.

Nejde tu přitom o ochranu pouze symbolickou, neboť jde o život. O život jde nepříteli, na němž jakožto na hostu nemůže být vykonána krevní msta. O život jde i jeho společníku, po němž pátrá státní správa a kterého chtěl pán domu, jehož státní správa pověřila službou pohraničnicka, polapit v podstatě jako zvíře. O život jde ovšem i pánu domu, kterého chce jeho nepřítel zabít stejně jako on jeho a který se navíc zpronevěří své povinnosti ve službě státu.

Vidíme, že v klanovém společenství dostávají starobylé zvyklosti rodu přednost před zákony státu, které vůči tomuto společenství přicházejí z vnějšku. Tyto *nové, vnější* zákony je v jistých situacích výhodné uposlechnout, jindy je lze ignorovat, ale nikdy jim nesmějí být podřízeny *vlastní, tradiční* zákony rodu. Takové zákony platily i pro společnost albánských horalů a navzdory nesvárům mezi jednotlivými rody je pojily v jeden svébytný celek. Význačné postavení mezi nimi zaujímal právě zákon pohostinnosti, který byl nadřazen i výkonu krevní msty, jež jinak běžně sloužila jako prostředek pro nápravu křivd a znovunastolení spravedlnosti.

Při četbě povídky nám na mysli vytane otázka, v čem vlastně tví kořeny pohostinnosti, v čem spočívá povinnost chránit hosta. Zároveň se lze tázat, proč dnes pohostinnost ztratila na své dávné síle. V tomto ohledu je možné uvažovat i o souvislosti mezi zánikem krevní msty a přesunem výkonu spravedlnosti z oblasti rodiny na obec, čímž došlo k oslabení významu rodiny, a tedy i k oslabení významu těch, kdo stojí mimo rodinu jsou jako cizinci potenciálními hosty.

Od čistě literárního zájmu se tak přes zprávu o zvyklostech určitého etnika, v níž lze zohlednit i určité souvislosti politických a národnostních snah, dostáváme až k otázkám a úvahám o kořenech určitých rysů lidství, a tím pak nad dobový a etnický rámec až k rovině etické.

Host

Ernest Koliqi

(Z publikace *Lambertz, Maximilian: Albanisches Lesebuch (mit Einführung in die albanische Sprache)*, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1948, vybral a přeložil Martin Podborský.)

Za vrcholu poledního žáru se tajemník přiřítíl na koni k osamělému horskému dvorci Uce Lleshiho a křikl vzhůru:

„Pane poručíku! Hej, pane poručíku!“

Uc Lleshi vyšel ven nad schody a zvolal v odpověď:

„Kdo je to?“

Potom, když toho člověka poznal, sestoupil dolů a zavolal na hosta:

„Pojď dál, synu!“

„Kdepak! Nezdržím se tu,“ pronesl ten druhý s koně, „ale dostali jsme příkaz ze Shkodry a přijel jsem, abych ti jej vyřídil. Včera večer uprchl odtamtud nějaký novinář, jeden z těch studentů, co píšou proti vládě, a zdá se, že má v úmyslu přejít přes hranici někde tady u nás. Vláda toho člověka hledá. Musíš proto všude postavit hlídky, abys ho v žádném případě nenechal přeběhnout.“

Uc Lleshi chvíli přemýšlel a pak pravil:

„Můj drahý, víte určitě, že dosud nedorazil na druhou stranu?“

„A jak se měl dostat na hranici za jedinou noc? Včera večer, jak jsem řekl, vyrazil ze Shkodry a ve dne se určitě neodvážil cestovat, pokud nemá lebku z oceli!“

„Pak živ tudy přes hranici nepřejde, ledaže by spíš letěl povětřím, nežli šel po zemi. Ale odpočiň si a napij se kávy!“

„Nemohu, pane poručíku. Čeká na mne okresní hejtman. Také my vyrazíme pronásledovat uprchlíka. Hodně štěstí!“

„Šťastnou cestu! A řekni okresnímu hejtmanovi, ať si nedělá žádné starosti, co se týče mé práce tady!“ A rukou opsal kruh ve směru k blízké hranici.

Jakmile tajemník okresního hejtmanství odjel, Uc řekl svému synovci Mirashovi:

„Jdi rychle a shromáždí mi četníky a pošli je co nejrychleji sem za mnou. Pak přeběhni na zadní svah zavolat Doda a Nikolla a řekni jim, ať nechají práce přikvačí sem. Hybaj, hni sebou!“

Chlapec odpelášil a Uc požádal svou ženu o uniformu, do níž se oblékal pouze tehdy, když byl pověřen takovým úkolem, jako byl tento. Jinak si užíval svého položoldu doma jako důstojník v záloze a hleděl si své práce. Oblékl se, obul si opánky, připjal si zbraně a sestoupil do dvora, aby tam počkal na své lidi.

Uc Lleshi, podsaditý muž se širokými, mohutnými rameny a trochu křivýma nohama, vypadal, třebaže ještě neměl vlasy příliš šedivé, přinejmenším na plných padesát let. Ale energické rysy ve tváři sežehnuté sluncem a jiskrné oči vypadaly současně na to, že on co do rychlosti a odvahy žádnému mladíku neustoupí. Jako vlivný člověk v té části Hornatiny, kde bydlel, dostával od vlády čestné úřady a odměny, aby se jeho velká moc, jež by jinak mohla být škodlivá, zužitkovala v soukolí státu. A v onom případě nešlo o neobratné administrativní opatření, neboť sotvaže Uc oblékl uniformu, neodvažoval se už žádný zbojník potulovat po okolí a příkazy vlády se vykonávaly co nejlépe. Nevelel pravidelným četníkům, nýbrž věrným lidem, jež shromažďoval v případě potřeby. To byli jeho četníci. Lidé, kteří opouštěli domovy a plahočili se za ním, a to bez jakékoliv odměny, pouze z přichylnosti k němu a kvůli drobným poctám, jež člověku umožňovaly předvádět se ve městě i v horách.

I toho dne, jakmile je zpráva zastihla, přispěchali jako o závod do dvora, ozbrojeni co nejsilněji. Uc jim přesně vyložil situaci a nakonec řekl:

„A máme práci, mužové! Snad kvůli tomu budeme muset být dva tři dny na číhané beze spánku. Je třeba mít oči otevřené a uši také a nenechat ani mouchu proletět.“

Nikdo neznal lépe než on různé stezky vedoucí ke hranici, protože jich už často užil při dřívějších nebezpečných případech. Poslal lidi po dvou na místa, kde si jich vyžadovala nutnost, a když všichni odešli, řekl svým synům Dodovi a Nikollovi:

„Připněte si zbraně a pojdte se mnou. Ty, Mirashi, zůstaň doma.“

Pak se vydal s oběma syny dolů s kopce.

Šli beze slova. Dod a Nikoll, první nevysoký jako otec a druhý s postavou obra, se neodvažovali otevřít ústa, když nebyli tázáni. Uc měl zvyk cestou hodně přemýšlet a málo mluvit. Synové věděli, že každá myšlenka jejich otce se nese ke cti a ke štěstí jejich rodu.

„Je to jistě svatá povinnost, pospíšet si a dostihnout toho čertovského studenta. Měl bych ho sám dovést do Shkodry, předat ho tam a na úřadě otevřeně říci, že přišel čas udělat mě kapitánem. Jestliže se mi tento úkol podaří jak se patří splnit, budu mít právo se ozvat.“

Tyto myšlenky navodily Uci Lleshimu dobrou náladu. Práce se mu po každé dařila, takže upnul-li se v mysli na nějakou záležitost, mohl si být téměř jist, že při troše trpělivosti a šikovnosti ji dovede ke zdárnému konci. Byl dítko štěstěny. Pouze jediná věc mu dosud nevycházela, a to pro něj byla otevřená rána, která mu ve dne v noci zžírala srdce. Především roku mu lidé z domu Gjoka Vaty zabili bratra, Mirashova otce, a přese všechno úsilí a námahu z jeho strany i ze strany mužských příslušníků domu nebyl dosud s to vykonat krevní mstu. Ale na tom nebylo nic divného. Dům Gjoka Vaty, věčného Ucova soupeře v onom okrese, byl silný a měl rozsáhlou klientelu a jeho lidi nešlo snadno zabít.

Šli už přes hodinu svahem kopce, když se Uc Lleshi zastavil a řekl synům: „Vás dva nechám na hlídce tady na Pastýřské stezce. Jsem si jist, že Horáci, kteří doprovázejí onoho Shkodřana, mu poradí, aby pronikl touto soutěskou. Ale jakpak jen si mohou myslet, že ji najdou volnou? Jestliže ho přistihnete, zajměte ho, jak bude tudy přicházet. Rozhodně ho zaživa nenechejte přeběhnout!“

Pak se Uc pustil sám na zpáteční cestu. Opět zamířil do kopce, u rozcestníku odbočil a zašel zkontrolovat jednu po druhé hlídky rozestavené po stezkách podél hranice. Když dorazil dočista vyčerpán do svého dvorce, právě se stmívalo.

Zatímco stoupal vzhůru, rozhodl se, že narychlo něco pojí, chvilku si odpočine, vezme s sebou Mirashe a vyrazí na celou noc na hlídku. Mohli by běžence někde dostihnout a jestliže by ho chytře pronásledovali, mohli by ho vlákat do pasti na některé stezce obsazené jeho lidmi. A tam se ho zmocnit.

V poschodí doširoka rozevřel oči překvapením. Spatřil světlo v pokoji pro hosty a dvě pušky na věšáku. V tom okamžiku vyšla z kuchyně jeho žena, zpravená zvukem kroků o jeho příchodu.

„Kdo je v pokoji pro hosty?“ zeptal se jí.

„Gjok Vata.“

„Kdo?“ zopakoval otázku hluchým hlasem.

„Gjok Vata s nějakým Shkodřanem.“

Uc ztuhl. Tělem mu proběhl studený děs. Bratrův vrah v jeho domě? Bdí, či sní? Sebral veškerou sílu vůle a otřásl se. Zavěsil svou pušku vedle obou ostatních a vyvinul úsilí nasadit si veselý výraz na tvář. Vstoupil. Hosté seděli spolu s Mirashem.

„Dobrý večer, mužové, dobře, že vás Bůh přivedl!“

Povstali. Uc se objal nejprve s Gjokem Vatou, který byl jeho vrstevník,

ale byl vyšší a měl kníry, jež mu obloukem sahaly až k uším, a potom se Shkodřanem. Ten vypadal velmi mladě, byl skoro vyzáblý a v obličejí bledý, oblečen byl po evropském způsobu. Usedli. Uc vyňal dózu na tabák a ubalil jim cigarety. Zeptal se svých lidí:

„Přinesli jste kávu?“

„Už jsme popili! Už jsme popili!“ řekl Gjok Vata.

„Přineste každému ještě jednu,“ přikázal Uc.

Nějaký čas prodleli mlčky. Ucovi krvácela rána, kterou měl nezhojenu v srdci. Vraha, jehož marně hledal po celý rok v samotě horských luk, aby mu vpálil kulku do čela, hle, měl teď před sebou. A obyčej mu přikazoval, aby ho přijal a rozmlouval s ním jako s nejdražším přítelem, když už mu vpadl do domu jako host! Ale jeho vnitřní hněv po krátké době přemohla zvědavost. Proč ale jen udělal Gjok ten i pro něho těžký krok? Jak tak pozoroval Shkodřana, najednou Ucovi něco projelo myslí jako blesk, ale dál nechtěl sledovat tu myšlenku, jež ho příliš mučila. Rozhodl se, že se zlu, jež ho postihlo, podrobí bez zbytečného mudrování. Jelikož si hned při příchodu okamžitě všiml, že hosté mají stále připjaty pásy s náboji a příruční zbraně, obrátil se k nim, jakmile byla druhá káva dopita, a řekl jim:

„Udělejte si pohodlí, mužové!“

Gjok Vata odepjal revolver se stříbrnou rukojetí i s pásem a podal jej Mirashovi. Totéž udělal i Shkodřan.

„Mirashi, dones nám kořalku!“

Při kořalce rozmlouvali oba Horáci, ač soupeři, o všeličem, probírajíce podle tradičního dobrého mravu témata, jež nemohla jednomu ani druhému kazit dobrou náladu. Kdo by je viděl, jak sedí naproti sobě, pokoušejí a vyprazdňují sklenky kořalky, ten by nemohl připadnout na myšlenku, že ti dva muži, kdyby se na druhý den ráno někde měli setkat, zamířili by nemilosrdně pušku jeden na druhého. Shkodřan vypadal ustaraně. Otevřel ústa vždy jen v odpověď na požehnání, jež mu adresovali při připitcích. Uc a Gjok dost hovořili, aniž si vůbec pohlédli do očí. Konečně, když už do sebe obrátili pěkně velké množství sklenek, Gjok Vata se zvedl a obrátil se ke Shkodřanovi:

„Na tvé zdraví, pane! I já ti připíjím jednou sklenkou. Nemáš proč zůstat teď zabrán v myšlenkách, když jsi pod ochranou Uce Lleshiho.“

„I na tvoje, Gjoku Vato,“ odvětil on, jako by se probral ze sna. „Těší mě naslouchat vašemu hovoru a co se myšlenek týče, ty mě trápily pouze potud, než se mi podařilo dostat se k tvým dveřím, Uci Lleshi, a do tohoto domu.“

Uc Lleshi porozuměl a sklonil hlavu. Neměl už ani špetku pochybnosti. Shkodran, kterého mu Gjok Vata přivedl do domu, není nikdo jiný než ten novinář na útěku, člověk, kvůli němuž vyburcoval své lidi a dal obsadit na tolika místech pohraniční stezky. Rozličné myšlenky ho pálily v mozku jako ohnivé blesky:

„To je ale chytrák, tenhle Gjok, sper ho ďas! Docela dobře si mohl najít způsob jak zachránit shkoderského hosta i jinak. Ten je ale mazaný! Odvážil se podstoupit nebezpečí, že ho už nebudu pronásledovat jenom jako vraha, jímž je pro mne, nýbrž i jako provinilce vůči vládě. Byl bych ho zničil i s jeho majetkem a s jeho domem! Ale vyšlo mu to...”

Albánie má podivuhodné obyčeje. Dům Uce Lleshiho nikdy nedoznal poskvrny. Kdokoli do něj vstoupil, ten si byl jist, že mu poskytne záštitu až do případného svého zničení a naprostého zániku. Čest domu a obyčeje země stály pro Uce nad jakýmkoli zájmem, nad jakýmkoli příkazem vlády a nad každým citem a jiným důvodem. Proto vzdychl a v duchu si řekl:

„Ať je po jeho.“

Pak se obrátil ke Gjoku Vatovi a odpověděl:

„Co se má stát, vážený Gjoku, to ať šťastně se stane ... ku prospěchu tohoto hosta, jehož jméno ani neznám...”

„Shefqet Kadija,” pronesl sám Shkodran, skočiv mu do řeči.

„Zůstávej zdrav. Slyš, jak už jsem řekl, co se má stát, to ať šťastně se stane ku prospěchu tohoto pána. Co mne se týče, v ničem nezaostanu při splácení dluhu, ježž nám zanechali předkové ve prospěch hosta. Pak ať to skončí, jak chce!”

Po těchto slovech bylo prostřeno na stůl. Ještě než uchopil chléb, Gjok Vata, když se mu už podařilo zavést rozmluvu tam, kam potřeboval, nejprve řekl:

„Ať dá Bůh vzkvétat tvému hospodářství, Uci Lleshi!”

Pak, hledě mu poprvé přímo do očí, pokračoval:

„Tento pán nebyl ještě nikdy ve svém životě v takové tísní jako dnes. Vláda ho hledá a dostane-li ho ... bídne se mu povede! Vyhledal můj dům a svěřil se do mé péče. Já jsem ho zavedl k tobě, abys mi ho vzal pod svou ochranu a abys mi ho ve zdraví převedl přes hranici, neboť dobře vím, že bez tvé pomoci žádný muž přes hranici na tvém úseku nepřeběhne.”

Uc si mezitím, jak Gjok mluvil, rozvážil, co udělá. Odpověděl, nechávaje také svůj pohled setkat se s pohledem soupeřovým:

„Já udělám pro toho pána, co bude v mých silách. Ale teď jezme, uvažovat budeme potom!”

Pojedli. Bylo již pozdě, když se pán domu vztyčil a řekl:

„Mužové, nadešel čas něco podniknout!“

Všichni povstali, připjali si zbraně, rozloučili se se ženami a vyšli ven. U dveří do dvora Gjok Vata řekl:

„Kéž se náš příchod v dobré obrátí, Uci Lleshi. Já teď půjdu přímo domů. Není třeba, abych šel s vámi. Kéž ti Bůh prodlouží život za to, co děláš pro tohoto pána.“

Uc opáčil:

„Kéž zůstáváš na živu a dočkáš se mnohého dobra! Ale sám teď neodejdeš. Mirashi, doprovod jej.“

Všichni se objali. Gjok Vata zmizel ve tmě, provázen synem toho, jež minulého roku zabil.

Noc byla svěží, hvězdnatá a bezměsíčná. Svítání nebylo daleko. Shkodřan vykročil temnotou, veden Ucem, jenž kráčel cestou plnou kamení s podivuhodnou jistotou. Po hodině, během níž sestupovali dolů s kopce, se zastavili před úzkou stezkou. Vstoupili do soutěsky, z níž byl vidět pouze proužek nebe, vyšíty zlatem hvězd. Na jednom místě Uc zahalekal:

„Dode! Nikolle!“

Ze tmy v hloubi soutěsky přišla odpověď:

„Kdo je to?“

„To jsem já, Uc. A s vámi je někdo?“

„Jsme sami.“

Jak se oba hoši přiblížili, vytřeštili oči při pohledu na Shkodřana, ale ani nehlesli. Sklonili hlavu a zařadili se za otce.

Když vyšli ze soutěsky, jež byla dosti dlouhá, nebe se na východě rozjasňovalo. Před nimi tekla bystřina s dlouhou řadou vrůb po obou březích. Na zurčící vodě se začaly zachvívat první záblesky svítání. Uc řekl:

„Nyní jsi zachráněn, vážený pane. Za bystřinou je cizina. Myslel jsem si, že z této soutěsky vyjdu jako kapitán, a velmi se obávám, že tady snad nechám i hodnotu poručíka. Ale kupředu, na tom nesejde. Bez věrnosti a bez přátel nemá pro nás žádnou cenu ani život v těchto našich horách. Šťastnou cestu!“

„Buď šťasten a Bůh tě opatruj, Uci Lleshi!“ pravil novinář. „Tuto službu ti nezapomenu, co budu na světě.“

Všichni se s ním jeden po druhém objali. On sundal boty a ponožky a přebrodil bystřinu.

Obnovený obyčej vynášení smrti

Věra Thořová

Ještě na počátku dvacátého století patřilo v Čechách vynášení smrti o páté neděli postní, tj. čtrnáct dní před velikonoční nedělí, k běžně rozšířenému obyčeji, který se postupně vlivem nejrůznějších okolností z některých regionů vytratil, až zcela zanikl.¹ Dokládají to zprávy dopisovatelů z počátku dvacátého století v Zíbrtově Českém lidu,² či zmínky v různých regionálních časopisech a sbornících.³ Na základě těchto autentických výpovědí popsal Čeněk Zíbrt obyčej vynášení smrti ve svých publikacích *Staročeské výroční obyčeje*⁴ a *Veselé chvíle v životě lidu českého*.⁵ Zmiňuje se o jeho existenci například v oblastech Královéhradecka, Kolínska, Žatecka, Českomoravské vrchoviny, Tábořska, Bechyňska, Příbramska, Hronovska aj.⁶ Jinými slovy řečeno – jeho existence počátkem dvacátého století až do první světové války pokrývala prakticky celé území Čech.

V současné době se v některých ojedinělých lokalitách Čech dochovala pouze druhá část tohoto zvyku – chození s litem (panenkou, miminkem).⁷ V těchto výjimečných případech jde skutečně o kontinuální, ničím nepřerušovanou tradici. Poválečná desetiletí výročním obyčejům příliš nepřála, nepočítáme-li některá jevištní zpracování výročních obyčejů v podání dět-

¹ Viz Thořová, Věra: Současná obchůzková koleda na Smrtnou neděli v Čechách. *Lidé města*, 4, 2000, s. 160–176.

² Např. *Český lid* 3, 1893, s. 193–195, 469–471, 6, 1896, s. 184–186 aj.

³ Např. *Sborník národopisný okresu hořického*. Hořice 1895; *Vlastivědný sborník českého jihovýchodu*; Adámek, K. V.: *Lid na Hlinecku*. Praha 1900. Aj.

⁴ *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní, pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk*. Praha 1889.

⁵ *Veselé chvíle v životě lidu českého*. I. vyd. Praha 1909–11, 2. vyd. Praha 1950.

⁶ *Veselé chvíle ...*, c.d., s. 215–222.

⁷ Vlastiboř u Soběslavi, Sulislav u Stříbra, Bystré v Orlických horách, Dobruška.

1. Děti ze školní družiny v Chlumci nad Cidlinou vynášejí smrt. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

ských souborů. Teprve až devadesátá léta dvacátého století přinesla kupodivu jisté oživení a zájem o obnovení dávných tradic. Byli to především pedagogičtí pracovníci – učitelé mateřských a základních škol, školních družin a vedoucí různých kroužků v Domech dětí a mládeže, kterým bylo z vyšších míst doporučováno vracet se k starým místním tradicím. Spolupůsobila zde zřejmě i porevoluční změna školních osnov, především občanské výchovy, jejíž učebice pro 5. – 9. třídu věnuje výročním obyčejům pozornost a seznamuje žáky s jejich průběhem v kalendářním roce celkem na patnácti stranách.⁸

Díky pedagogickým pracovníkům byl obyčej vynášení smrti spolu s přiná-

⁸ Dudák, Vladislav – Inquort, René – Mareš, Richard: *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. Praha 1999, s. 60 a n.; Fischerová, Daniela a kol.: *Občanská výchova pro 6. – 9. ročník základní školy*. 2. část. Praha 1994, s. 18 a n.

šením líta v některých lokalitách obnoven. Narozdíl od minulosti probíhá však na zcela odlišné bázi. Není už spontánním projevem samotných dětí, ale je pořádán učiteli či pracovníky Domů dětí a mládeže. Poněvadž školní osnovy základních škol nedávají prostor pro vlastní organizaci, zůstává tato úloha vedoucím školních družin, soustřeďujících děti prvních až čtvrtých tříd základních škol, učitelkám mateřských škol a pracovníkům Domů dětí a mládeže. Proto se obyčej nekoná přímo na Smrtnou neděli, ale v některý z posledních dnů školního týdne před Smrtnou nedělí. Tak družina základní školy v Chlumci nad Cidlinou vynáší smrt ve čtvrtek, mateřská a základní škola ve Zdechovicích u Přelouče v pátek, ale při špatném počasí i v jiný den. Domy dětí organizují občůzku obvykle v sobotu odpoledne (například Dům dětí a mládeže v České Skalici). Tyto akce nejsou učitelům nařizovány, ale pouze doporučovány. Za špatného počasí se s malými dětmi občůzky nekonají (mateřská škola ve Zdechovicích) nebo jsou zkráceny (Česká Skalice).⁹

Organizace průvodu se smrtkou v Chlumci nad Cidlinou se iniciativně ujala vedoucí školní družiny Mgr. Lidmila Věřiřšová, které vypomáhá mladší kolegyně. Obě učitelky mají k folkloru blízký vztah a přípravě smrtky věnují řadu hodin. Vynášení smrti se pravidelně v Chlumci koná od roku 1997, a to ve čtvrtek před Smrtnou nedělí po třinácté hodině. Pátek údajně není vhodným dnem, poněvadž většina rodičů si děti vyzvedává z družiny brzo po poledni, takže účast na průvodu by byla nízká. Chlumec nad Cidlinou je město s 5 700 obyvateli a jednou základní školou. Akce, podporovaná Městským úřadem, je oznamována předem vylepenými plakáty a několikrát ohlašována městským pouličním rozhlasem. V době konání průvodu řídí z bezpečnostních důvodů provoz na hlavní komunikaci městská policie.

Podněty pro průběh celého obyčeje získaly chlumecké pedagožky na poradě Krajského pedagogického centra v Hradci Králové.¹⁰ Samy pak ještě pátraly v krásné literatuře, například Babičce Boženy Němcové a starších ročnících regionálních časopisů, ovšem bez ohledu na krajevou příslušnost. Také občůzkové koledy, přetištěné v různých časopisech, učebnicích

⁹ Informace poskytli ředitelka mateřské školy ve Zdechovicích paní Červinková a pracovník Domu dětí a mládeže v České Skalici.

¹⁰ Na základě doporučení čerpaly z těchto publikací: *Občanská nauka pro 6. – 9. třídu základní školy*. (Lidové zvyky a obyčeje v křesťanském roce.) Úvaly u Prahy 1996; Karpětová, Barbara – Sládková, Kateřina: *Nemuda v duchu českých tradic*. Příloha (Nenuďova příloha pro malé a velké). Praha 1996; Doležalová, Hana: *Nápady pro maminky na mateřské dovolené*. Praha 1998; Kynclová, Marie – Nepil, František: *Velikonoce, zvyky, kraslice*. Praha 1991.

2. Děti ze školní družiny v Chlumci nad Cidlinou vynášejí smrt. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

a metodických listech, odkud byly vybírány, pocházejí z nejrůznějších sbírek lidových písní, dokonce i moravských (např. Erben, Bartoš aj.).

V roce 2000 se v Chlumci nad Cidlinou konalo vynášení smrti ve čtvrtek 6. dubna. Každá družinová třída měla vyrobenou svou vlastní figurínu smrtky, vyvedenou velmi umně podle tradičních vzorů: dvě hůlky sbité do kříže, ovázané slámou a oblečené do pestrých šatů, na hořejším konci tyčky připevněná hadrová hlava s pomalovaným obličejem, okolo krku zavěšený náhrdelník z vyfouknutých vajec. Průvod vyšel ze školní budovy, překročil za policejní asistence hlavní komunikaci a postranními uličkami směřoval k řece Cidlině. Děti – děvčata i chlapci – byli seřazeni do dvojstupů podle tříd, v jejichž čele vždy jeden žák či žákyně, oblečení do pestrých či bílých šatů, nesli smrtku. Ostatní děti nesly líta – březové či smrkové větvičky opentlené pestrými stužkami. Každou třídu vedla učitelka, jež také dávala pokyn ke společnému zpěvu. Každá ze čtyř tříd měla svou

3. Zapálení smrtky u řeky. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

vlastní koledu, kterou během průvodu několikrát zopakovala. Zazněla zde nejen říkadla česká, ale i moravská. Z českých to byla Nesu, nesu smrtku/, k Zelenýmu čtvrtku.../, Smrt nesem ze vsi/, nové léto do vsi.../, z moravských Smrtáka nesem/ s velikým nosem.../, Neseme Mařinu/ v oleji smaženú.../, Smrt, smrt ukrutná/, kyselica nechutná.../, kyselicu sníme/ a smrt utopíme/. Setkali jsme se tu však i s novou tvorbou družinové vychovatelky Váňové:

Smrt nesem z města,
čeká ji dlouhá cesta,
až do Cidliny vejde,
zlá zima odejde.

Průvod došel k řece, nosiči smrtky sestoupili postupně se svými učitkami po schodech těsně k vodě, zatímco ostatní děti přihlížely za zábradlím na nábreží. Za pomoci podpalovače, se kterým manipulovaly pouze

4. Smrtka je vhozena do řeky Cidlíny. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

učitelky, byly figuríny zapáleny a chlapci je vhodili do řeky. Děti se zájmem sledovaly hořící smrtky plující po hladině, dokud nezmizely jejich očím v dálce za mostem. Po odplutí poslední smrtky se děti opět seřadily do průvodu a s pozdvíženými lýtý se vracely do školy za zpěvu :

Líto, líto, líto,
kdes tak dlouho bylo?
U studánky, u vody, mylo ruce i nohy.
Fiala, růže
kvěsti nemůže,
až jí milý Pánbůh
z nebe pomůže.

Mimochodem řečeno – ke škodě věci – se celá akce odbývala za nepatrné pozornosti veřejnosti.

Zbývá dodat, že oblečení pro Moranu, jak smrtce v Chlumci říkají, shá-

5. Děti se vracejí s lítem ke škole. Foto V. Thořová 6. 4. 2000

nějí učitelky (staré sukně, trička, halenky). Chybějící součásti zhotovují z bílého krepového papíru. Stejně tak dodají dřevěné hůlky a slámu. Děti pak přinesou vyfouknuté vaječné skořápky. Záleží také na nich, jak se do průvodu obléknou. Chlapci nesoucí Moranu měli bílé širší kalhoty, někteří i bílou halenu, dívky bílé nebo pestré dlouhé sukně. Většina dětí však byla v normálním školním oblečení.

Děti z mateřské školy ve Zdechovicích u Přelouče nesou v průvodu smrtky dvě. Jednu, umně zhotovenou větším dílem učitelkami, vrátí zpět do školky a uschovají pro příští rok. Druhou, jednodušší, pro jednorázové použití, vyrobenou dětmi z koštěte s pomocí učitelek, zapalují a vhadzují do potoka. S líty (opentlenými větvíčkami) se pak vracejí do školky za zpěvu umělé písně Přišlo jaro do vsi..., kterou s dětmi nacvičila učitelka hudební výchovy. Smrtka je zhotovená z hůlek obalených slámou a senem, oblečená do pest-

rých šatů, obličej potažený pomalovanou látkou, na krku korále z vyfouknutých vajec (vejčumků) či hlemýždích ulit.

Závěrem shrňme hlavní podstatné rozdíly mezi současností a minulostí.

Tradice:	Současnost:
1. Smrt se vynášela na Smrtnou neděli dopoledne.	1. Smrt je vynášena ve všední den před Smrtnou nedělí odpoledne.
2. Průvodu se účastnily pouze dívky.	2. Průvodu se účastní chlapci i dívky.
3. Dívky měly obvyklé všední oblečení.	3. V oblečení účastníků průvodu se objevují maškarní prvky.
4. Průvod si organizovaly dívky samy mezi sebou.	4. Průvod organizují učitelky.
5. Smrtku si zhotovovaly dívky samy, tak jak to vídaly u starších kamarádek, bez pomoci dospělých.	5. Smrtku si zhotovují děti za pomoci svých učitelek.
6. Materiál ke zhotovení smrtky si sháněly dívky samy.	6. Materiál ke zhotovení smrtky shánějí učitelky. Pouze vaječné skořápky přinášejí děti.
7. Obchůzka byla pouze záležitostí dívek, bez působení dospělých.	7. Obchůzka je zaštitěna městskými orgány a institucemi (Městský úřad, policie, Dům dětí a mládeže apod.)
8. Obchůzka se konala za každého počasí.	8. Za špatného počasí se obchůzka nekoná nebo je zkrácena či přeložena na jiný den.
9. Obchůzkovou koledu se dívky učily od starších šester, kamarádek, rodičů.	9. Obchůzkovým koledám učí děti učitelky.
10. Koledy jsou tradičního lidového původu, místní provenience, přecházející z generace na generaci.	10. Koledy pocházejí většinou z cizích, často i hodně vzdálených regionů a mezi tradičními jsou i písně či říkadla umělého původu.
11. Při obchůzce dívky navštěvovaly jednotlivé domy, kde dostávaly koledu (vejce, peníze, sladkosti či jiné potraviny).	11. Obchůzka po domech se nekoná, děti žádnou koledu nedostávají.

Iniciativa chlumeckých učitelek, které dovedly probudit zájem dětí o staré tradiční zvyky, je chvályhodná a příkladná. Ovšem na druhé straně by měly při tomto obyčejí vycházet z čistě regionálních tradic, k nimž by jim jistě poskytli prospěšné rady odborní pracovníci regionálního muzea a doporučili odbornou literaturu i autentický materiál zaznamenaný v okresních archivech i starých ročnících regionálních časopisů. Jen tak by se vrátily obchůzkové koledy spojené s výročními obyčejí, byť poněkud v pozměněné formě, tam, odkud původně vzešly.

(Studie byla zpracována v rámci grantového úkolu č. 1404 AV ČR Praha)

The renewed Habit of taking out of the Death

Věra Thořová

The taking out of the "Death" on the fifth day of fasting or two weeks before the Easter Sunday was among widespread habits, as evidenced by numerous resources, as recently as the beginning of the 20th century. At present, only the second part of the habit – the taking out of a dummy puppet or new-born baby – has survived in some rare localities in Bohemia. In these cases it is a continual tradition. The post-war decades did not overly encourage annual habits, if we do not take into account some scenic performances by children's theatrical groups. A revival and interest in the renewal of old tradition only occurred in the 1990s thanks to schools and Children and Youth Centres to which it had been recommended from senior circles to return to local traditions.

Thanks to them the habit of taking out the Death was renewed in some localities. However, unlike the past this is occurring on quite a different basis. This is no longer a spontaneous act by the children themselves, but it is initiated by teachers, who largely prepare the dummy of Death, train singing of carols from various regions or they compose them themselves. The procession with the Death is not held on Sunday, but on a weekday, while the carol walk along local houses does not take place. The writer has described the present-day habit of taking out of the Death in Chlumec nad Cidlinou, a town with over 5,000 residents.

Tradice spojená s oslavami Nového roku

Židovská komunita v Praze

Vendula Segerová

Oslavy Nového roku v židovském kalendáři jsou důležitou součástí života i v moderní společnosti. Období Nového roku, jeho formální průběh, liturgii, reflexi liturgie jako součást identity a současně oslavy v blízké rodině, mezi příbuznými a známými jsem sledovala v prostředí pražské židovské komunity.¹ Náboženství samo při probíhající obnově vytyčuje řadu rituálů, které jsou symboly. Jedním z nich je i oslava Nového roku. Pro většinu aktérů oslav židovské komunity v Praze je to oslava nová, kterou musí přijmout a zažít. Základní otázkou, kterou jsem si položila, je, jak tito lidé oslavu přijímají, zda se jedná o náboženský příkaz, jak samotnou oslavu modifikují a jaký význam oslavě oni sami přikládají. Úvodem stručně seznámím se současnou situací pražské židovské obce, dále se věnuji pojetí Nového roku podle náboženského zákona a konečně bude následovat Nový rok pražských Židů. Zjišťovala jsem, zda mají lidé povědomí o tomto svátku, jaký význam má pro současnou pražskou židovskou rodinu, slaví-li jej, pak jakým způsobem, a především jsem chtěla zachytit rozdíly mezi pojetím oslav ortodoxní a sekulární části komunity.²

Pro židovskou komunitu v Praze konce 20. a počátku 21. století je charakteristická obnova náboženského života, který byl velmi intenzivně narušen, a to nejen čtyřicetiletým obdobím komunistické vlády v bývalém Československu. Obnovuje se však i život komunity bez náboženského

¹ Pražská židovská obec čítá dnes necelých 1600 členů. Členem obce dnes může být Žid podle halachy (halacha = náboženský zákon). Podle halachy je Židem ten, kdo se narodil ze židovských rodičů (konkrétně ze židovské matky) nebo konverzí (heb. gijur přijal podle židovského zákona judaismus).

² Výzkum jsem realizovala metodou opakovaných řízených rozhovorů a metodou zúčastněného pozorování v letech 1996–2001, při němž jsem se v průběhu těchto pěti let sama osobně účastnila mnoha akcí náboženského i společenského života komunity.

podtextu.³ Z průzkumu konaného v letech 2000/2001 Pražskou židovskou obcí vyplývá, že 20 až 25 procent respondentů⁴ lze pokládat za Židy hlásící se k tradičním hodnotám. Většina členů Pražské židovské obce se neztotožňuje s tradičním židovstvím. Hebrejským ekvivalentem pro tuto většinu pražských Židů je pojem *chiloni* čili člověk nenáboženský.

Centrem Pražské židovské obce a celého židovského života dnes je objekt bývalé židovské radnice v centru Prahy. V čele kultovního oddělení stojí pražský a vrchní zemský rabín Karol Efraim Sidon (od roku 1992). Současný rabín si klade za cíl vytvořit podmínky, aby lidé mohli své tradice dodržovat. Nikoho nechce nutit k ortodoxnímu dodržování náboženských předpisů (ač sám je rabínem ortodoxním). Chce dbát na to, aby si židovská obec zachovala židovského ducha, charakter nejen pokud jde o náboženství, ale i kulturu, národnost a podobně, což vychází z hlubších kořenů, ne povrchně náboženských.⁵ Během výzkumu jsem zachytila mnoho názorů, že problém židovské obce spočívá v její neortodoxnosti v čele s ortodoxním rabínem.

Oslava Nového roku podle židovského náboženského zákona

Život ortodoxní části komunity je určen především náboženským kalendářem⁶ – tedy svátky. Nový rok (heb. Roš ha-šana)⁷ Židé slaví dva dny,⁸ a to na počátku sedmého měsíce v kalendáři – 1. a 2. tišri,⁹ oslavy vycházejí na září či říjen. V roce 2001/2002 se počítá rok 5762 podle Bible od stvoření člověka. Nový rok patří ke svátkům, jichž se aktivně účastní i větší část sekulární části komunity.

Co je Nový rok v židovském náboženském pojetí? Jsou to narozeniny

³ Židovská obec v Praze provozuje penzion, domov seniorů, denní stacionář, program domácí péče, mateřskou školkou, základní školu, gymnázium.

⁴ Členů židovských obcí v České republice.

⁵ Sidon, E. K.: *Když umřít, tak v Jeruzalémě*. Praha 1997, s. 104.

⁶ Židovský systém kalendáře, hebrejsky „luach ha-šana“, je lunisolární, tj. měsíce se počítají podle měsíčního cyklu a roky podle slunečního. Protože měsíční cyklus trvá zhruba 29,5 dne, skládá se normální rok ze dvanácti lunárních měsíců o střídavě 30 a 29 dnech, což udává součet 354 dní. Průběžně se tento systém vyrovnává se solárním kalendářem vložením jednoho měsíce. Od poloviny 4. století se používá stálého kalendáře založeného na výpočtech. Podle židovského počítání den začíná a končí západem slunce.

⁷ Doslova překlad z hebrejštiny „hlava roku“.

⁸ Ki-Tov E.: *Sefer ha-Toda*, Jeruzalém, Eliahu Ki-Tov 1976, s. 125. Podle Tóry byl Nový rok jednodenním svátkem, v období prvních proroků opraveno na dvoudenní jak v diaspoře, tak v Izraeli.

⁹ Měsíc tišri je v židovském kalendáři sedmým měsícem. Prvním měsícem je měsíc nisan (na jaře).

Josef Wallersteiner: Novoroční přání pro rok 1932, lept/papír, 200 x 150 mm, z majetku pražského pohřebního bratrstva. Židovské muzeum v Praze

světa; Židé slaví den, ve kterém Bůh dokončil stvoření tohoto světa tím, že stvořil Adama, prvního člověka.¹⁰ Z náboženského hlediska je svátek charakterizován svými třemi jmény: Den trubení¹¹ (na beraní roh),¹² Den soudu¹³ a Vzpomínkový den.¹⁴

Po bohoslužbě první večer si Židé žehnají „Ať jsi zapsaný/á a zapečetěný/á do dobrého roku“. Věří, že v tento den stojí před Bohem k posouzení. Jsou-li toho hodni, Bůh je na následující rok zapíše do „Knihy života“.

¹⁰ Chinuch, 2001, č. 3, Chabad Lubavič Praha, s. 8.

¹¹ Heb.: Jom trua.

¹² Heb.: Šofar.

¹³ Heb.: Jom ha-din.

¹⁴ Heb.: Jom ha-zikaron.

Za deset dní v Den Smíření¹⁵ je kniha zapečetěna. Věřící se v tomto období velmi horoucně modlí, neboť modlitbou a dobročinností během těchto deseti dnů od Nového roku do Dne Smíření si mohou zasloužit Boží požehnání do příštího roku.

Na Nový rok věřící v synagoze poslouchají zvuk alespoň prvních třiceti trubení na beraní roh. Tento nástroj má mnoho významů. Kromě jiného vyhlašuje Boha za krále vesmíru; probouzí k pokání a návratu k Bohu; připomíná beraní roh, který zněl u hory Sinaj, když Židé přijali Boží přikázání; představuje jednoduchý, prvotní výkřik z hloubky duše. Ohlašuje také volání „velkého beraního rohu“, jež Bůh rozezvučí při příchodu Mesiáše, který vyvede Židy z exilu do Svaté země.

Mezi další obřady na Nový rok patří „odhazování“¹⁶. První den Nového roku, po odpolední modlitbě věřící navštíví nádrž s vodou, či rybník, ve kterém jsou živé ryby. V pražském prostředí jdou věřící společně k řece Vltavě, odřikají modlitbu „tašlich“ – (čes.: odhodíš), a tak symbolicky odhazují své hříchy. Zvláštním zvykem pražského prostředí je také symbolické vysypávání kapes plných drobků chleba do vody; taktéž symbolizuje odhazování hříchů. Ryby nikdy nezavrou oči, proto jsou pro Židy symbolem nekonečné Boží bdělosti.¹⁷

Na Nový rok je zvykem jíst pokrmy, které symbolizují sladkost, požehnání a hojnost. Na novoročním stole nesmí chybět med. Do medu se nejprve namáčí sváteční chléb,¹⁸ a potom se jí kousek jablka rovněž namočený do medu. Mezi jiné zvyky patří konzumace rybí hlavy, granátových jablek a mrkve, symboly vůdcovství¹⁹ a požehnání.²⁰

Nový rok věřících v prostředí Pražské židovské komunity

Oslavy Nového roku mají v komunitě zcela jinou atmosféru než svátky slavené v průběhu roku. Nový rok je svátkem citlivé rovnováhy mezi židovskou pevnou vírou v Boží milosrdenství a zároveň strachem z vědomí nepřiměřenosti vlastních vykonaných skutků. Tato charakteristika je typická pro celé období jednoho měsíce předcházejícího příchod Nového

¹⁵ Heb. Jom kippur.

¹⁶ Heb.: tašlich.

¹⁷ Zvyk „odřikat tašlich“ není založen na starověkých pramenech; vznikl teprve ve středověku mezi Aškenázi, i když se od té doby rozšířil mezi většinu židovských komunit.

¹⁸ Heb.: Chala.

¹⁹ Dt 28,13.

²⁰ Ki-Tov E.: *Sefer ha-Toda*, Jeruzalém, Eliahu Ki-Tov 1976, s. 178.

Novoročenka. Uprostřed šofar, 2001

založení). Do Staronové synagogy také přichází mnoho členů židovské obce, ať už se modlí (takových je menšina), či svou přítomností vyjadřují účast v oslavách Nového roku. Bezesporu většinu zde ve sledovaných letech s rostoucí tendencí tvoří zahraniční návštěvníci – Židé – turisté z celého světa i z Izraele. Jejich zájem přitahuje především ona světově proslulá budova synagogy.²³ Pro ženy je zde modlitba obtížnější, neboť v ženské části této konkrétní synagogy je špatně slyšet a vidět lze jen malými okénky,²⁴ která ovšem nikdy nestačí uspokojit zájem modlících se žen o průběh modlitby. Před vstupem do synagogy přísně hlídá v období bohoslužby

²³ Staronová synagoga je nejstarší funkční synagogou v Evropě. Postavena v roce 1297.

²⁴ Ženská část synagogy byla dostavěna až o mnoho později (16. století) než hlavní loď, ve které je mužská část.

bezpečnostní služba, která umožní vstup do objektu pouze jedincům, kteří prokáží úmysl „jít se modlit“.

Modlitebna v centru Bejt-Chabad je otevřena a přístupna všem Židům. Vyhledávají ji převážně cizinci usazení v Praze (Izraelci, Američané). Ortodoxní modlitba je zde pružnější, rychlejší než ve Staronové synagoze. Ženská část je pouze symbolicky oddělena průsvitným závěsem a pro ženy je účast na modlitbě naprosto dostupná. I zde je v období novoročních svátků více turistů než obvykle, ovšem nesrovnatelně méně než ve Staronové synagoze.

Po slavnostní modlitbě následuje sváteční večeře; část účastníků modlitby odchází na večeři připravenou na židovské obci; část má večeři již přichystanou doma. Sváteční večery na obci mají hezkou tradici i atmosféru. Při novoročních oslavách je obecní košer restaurace zcela zaplněna jak místními (menší část), tak turisty. V novoročním období jsou zvlášť významné rodinné a přátelské vazby. Ke stmelujícím prvkům komunity patří novoroční zvyk uspořádání slavnostních jídel pro příbuzné a přátele. Pražští Židé se shodují na novoroční symbolice v podobě medu (sladké – pro sladký nový rok), beraního rohu (pro většinu na prvním místě, bývá často zobrazován na novoročních přáních, jakoby Nový rok rovná se „šofar“ – beraní roh). Dále mnoho lidí uvedlo hlavu ryby a granátové jablko, s tím že hlava ryby je na stole při slavnostní večeři (u věřících), ale nejí se, granátové jablko se jí. Tyto symboly již nejsou tolik známé jako ostatní. Zde je na místě připomenout, že pražská obec patří mezi obce aškenázské,²⁵ kde tradice symbolických pokrmů není tak široká jako u sefardských obcí.²⁶ Po požívání symbolických novoročních pokrmů (nad každým z nich se pronášá požehnání) následuje masité²⁷ novoroční menu, které není univerzální, ovšem je tradiční v jednotlivých rodinách.²⁸ Všichni dotazovaní se shodují, že jejich tradice se v posledních letech obnovuje, že se i před

²⁵ Aškenázští Židé – hebrejsky Aškenazim – doslova „obyvatelé Aškenázu“. V raném středověku byl Aškenáz ztotožňován s Německem. Termín s rozšířeným obsahem označoval poměrně kompaktní komunitu Židů ve východní Evropě a jejich potomky jinde jako Aškenazim. V širším slova smyslu se tohoto názvu používá pro celý komplex aškenázské kultury, právní pojmy, zvyky, náboženské tradice a sociální instituce v protikladu ke kulturnímu světu Sfaradim (Židů španělského a portugalského původu).

²⁶ Sefardští Židé – hebrejsky Sfaradim – doslova „obyvatelé Sefardu“, což je místo, o němž se zmiňuje Bible a které bylo později identifikováno jako Španělsko nebo Pyrenejský poloostrov. Výraz Sfaradim označuje Židy odvozuující svůj původ od předků, kteří žili až do vyhoštění v roce 1492–1497 ve Španělsku a v Portugalsku. Vliv Sefardů pronikl zejména mezi italské, balkánské a orientální židovstvo.

²⁷ Masité na rozdíl od mléčného je považováno za slavnostní.

²⁸ Složení pokrmů je naprosto libovolné, podléhá pouze rodinné tradici, je ovšem záležitostí osobní volby rodiny.

samotným svátkem „snaží něco naučit“, tradice je naučená z různých zdrojů – hlavně odpozorovaná od věřících především ze zahraničí, kteří se vyskytují v Praze – dále čtením knih a více z internetu, kde se mohou připravit na svátky, modlitbu i najít různé zajímavosti či příběhy týkající se svátku. Novoroční období nepatří mezi nejoblíbenější v roce (většina se shodla, že nejráději mají jarní svátek pesach), ovšem jeho výjimečnost spatřují v obracení se do sebe sama; zatímco ostatní svátky v židovském kalendáři jsou plné bujarého veselí, novoroční období sebezpytování. Podle některých k náladě svátku připívá i podzimní období „plné melanholie“. Většina pražských věřících slaví svátky s přáteli v domácím prostředí. K novoroční hostině patří i novoroční tradiční židovské písně, které zpívá rodina společně s přáteli i dětmi během i po skončení slavnostní večeře.

Skupina, která se za věřící nepovažuje, ale má povědomí o židovském Novém roce, se často schází rovněž s přáteli, někteří jdou první večer i do synagogy na modlitbu, společně povečeří. Jediné, co si i tato skupina dopřeje, je med, ostatní pravidla (včetně pravidel kašrutu)²⁹ přenechají věřícím. Někteří vědí, že by se „měly“ slavit dva dny svátku, ale nedělají to. Nový rok nevěnují modlitbám, ale odpočinku.

Svátky jsou v judaismu vždy především rodinnou záležitostí a i v Praze se tato tradice pomalu obnovuje. Velkou zásluhu na tom mají mladé páry, které již uzavíraly manželství s cílem vybudovat tradiční židovský domov; a neméně i zmiňovaná rodina ortodoxního rabína z Izraele, která nechává nahlížet po dobu dvou let do tradiční židovské domácnosti a je tak pro zájemce nejlepší školou.

Oslava Nového roku v pražském prostředí

V pražském prostředí nelze hovořit o nepřetržité tradici židovských novoročních oslav předávané z generace na generaci. Jedná se o tradici v posledních letech obnovenou, naučenou z různých zdrojů. Novoroční obřad, počínaje společnou modlitbou v synagoze, přes slavnostní večeři první i druhý den svátku, troubení na beraní roh či zvyk „tašlich – odhodíš“, je v mnoha dostupných případech do značné míry kopírován podle vzorů většinou izraelských věřících rodin, které tak pražským zájemcům umožní obnovení tradičního pojetí svátků v judaismu. Kromě vlivů izrael-

²⁹ Košer – heb. kašer – doslova rituální způsobilost. Termín označující náboženskou platnost některého předmětu či potřeby podle židovského zákona; zejména v případě potravin.

Josef Wallersteiner: Novoroční přání pro rok 1932, lept/papír, 200 x 150 mm, z majetku pražského pohřebního bratrstva. Židovské muzeum v Praze

ských jsem zaznamenala mírný vliv židovské tradice, která byla dodržována poměrně přísným způsobem v Podkarpatské Rusi – dnešní Ukrajině. V Praze dosud žije několik Židů, kteří odsud přišli po druhé světové válce a trvale se zde usadili. Mezi nimi působí i učitel náboženství mající značný vliv na mladou generaci, která se o náboženství zajímá. Tento vliv spočívá v předávání ortodoxní tradice spolu s kulturním dědictvím, žáci dle vyprávění mohou vidět, že tímto náboženským způsobem opravdu tato konkrétní rodina žila (před druhou světovou válkou). Pro většinu českých Židů vychovaných ateisticky je v počátcích jejich studia představa dodržování tradiční formy velmi složitá a v praktickém životě neuskutečnitelná. Ovšem velmi důležitá je opět poznámka, že zájem o tradiční židovství v současné době projevuje menšina členů pražské obce,³⁰ menšina pro výzkum dostupnější.

³⁰ Podle posledního průzkumu Pražské židovské obce 2000/2001 se jedná o 25–25 % respondentů. Počet tradičních rodin je v jednotkách, maximálně několika desítkách.

Tito lidé se totiž na rozdíl od ostatních pravidelně scházejí a sdílejí společné tradice podle židovského kalendáře. Zde lze hovořit o obnovování přerušené tradice či dodržování zvyků judaismu. Druhá větší skupina vnímá židovství jako kulturní dědictví a příslušnost k národu. Je možné říci, že převážná většina členů Pražské židovské obce chápe židovství jako záležitost čistě etnickou, přestože to veřejně a často ani sami sobě nejsou ochotni přiznat.

Židovská identita v Praze naskočila, ovšem její ritualizovaná složka je v místním prostředí cizí. Členové většinou ani nevědí, jakým způsobem se k ní vrátit. Většina členů Pražské židovské obce oslavu Nového roku v židovském pojetí pro svou sebeidentifikaci nepotřebuje.

Literatura:

- Bible. Praha: Česká biblická společnost 1995.
 Fishbane, M. A.: *Judaismus, Zjevení a tradice*. Praha 1996.
Jewish Customs and Traditions. Prague: The Jewish Museum in Prague 1998.
Kicur šulchan aruch. Jeruzalém 1997.
 Kirchner, P. Ch.: *Judisches Ceremoniel oder Beschreibung dererjenigen Gebrauche...* Nurnberg 1724.
 Ki-Tov, E.: *Sefer ha-Toda*. Jeruzalém 1976.
 Newman, J. – Sivan, G.: *Judaismus od A do Z*. Praha 1998.
 Pěkný, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001.
 Picart, B.: *Heilige Ceremonien*. Zurich 1748amir.
Rosh hashanah. New York: Mesorah Publications, Ltd. 1997.
 Weber, J.: *Jewish identities in the New Europe*. London 1994.
Židé. Dějiny a kultura. Praha 1997.

Tradition of the New Year Celebration

Jewish community in Prague

Vendula Segerová

The New Year celebration is an important part of the Jewish calendar and also in modern society. This study deals with the New Year, its formal celebration, liturgy and reflection of the liturgy as a part of a Jewish identity. It also deals with the celebration in the family and friends in the Prague Jewish community.

The beginning briefly describes the current climate of the Prague Jewish community. Reestablishment of religious life is typical for the end of 20th and beginning of the 21st century. The life of the community without the religious aspects is reestablished as well.

The study continues with describing the New Year by the halachic (religious law) standarts. The New Year is celebrated over two days – the 1. and the 2. of Tishri (September or October). The year 2001/2002 corelates to the Jewish year of 5762 which is counted since the creation of man. The New Year is connected with many special traditions – especially at home; for example: eating symbolic foods (honey, carrot, dates, fish...), shofar blowing, tashlich etc.

What follows is the discussion of the New Year in the Prague Jewish community. There is celebrating in the synagogue, at home, preparing for Yom Kippur.

Prague has seen a reestablishment of the tradition that was interrupted by the shoa and forty years of the communist period. Most of the members of the community feel they do not need the New Year celebration to define their self – identity.

Výzkum identity národnostních a etnických skupin žijících na území České republiky

Dana Bittnerová

Konstituováním Centra výzkumu vývoje osobnosti a etnicity vzniklo další vědecké pracoviště, které se programově přihlásilo k výzkumu národnostních a etnických skupin, k otázkám jejich existence, formování a zákonitostí udržování jejich kontinuity. Ideová východiska a zaměření Centra pak jednoznačně ovlivnila volbu užšího tématu. V popředí zájmu se ocitla osobnost, člověk jako nositel etnicity. Primárně tedy ustoupily otázky směřující k analýze každodennosti příslušníků jednotlivých národnostních a etnických skupin, k zjištění forem komunikace uvnitř i vně skupiny, ke sledování fází adaptace a integrace s majoritní společností. Na jejich místo se dostaly otázky konstituování a reflexe vědomí příslušnosti člověka v rámci určité národnostní či etnické skupiny, otázky podmíněnosti sebeohraničování této skupiny v kontextu etnických a kulturních východisek i v kontextu aktuální etnické, kulturní a širše společenské situace. Ústředním tématem se tedy stala otázka etnické identity.

Teoretický rámec

Zaměření výzkumu na otázky etnické identity současných národnostních a etnických skupin se jeví jako nanejvýš nosné. V souvislosti se stále se prohlubujícími tendencemi směřujícími ke stírání zřetelných kulturních distinkcí a k jejich relativizaci by se totiž dalo usuzovat, že i identita člověka v oblasti etnického a kulturního ukotvování nabývá uniformní povahy. Vnější uni-

formita spolu se ztrátou apriorně viděných a kulturou avizovaných rozlišovacích znaků by tak mohla být čtena právě a pouze jako tendence vedoucí ke globální společnosti zbavené etnických charakteristik. Přesto otázka národní či etnická, jak potvrzuje politický vývoj v různých zemích světa, dokáže nadále, a to i po mnoha letech latence, získávat skupiny obyvatelstva pro určitý společný cíl. To co je v těchto případech osloveno, není pouhé uvědomování si specifických aspektů společné kultury, nýbrž potvrzení vlastní jsoucnosti. Rozhodnutí, zda se v tom kterém případě jedná o mou jsoucnost, je pak podmíněno tradicí předávanou a kulturou determinovanou normou. Tato norma člověku – jedinci a následně i skupině – prestrukturuje odpověď na otázku, kdo je a kam patří. Pojetí identity v té které kultuře lze pokládat za autonomní položku ve struktuře kultury. Tento kulturně podmíněný konstrukt je pak syčen dalšími společně sdílenými kulturními hodnotami, které jsou buď nalezeny v každodennosti, nebo jsou nově konstruovány. V obou případech mohou získat status symbolu.

Vědomí si závažnosti zvoleného tématu zahájil badatelský tým CVVOE v druhé polovině roku 2001 výzkum identity národnostních a etnických skupin žijících na území ČR. Cílem výzkumu je popsat a analyzovat identitu příslušníků národnostních a etnických skupin, které žijí v rámci české společnosti. Jeho záměrem je hledání širších společenských

souvislostí odpovědi na otázku: „Kdo jsme a kam patříme?“. Závěry, jak je konstituována etnická identita skupin přítomných v ČR, na jakých symbolech je budována, jaké místo zaujímá v hodnotovém žebříčku příslušníků té které skupiny a jak reaguje na „tlak“, který vytváří jinakost české společnosti, pak vyplynou z dílčích studií.

Analýza nastavení a dalšího směřování identit různých národnostních a etnických skupin, s nimiž se setkáváme na území ČR, se opírá o zodpovězení dvou okruhů otázek a jejich následnou konfrontaci. První okruh otázek směřuje k deklarované etnické identitě a k deklarovanému místu členů národnostní či etnické skupiny ve strukturách české společnosti. Druhý okruh se dotýká „identity žité“, tedy vnitřního sebepojetí člověka z určité národnostní či etnické skupiny a jeho konfrontace s normami a fungováním české společnosti.

Okruh otázek spojených s **deklarovanou identitou**, tedy s vědomým přihlášením se k určité skupině lidí společných etnických kořenů, se neopírá pouze a toliko o přímé přiznání národnosti. Koncipování deklarované, a tedy i vědomě budované etnické identity v sobě zahrnuje řadu manifestovaných faktických i symbolických aktů, jež slouží k potvrzování vlastní identity (etnické totožnosti). Jejich uplatňování či naopak rezervovanost k nim pak naznačuje pozici etnické identity v žebříčku osobních priorit člověka.

Klíčové a výchozí se v tomto ohledu jeví nahlížení etnické identity jako charakteristiky člověka. Právo či slaběji nárok na přihlášení se k určité identitě může být vymezen různě (vzhled, pokrevnost, místo původu, místo enkulturation, doba enkulturation případně doba akulturation). Tedy již soubor „objektivizujících“

podmínek pro přiznání i pociťování identity vypovídá o konstruování pocitu jsoucnosti a sounáležitosti. Kromě této výchozí dimenze identity jsou její podstatnou součástí navenek manifestované a deklarované znaky. Skrze ně lze rozpoznat člena vlastní skupiny. Či jinak: členové skupiny vnímají některé rysy svého habitu, jazyk či některé jevy své kultury jako pro sebe charakteristické – etnodiferencující. Skupiny, které svoji jsoucnost odvozuji od politického národa, pak navíc disponují souborem arbitrárních symbolů, jimiž příslušník politického národa dokládá svoji identitu. Adekvátní je i sledování ideje národního či etnického rivala. Tato otázka se jeví jako zásadní především ve vztahu k posunům etnické identity. Přehodnocení vztahu k národnímu a etnickému rivalovi může odrážet změnu související s imigrací příslušníků národnostní či etnické skupiny do jiného geopolitického prostředí.

Etnická identita však nemusí být intimně prožívanou emocí a sentimentem. V řadě případů její nositelé vědomě a záměrně hledají a vytvářejí příležitosti, aby ji mohli deklarovat. Mezi projevy, jež vedou k naplňování a potvrzování vlastní etnické identity, patří cílená účast na životě skupiny a podíl na jejích aktivitách. Podobně významný se jeví vztah k institucím a elitám, které jsou či naopak nejsou pokládány za reprezentanty skupiny, jejímž členem se člověk cítí.

Skutečnost, že národnostní a etnické skupiny žijí na území ČR, vyvolává otázku, nakolik jejich členové ve své deklarované identitě tuto situaci zohledňují. Tedy stává se přítomnost skupiny na území ČR proklamativně vnímanou součástí identity či nikoliv? A nejen to, okolnosti příchodu na naše

území či sféra působnosti zde a očekávání s tím spojená by mohly pro určité národnostní a etnické skupiny nabýt status příznakovosti či dokonce hodnotu znaku.

Součástí deklarované identity je i otázka etnické „image“. Příslušník každé skupiny se snaží vytvářet takový dojem, aby mu z jeho pohledu umožnil naplnit jeho „poslání“ v daném prostoru. Vnější stylizace může směřovat k podtržení či zdůraznění vlastní identity, nebo naopak může směřovat do postoje „splynutí s davem“. U některých skupin se dokonce objevuje tendence maskovat svoji výchozí etnickou příslušnost předstíráním příslušnosti k jinému etniku.

Kromě deklarace identity příslušníků národnostních a etnických skupin přináší opakované potvrzování vlastní odlišnosti (jinakosti) i každodenní zkušenost – tedy identita „žitá“. Jevy, které vnímají příslušníci národnostních a etnických skupin jako odlišné, mohou v kontextu vlastní kultury nabývat různé hodnoty. Interpretace a prožívání těchto odlišností se pohybuje na škále určené krajnostmi: předpokládaná, mne nezarážející odlišnost – nepochopitelnost jednání na straně cizí kultury. Vše cizí, co je pokládáno příslušníkem národnostní či etnické skupiny za směšné nebo pobuřující, posiluje rezervovaný přístup k nové realitě. A z hlediska etnické identity odkrývá vnitřně pociťované, do té doby neuvědomované, a tedy i nedeklarované, ovšem svou podstatou zásadní, odlišnosti. Uvedené konfliktně prožívané situace ukazují reálný rozměr konfigurace sebepojetí příslušníka té které národnostní či etnické skupiny. Tato složka etnické identity pak vytváří bariéru, se kterou jedinec přistupuje k cizím. Rezervovanost a nedůvěra, kterou s sebou bariéra reálné jinakosti přináší, se může promítnout do nejrůznějších rovin

mezilidských vztahů. UVědomování si zásadních „konfliktních“ momentů vlastní jinakosti pak utvrzuje a zároveň posiluje vědomí odlišné identity. Může vést k odmítání některých typů vztahů s cizími. A naopak: může směřovat k inklinaci a preferenci kontaktů a vazeb nejen s lidmi stejné identity, ale také s lidmi z jejich pohledu „blízké“ identity. Zkušenost a z ní pramenící postoj pak v sobě nese vůli konstituování jiných dalších etnoidentifikačních znaků, které se mohou posunout až do roviny symbolů. „Smysl“ formulovaných nových etnodiferencujících znaků tedy může vymezovat národnostní či etnickou skupinu vůči hostitelské společnosti, stejně jako nabídnout deklaraci pojetí s národnostně či etnický blízkou skupinou.

Sledované skupiny

Vytyčený badatelský záměr je realizován na základě výzkumu různých národnostních a etnických skupin, které v současnosti žijí na území České republiky. Zvoleny byly takové skupiny, které lze z hlediska variability kulturních a etnických kořenů, z hlediska různosti délky života skupiny na území ČR i z hlediska motivací spojených s příchodem a přítomností skupiny v ČR považovat za typově odlišné.

Mezi tzv. autochtonní národnostní skupiny (národnostní menšiny), jejichž členové jsou ve většině obcí ČR, byli zahrnuti Poláci (výzkum Ondřej Klípa). Patří ve své rozvíjené kontinuitě k nejstabilnějším národnostním skupinám v ČR. Z toho vyplývá i jejich ukotvenost jak v strukturách regionální společnosti Moravskoslezského kraje, tak i vztahování se řady z nich k menšinovým institucím. Tato situace pak směřuje ke snaze o integraci nově příchozích v rámci dalších vln imigrace z Polska.

Také Maďaři (výzkum Helena Nosková) a Slováci (výzkum Helena Nosková, Dana Bittnerová) náleží k národnostním skupinám, které se již etablovaly na území ČR. I v jejich případě platí, že většina jejich příslušníků jsou občany ČR, a z tohoto hlediska disponují určitou právní záštitou. Tyto skupiny nejsou budovány pouze na principu osobních kontaktů, ale pro svoji jistou přítomnost v ČR si budují menšinové organizace otevřené všem členům minority bez rozdílu. Kontinuita života v ČR pak předpokládá provázanost ekonomickou a sociální.

Co do zájmu institucí snad největší pozornosti se těší další etnická skupina – Romové (především imigranti ze Slovenska), kteří podobně jako výše uváděné skupiny mají ve většině české státní občanství (výzkum Štěpán Bolf, Lenka Budilová, Markéta Hajska, Lucie Hrdličková, Lucie Procházková, Petra Sedláčková). Ukotvení této početné etnické skupiny v rámci ČR je u většiny jejích členů založeno především na vědomí lokálních kořenů a rodinných vazeb. Snaha otevřít skupině cestu k úspěchu v hospodářské sféře a společenském životě majority naráží na limity či mantinely obou kultur. Jen dosud víceméně izolovaná část se z hlediska veřejného mínění stala respektovanými partnery majority. „Romská elita“ pak také realizuje aktivity pro etablování a rozvoj romské identity, které jsou srovnatelné s institucionální činností jiných národnostních menšin.

Zvláštní pozornost si v tomto ohledu zaslouží židovská komunita (výzkum Vendula Segerová). I ta, byť v jejím případě otázka etnické identity úzce souvisí s příslušností k víře, patří mezi ty komunity, které prožívaly dějiny českých zemí již hluboko v minulosti. Přesto vývoj po roce 1939 (1942) zásadně naru-

šil kontinuitu této skupiny a tedy transformoval i identitu dnešních potomků rodin s židovskou náboženskou a kulturní tradicí. V mnohých ohledech je konstruování této identity skutečností revitalizačního, uvědomovacího procesu, který nastartoval společenský vývoj posledního desetiletí 20. století.

Další sledované skupiny patří do kategorie národnostních a etnických skupin, které jsou přítomny v ČR relativně dlouhou dobu, mají svoje instituce a jsou majoritní společností deklarovány jako novodobé národnostní menšiny. Tedy i jim je na prahu nového tisíciletí přiznáván apriorní, historicky podmíněný nárok na přítomnost v ČR. V našem výzkumu se jedná o dvě skupiny: o Řeky (výzkum Lenka Němcová, Blanka Chábová) a Bulhary (výzkum Mirjam Moravcová, Rumjana Todorova). Postoje obou skupin jsou však odlišné. Jádrem řecké skupiny tvoří řečtí imigranti z přelomu 40. a 50. let a jejich potomci, jejichž tendencí je korporovat nově přichozí Řeky a tak revitalizovat vlastní skupinu. Naopak bulharská skupina funguje jako několikavrstevná společnost, která názorově kopíruje dobu imigrace na území ČR.

Procesem adaptace prošly také skupiny, které na základě mezinárodních smluv přišly na časově omezenou dobu do socialistického Československa a usadily se zde. K nim patří studenti ze Sýrie – muži (výzkum Eva Illnerová), jejichž vůlí bylo zůstat v Evropě. Podobně na možnost studia v Československu reagovali i občané Etiopie (výzkum Jan Vaňura). Přítomnost obou výše jmenovaných skupin na území ČR dodnes posiluje nová syrská a etiopská imigrace. Jejich ekonomické ukotvení směřuje do podnikatelských kruhů (což je ovšem typické pro více skupin cizinců žijících na území ČR).

Základ v socialistickém Československu má i vietnamská komunita (výzkum Martina Jirasová, Jitka Slezáková). Ovšem možnost dlouhodobého a trvalého usídlení v ČR se vietnamským občanům otevřela až po roce 1989, kdy se také tato komunita transformovala. V současnosti zintenzivňují snahy po vystoupení z předchozí izolace a institucionálním ukotvení vietnamské komunity ve strukturách majoritní společnosti, které zaštiťují především kulturní rozvoj menšin. Srovnatelným vývojem neprošla komunita Kubánců, i když i oni stejně jako Vietnamci přijeli v 70. a 80. letech studovat a pracovat do Československa. Ti dosud spolu s dalšími Latinoameričany tvoří další kulturní solitér na území ČR (výzkum Marek Halbich).

Události roku 1989 přispěly k otevření hranic. Tento krok s sebou přinesl i pro českou společnost nový trend. Na území ČR od 90. let přichází mnoho lidí původem z nejrůznějších národů a etnických skupin, lidí odlišné etnické identity. Etnické rozložení přichozích cizinců logicky v tomto případě kopíruje migrační proudy a ekonomickou, společenskou a do jisté míry i politickou nabídku ČR. Proto příslušníci některých národnostních a etnických skupin jsou zastoupeni v populaci ČR pouze několika jedinci, a jiní cizinci tvoří na území ČR početně výraznější a zároveň provázané skupiny. Pohnutky, proč si volí možnost žít v ČR, jsou různé.

Jako politická emigrace se ze sledovaných národnostních a etnických skupin deklaruje část běloruských imigrantů, především těch, kterým byl udělen status azylanta (výzkum Michaela Šmídová). Přítomnost skupiny Albánců (výzkum Zuzana Odstrčilová), Arménů (výzkum Pavlína Brzáková) a Makedonců (výzkum Zuzana Korecká) je

motivována jednak studiem, jednak ekonomicky vyhovujícím prostředím pro podnikání. Jednoznačně ekonomické vazby po roce 1989 na území ČR hledali i Nigerijci a Číňané (výzkum obou skupin Petra Jeřábková).

Pracovní příležitosti – tedy možnost se nechat najímat do námezdního poměru – hledají na území ČR novodobí pracovní imigranti z řady zemí východní Evropy i z Asie. V našem výzkumu jsme zaměřili pozornost na nejpočetnější pracovní imigranty – na přichozí z centrální a karpatské Ukrajiny (výzkum Hedvika Novotná, Pavlína Brzáková). Tito imigranti mohou z hlediska národnostní a etnické skladby ČR navazovat na dobu minulou. Rusíni žili na území Československa jako občané a patřili tedy k státem uznaným národnostním menšinám od samého počátku existence Československé republiky. Ukrajinská politická emigrace z počátku 20. let 20. století pak kontinuálně rozvíjela, a v třetí i čtvrté generaci potomků nadále rozvíjí, svoji činnost na území českých zemí. Přes tuto nabízející se národnostní blízkost zůstávala nová vlna ukrajinské pracovní emigrace po roce 1989 a ještě na přelomu 20. a 21. století autonomní, neprovázaná se staršími ukrajinskými a rusínskými komunitami.

Se záměrem přijmout pro sebe výhodné zaměstnání a ekonomické postavení přicházejí do ČR i občané států západní Evropy a USA – v našem výzkumu zastoupení Francouzi (výzkum Věra Rádyová) a občané USA (výzkum Lucie Hrdličková). Francouzi i Američané však nacházejí místo na druhém pólu zaměstnanecké struktury. Zaujímají vždy místa managerů, specialistů či alespoň intelektuálně ceněných pracovníků. Typické pro tyto pracovní migrace bez výjimky státu původu je, že se větši-

nou pojí s představou časově ohraničeného pobytu v ČR.

Komparace nastavení identit různých národnostních a etnických skupin na území ČR nemusí být vedena pouze z hlediska doby a motivace usídlení komunity. Vybraný vzorek umožňuje i interkulturní srovnání, tedy komparaci nastavení etnické identity v závislosti na kulturních a etnických východiscích. V tomto směru lze jednoznačně předpokládat rozdíly mezi skupinami původem z euroamerického, afrického a asijského světa. Stejně klíčová v otázce vnímání, prožívání a akcentuace etnické identity je příslušnost jedince k věkové či sociální skupině, stejně jako ke generaci imigrantů. I na tento aspekt reaguje náš výzkum. Nevyhýbá se studiu elit stejně jako má na zřeteli komparaci pojetí identity různými generacemi členů sledovaných národnostních a etnických skupin.

Výzkumná metoda

Zvolená problematika je řešena na základě terénního výzkumu. Důraz je kladen na řízené rozhovory s respondenty – členy sledovaných jinonárodních a jinoetnických skupin. S ohledem na počet sledovaných skupin byl vypracován základní a závazný jednotný soubor problémových okruhů pro vedení rozhovoru. Tato strategie poté umožní efektivní komparaci dat, komparaci obdobných výřezů reality a reakce na ni (jejího prožívání) u etnických a kulturně značně diferencovaných skupin. Základní jednotná strategie vedení řízeného rozhovoru se však nesmí stát svazujícím či alibistickým dogmatem. Protože chceme docílit co možná nejplastičtější pohled na pojetí etnické identity sledovaných národnostních a etnických skupin, je třeba respektovat i ta témata, která

se pro tu kterou skupinu jeví jako významná, byť se při koncipování problémových okruhů nemusela a priori jevit jako podstatná.

Při realizaci terénního výzkumu se neříkáme ani metody zúčastněného pozorování. Centrem pozornosti se v této souvislosti stanou institucionálně organizované akce, které jsou součástí života skupiny. Zúčastněná pozorování nejen ukáží charakter institucionálních aktivit jinoetnické skupiny, zájem o ně z řad členů skupiny, ale stanou se v řadě případů prostředníkem i podkladem pro vedení řízeného rozhovoru.

Opomenuta není ani analýza písemných pramenů, jsou-li k dispozici. Právě srovnání oficiální deklarace poslání činnosti instituce na straně jedné a vnímání této instituce členy skupiny na straně druhé může v některých momentech vystoupit jako významné.

Z hlediska badatelské základny je výzkum garantován pracovníky CVVOE a Fakulty humanitních studií UK, kteří pro projekt získali kolegy z jiných vědeckých institucí a spolupracovníky z řad doktorandů a studentů FHS UK (především v rámci kursu dr. Moravcové a dr. Turkové) a také FSV UK (mezinárodní vztahy) a FF UK (katedra etnologie, kulturologie). Badatelský tým je týmem otevřeným. Je připraven rozšířit spolupráci o další spolupracovníky, kteří se zaměří na nové, další výzkumné terény.

Výstupy

V současné době je završena první etapa výzkumu, která si kladla za cíl zachytit a analyzovat stav etnické identity u vybraných národnostních a etnických skupin. Ukázala možnosti i limity výzkumu této problematiky ve vztahu k jednotlivým komunitám. Zároveň položila základ pro další výzkumy a současně zís-

kala další spolupracovníky. Společná práce nezůstala jen ve formě odborných setkání a diskusí, ale dala vzniknout společné monografii.

Kromě badatelského přínosu lze vyzdvihnout i možnost mladých začínajících badatelů spolupracovat na společném projektu.

Tab. 1. *Dosud sledované etnické menšiny a skupiny v ČR podle lokálního původu.*

Geografická oblast	Etnikum
Evropa	Albánci
	Bělorusové
	Bulhaři
	Francouzi
	Maďaři
	Makedonci
	Poláci
	Romové
	Slováci
	Ukrajinci
Afrika	Židé
	Nigerijci
	Etiopané
Amerika	Občané USA
	Obyvatelé latinskomerických států
	Kubánci
Přední východ	Syřané Arméni
JV Asie	Vietnamci
	Číňané

Tab. 2. Konkrétní sledované etnické menšiny a skupiny, které byly sledovány v první etapě výzkumu, s ohledem na jejich motivace pobytu v ČR (rok 2001/2002).

Motivace pobytu v ČR	Etnické menšiny a skupiny
Kontinuální osídlení v několika generacích	Poláci, Romové, Řekové (potomci z řeckých rodin)
Dočasná pracovní imigrace a studenti	Ukrajinci, Albánci, obyvatelé latinskoamerických států, Makedonci, Bulhaři
Představa ČR jako přestupní stanice	Makedonci
Nový životní prostor	
a) imigrace v rámci Československa	Slováci, Romové, Maďaři
b) ekonomické motivy – přitažlivost ČR	Bulhaři, Ukrajinci, Kubánci
c) ekonomické motivy – přitažlivost Evropy	Vietnamci, Číňané, Nigerijci
d) politická emigrace	Bělorusové

Tab. 3. Institucionální vztah k výchozí etnicitě jednotlivých konkrétních sledovaných skupin, které byly sledovány v první etapě výzkumu.

Forma vztahu	Skupiny
Reprezentanti a aktivisté	Poláci, obyvatelé latinskoamerických států, Romové
Řadoví členové krajanských spolků	Bulhaři, Syřané, Maďaři, Bělorusové, Řekové
Bez účasti na krajanském či etnickém spolkovém životě	Albánci, Číňané, Makedonci, Nigerijci, Kubánci, Romové, Slováci, Ukrajinci, Vietnamci

Postoje majority, identita imigrantů a multikulturní vzdělávání

Marcel Mečiar, Jelena Petrucijová

Následující stať není zprávou o výsledcích empirického výzkumu, jedná se spíše o stručnou prezentaci některých sociálně-vědních výzkumů prováděných na pracovištích Ostravské univerzity (OU) v rámci problematiky postojů a multikulturních vztahů. Konkrétním předmětem textu je představit tři na sobě nezávislé, avšak související empirické výzkumy, jejichž společným pojítkem je zájem o etnické (a zároveň kulturní) menšiny v ČR. První výzkum se zabývá postoji většinové společnosti vůči imigrantům s důrazem na skupinu žadatelů o azyl, tedy těch, kteří usilují o získání statutu uprchlíka. Předmětem v pořadí druhého prezentovaného výzkumu je otázka identity imigrantů z Asie a rovněž poznání imigračních proudů a důvodů migrace z tohoto velkého a heterogenního kontinentu. Ve třetím projektu, který se v současné době začíná realizovat, je řešena problematika multikulturního vzdělávání z hlediska utváření a utužování evropského občanství.

Postoje obyvatel Moravskoslezského kraje k problematice imigrantů a uprchlíků

První výzkum zkoumající postoje majoritní společnosti v Moravskoslezském kraji vůči imigrantům již, na rozdíl od dalších dvou, proběhl, a to v listopadu roku 2001. Vznikl jako dílčí část řešení grantového projektu, jehož zadavatelem bylo

Ministerstvo vnitra ČR, na katedře občanské výchovy Pedagogické fakulty OU v součinnosti s katedrou historie Filozofické fakulty OU. Cílem výzkumu bylo získat obraz o postojích většinové společnosti zvláště z hlediska možnosti integrace nově příchozích občanů jiných států na naše území. Značná část zájmu byla směřována k otázce uprchlictví, zkušeností ze styku s cizinci i názorům na existenci uprchlických táborů, s poukazem na (do značné míry mylné) stereotypní představy majority.

Empirická data byla získána pomocí dotazníkového šetření, kdy přibližně 460 dotazníků distribuovali tazatelé z řad studentů Ostravské univerzity.¹ Populaci, o jejichž postojích jsme chtěli získat informace, byli obyvatelé Moravskoslezského kraje (MSK) ve věku od 18 let. Výběrový vzorek nebylo možné získat pomocí nejreprezentativnější techniky – náhodného výběru, a proto přišel na řadu kvótní výběr. Sledovanými znaky byly *pohlaví, věk a vzdělání*.

Výsledky výzkumu odhalily náklon pomyslné ručičky vah postojů obyvatel MSK záporným směrem. Pouhá třetina obyvatel zastávala z hlediska čtyřstupňové měřicí škály² spíše kladný postoj k imigrantům, zatímco další dvě třetiny respondentů se téměř rovným dílem stavěly k nově příchozím se „spíše negativním“ a „negativním“ postojem. Hnacím

¹ Vzhledem k časovým a technickým potížím a k častému nesprávnému vyplnění některých otázek bylo posléze statisticky zpracováno 208 dotazníků.

² Celkový postoj vůči imigrantům byl rozdělen na stupně: pozitivní, spíše pozitivní, spíše negativní, negativní postoj.

motorem xenofobních nálad byly, jak ukázaly některé otevřené otázky, do značné míry typické stereotypy, pomocí kterých interpretují členové majorit jednání imigrantských skupin.

Více než polovina respondentů vyjádřila obavy ze zvýšené míry kriminality v souvislosti s pobytem nově příchozích imigrantů. Jak dokládá Freiová u skupiny imigrantů, kteří žádali či již získali uprchlický status, nebylo zjištěno vyšší procento kriminality než u usedlé populace domácí³. Je jasné, že na imigranty nelze nahlížet jako na homogenní skupinu, a proto i zde můžeme vydělit některé skupiny, u kterých se předpokládá zvýšená aktivita mimo legální sféru. Pokusy o zkoumání některých imigrantských skupin krachují většinou právě na neprostupnosti nelegálních sfér některých komunit. Další obecná otázka, týkající se všech majoritních společností, problematizuje míru inkluзивity pro nově příchozí. Pokud člověk, který odchází ze své rodné země a přichází do nové cizí země, nemůže naplnit svá očekávání legální cestou, neboť ta je zatarasena či těžko prostupná, zůstává již pouze druhá možnost – nelegální naplňování svých očekávání. Z hlediska typologie jednání nejvýznamnějšího představitele tzv. dynamického strukturalismu Roberta K. Mertona se poté jedná o způsob adaptace pomocí inovace.⁴ Sám hovoří z perspektivy americké společnosti šedesátých let minulého století o tom, „že určité oblasti nemorálnosti a zločinu představují „normální“ reakci na situaci tam, kde byl přijat důraz na peněžní

úspěch, kde je ale zúžen přístup ke konvenčním a legitimním prostředkům k úspěchu“.⁵

Další obavy občanů MSK souvisely s těžkostmi vzájemného soužití. Respondenti nereflektovali pouze jednosměrný pohled, který by pojímal jako problémové jenom imigranty, a jenž byl vyjádřen názory typu: „Jsou hluční a nepřizpůsobiví!“ Naopak, někteří respondenti, ačkoli by se jejich počet dal spočítat na prstech jedné ruky, reagovali obavami o bezpečí imigrantů před útoky extrémně xenofobních skupin naší společnosti.

Problémovost soužití ještě doplňovala představa o velikém počtu imigrantů. V tomto bodě je nutné rozlišit alespoň některé základní kategorie, podle kterých můžeme rozlišit imigranty na legální a nelegální. Jednou z cest získání možnosti legálního pobytu na území ČR je získání statutu uprchlíka – azylu. Počty žadatelů o azyl a již držitelů práva na azyl jsou pečlivě vedeny příslušnými orgány Ministerstva vnitra ČR již po více než 12 let. Za tuto dobu požádalo v České republice o azyl 55493 osob – osoby, které azylovým řízením prošly s úspěchem, tvořily z celkového počtu žadatelů necelého 2,5 % – tj. 2 123 osob.⁶ Problém nastává při odhadech počtů osob, jejichž pobyt na území České republiky není legální. Jestliže oficiální odhady udávají sumu 250 tisíců ilegálních imigrantů, mohou být skutečné počty ještě vyšší. Na druhou stranu pokud k tomuto odhadovanému číslu přičteme ještě počet členů všech minorit v ČR, které tvoří 4 % obyvatelstva,⁷ tak se

³ Freiová, Michaela: *Uprchlíká otázka a my*. Praha, Občanský institut 1993, s. 20.

⁴ Merton, Robert K.: *Studie ze sociologické teorie*. Praha, SLON 2000, s. 148.

⁵ Merton, R. K.: *cit. dílo*, s. 153.

⁶ K 30. 4. 2002 žilo na území ČR 1270 osob s aktuálně platným uděleným azylem. Odbor azylové a migrační politiky MV. *Azyl udělen 1990–2002* [online]. poslední revize 30. 9. 2002 [cit. 2002-11-04]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/uprchlici/priz.html>>.

⁷ Šiklová, Jiřina: *Připravme se na cizince*. In *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Šiklová, Tatjana (ed.). Praha, Portál 1998. s. 37–47.

nedostaneme k podílu vyššímu než 5–7 % celkové populace ČR.

V souvislosti s předsudky bude zajisté zajímavé seznámit se s názory respondentů na způsoby řešení integrace imigrantů. Možné způsoby integrace byly pojaty podle základního a jednoduchého třístupňového dělení – *asimilace*, model „*tavicího kotle*“ a kulturní pluralismus.⁸

1. Podstata *asimilace* spočívá v tom, že přistěhovalci opustí vlastní tradice a zvyky, aby své chování přizpůsobili většině společnosti. 2. Model „*tavicího kotle*“ naopak předpokládá, že tradice přistěhovalců nejsou potlačeny dominantními tradicemi, ale mísí se s nimi, takže dochází k rozvíjení nových kulturních vzorců. 3. Podle zastánců kulturního pluralismu je nejvhodnější podporovat rozvoj vskutku pluralitní společnosti, jež by uznávala mnoho rozdílných kultur jako rovnocenné. Obyvatelé Moravskoslezského kraje se nejvíce přikláněli k asimilačnímu řešení, kdy tento tradiční pohled mnoha většinových společností zastávalo 35 % respondentů. Stejně množství dotazovaných bylo ochotno akceptovat společnost kulturního pluralismu (34 %). Poslední o něco menší třetina (30 %) by vyhovoval model „*tavicího kotle*“ (1 % respondentů neodpovědělo).

Ačkoli by se podle prezentovaných dat mohly jevit respondenti jako odmítaví vůči pomoci uprchlíkům, dovolily neformální rozhovory zjistit jemné nuance v postojích respondentů. Značná část negativních postojů je poté směřována

vůči typu mladého svobodného muže (uprchlíka – cizince), který je vnímán jako potenciální ohnisko problémů (zvláště kriminality). Takoví mají podle názoru respondentů i přes problémy ve své vlasti zůstat doma a mají je řešit. Tento genderově profilovaný názor byl zaznamenán zvláště u respondentů nejstarší generace, u které je patrně ještě silně zastoupen étos muže-hrdiny, který nemá prchat před problémy za jakýchkoliv podmínek. Pomoc si poté opravdu zaslouží matky s dětmi, staří lidé a především opuštěné a osiřelé děti, tedy skupiny, které na první pohled vzbuzují soucit a lidé si je jako první vybaví při vyslovení slova „uprchlík“.

Důvody migrace a identita imigrantů z Asie

Řešení výzkumného úkolu, který je zastřešen grantem Ministerstva zahraničních věcí, v současné době probíhá na katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty OU pod vedením řešitele Vladimíra Baara⁹, který vytvořil výzkumný tým sestávající vedle jeho osoby ještě ze tří sociologů.¹⁰ Výzkum lze jako celek rozdělit na dvě hlavní části, kdy první je zaměřena na zmapování situace v územích, z nichž přicházejí hlavní vlny imigrantů z Asie, a ve druhé jde o poznání identity členů některých imigrantských skupin a důvodů jejich migrace.

V první – sociálně geografické – větvi výzkumu je využívána podrobná analýza statistik a mnoha dalších zdrojů dat pro

⁸ Giddens, Anthony: *Sociologie*. Praha, Argo 1999, s. 251.

⁹ Baar, Vladimír: *Národy na prahu 21. století: emancipace nebo nacionalismus?* Šenov u Ostravy, Nakladatelství Tilia 2002.

¹⁰ Členy výzkumného týmu jsou vedle Doc. RNDr. Vladimíra Baara, CSc. – Mgr. Eleonóra Hamar, Mgr. Daniel Topinka a Mgr. Marcel Mečiar (všichni tři jsou doktorandskými studenty na katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně).

získání detailních informací o socioekonomických a politických poměrech v zemích původu imigrantů. Ve zdrojových oblastech migrace je sledována politická situace v celém státním útvaru či regionu, ze kterého pocházejí imigrační vlny. Zároveň jsou zjišťovány příčiny vedoucí k rozhodnutí opouštět určitou oblast. Často se může jednat o neutěšenou hospodářskou situaci, která vyhání obyvatele do míst s očekávanou lepší životní úrovní. I tyto aspekty jsou sledovány a hodnoceny jsou navíc podrobeny i možnosti zlepšení ekonomické situace. Ekonomická migrace však není bohužel jediným hybatelem marginalizovaných lidských skupin a komunit. Mnohem fatálnějšími důvody jsou existující konflikty, které vznikají na etnické, náboženské či obecně kulturní bázi, nebo přímo řízené formy diskriminace vedoucí k potlačení menšinových komunit. Proto řešitel projektu Vladimír Baar dlouhodobě shromažďuje informace o struktuře a genezi utlačovaných menšin, o způsobech manifestní i latentní diskriminace a o příčinách vzniku již existujících konfliktů. Směr možného vývoje či řešení problémů je navíc reflektován pomocí znalosti o postojích a zájmech místních vlád a na druhé straně o existenci vojenských, polovojenských nebo teroristických skupin a organizací.

Podle předběžných zjištění na základě použití statistických údajů Ministerstva vnitra ČR je možné charakterizovat hlavní proudy legálně směřujících imigrantů do České republiky. Podle počtů žádostí o azyl příslušníků jednotlivých

asijských států můžeme hovořit o čtyřech silnějších zdrojových oblastech:

1. Legální migrace z jižní Asie – zejména z Indie, jejíž intenzita v ČR kulminovala v letech 1999 a 2001, méně pak z Pákistánu, Šrí Lanky či Bangladéše – rovněž přibližně ve stejném období.

2. Východní Asie, která je prezentovaná především státními příslušníky z Číny a Vietnamu, kdy zatím nejvyšší počty žádostí byly registrovány v roce 2001.

3. Střední Asie je typická směrováním migračních proudů zejména z Afghánistánu (nárůst zejména v letech 1998–2000), Kazachstánu, méně pak z Mongolska či Kyrgyzstánu. Zde je velmi důležité nepodlehnout dojmu, že ze států, které dříve tvořily součást Sovětského svazu, migruje pouze autochtonní obyvatelstvo pod tíhou neutěšené hospodářské situace. Významné migrující skupiny tvoří členové národností usazených ve středoasijských republikách během vlády komunistického režimu (především Rusové, Bělorusové, Ukrajinci), které zde často získávaly významné pozice v rámci společenských struktur patrně i na úkor domácího obyvatelstva. V devadesátých letech jsou již karty rozdány jinak, mnohé země procházejí fázemi oživení národní či islámské identity. Nová situace může být dostatečným důvodem pro dřívější privilegované, aby se rozhodli pro migraci. Jak dokládá sociolog Daniel Topinka, v letech 1994–1998 se v rámci programu přesídlení do ČR vrátilo zhruba 500 českých krajanů právě ze střední Asie či z oblasti Kavkazu¹¹.

4. Z asijské části kavkazské oblasti žádá o azyl nejvíce občanů Gruzie (zejména

¹¹ Mezi teritoria s obyvateli českého původu náleží tyto země: Kazachstán, Uzbekistán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán, Ázerbajdžán, Arménie a Gruzie. Srov. Topinka, Daniel: *Integrace azylantů*. (1. kapitola disertační práce). Ostrava, 2002. s. 2 (doposud nepublikováno).

v roce 2001), poté pravidelně v průběhu celých devadesátých let (hlavně v r. 1993 a 2001) lidé z Arménie.¹²

V sociologické větvi výzkumu je předmětem našeho zájmu identita imigrantů, zejména její národní, náboženská či teritoriální složka, neboť na základě jejich poznání lze získat úplnější obraz o příčinách a důvodech migrace. Vycházíme z faktu, že všechny uvedené země jsou tvořeny pestrou paletou národností a etnik, která vzhledem ke svému počtu ani nemohou být všechna reprezentována národním státem. Proto deklarace státní příslušnosti nemůže sloužit jako definitivní identifikační znak, zvláště když v některých případech dotazovaní žadatelé o azyl neuvádějí státní příslušnost žádnou (během let 1990–2002 – 298 osob).

V této části výzkumu nepůjde o komplexní zjištění struktury imigrantů jako spíše o nalezení typů životních příběhů, které vedly své vypravěče až k opuštění vlastních domovů. K naplnění tohoto záměru poslouží metody biografické sociologie (autobiografické vyprávění) a následná narativní analýza.

Zastánci biografických metod věří v tezi, že jedinci pomocí osobních vyprávění o minulých událostech a činech konstruují svoje identity a životy.¹³ Proto budou provedeny biografické rozhovory s konverzačními partnery z řad asijských imigrantů, což na první pohled zní jako velmi samozřejmá proklamace. Ve skutečnosti jde o nelehkou úlohu pro

výzkumníka v terénu, který si musí získat mnohem větší míru důvěry a vstoupit do mnohem užšího kruhu intimity než u standardizovaných typů rozhovorů. Z tohoto důvodu nebude počet rozhovorů nikterak velký, když navíc vezmeme v úvahu rozsah prepisů získaných rozhovorů, který se často pohybuje v rozmezí 60–100 normostran, a uvědomíme-li si, že ještě poté bude následovat analýza vyprávění. Pro začátek, vycházejíce z výše zmíněných překážek, jejichž paleta může být v realitě ještě pestřejší, hodláme provést přibližně 8 rozhovorů, po dvou vyprávěních obyvatel z každé zdrojové oblasti. Dalším důvodem provedení omezeného počtu rozhovorů je samotná povaha použité metody, díky které je možné (v radikálním pojetí) i na pouhém jednom vyprávění zjistit klíčové společenské jevy. Důležitým zůstává způsob kladení otázek a interpretace.

Kontakty budou navazovány nejen u imigrantů trvale pobývajících na území ČR, nýbrž naše cesty povedou i do příjmacího tábora ve Vyšních Lhotách. Na základě vyprávění životního příběhu vyplynou důvody odchodu, i když se musí počítat se snahou o „přibarvování“ či zkreslování skutečnosti, a podle toho bude možné alespoň se pokusit rozlišit skutečné uprchlíky (osoby donucené opustit svoji domovinu) a imigranty (osoby, které se rozhodly opustit svoji zemi na základě vlastního „svobodného“ rozhodnutí).¹⁴ Srovnání vyprávění konverzačních partnerů a informací o stavu

¹² Odbor azylové a migrační politiky MV. *Žadatelé o azyl v České republice 1990–2002* [online]. poslední revize 16.4. 2002 [cit. 2002-11-04]. Dostupné z: <<http://www.mvcr.cz/uprchlici/statvse.html>>.

¹³ Riessman, Catherine Kohler: *Narrative analysis. Qualitative research methods*, vol. 30. Newbury Park, London, New Delhi, SAGE Publications 1993.

¹⁴ Pojem *imigrant* (z úhlu pohledu cílové země – přistěhovalec, jinak obecněji *migrant*) z teoretického hlediska a v legislativním rámci značí osobu, která na základě vlastního dobrovolného rozhodnutí opouští území státu, jehož je příslušníkem, nebo území státu, kde má trvalé bydliště (v případě, že je osobou bez státního občanství), a vstoupí na

v zemi původu by mělo přinést méně zkreslené výsledky, které budou prezentovány ve výzkumné zprávě, jež bude dokončena na jaře roku 2003.

Evropské občanství a multikulturní vzdělávání

Na podzim letošního roku získala Pedagogická fakulta koordinátorský post v rámci mezinárodního projektu Grundtvig 1 programu Evropské komise Sokrates s názvem *Trainers for European Citizens (Školitelé evropského občanství)*.¹⁵ Na projektu se podílejí ještě partneři ze vzdělávacích institucí dalších sedmi evropských zemí (Belgie, Francie, Litva, Německo, Řecko, Španělsko, Švédsko).

Hlavní myšlenkou projektu je adekvátní reflexe nárůstu množství imigrantů a uprchlíků v dnešní Evropě a snaha napomoci jejich integraci směrem ke kvalitě, která by nepotírala jejich kulturní různorodost, avšak na druhé straně by je povzbuzovala k utváření společné občanské identity – k evropskému občanství. Tato idea se v současné sociálně-vědní teorii objevuje relativně často,

je zkoumána a problematizována z mnoha rovin. Ať píše o evropské identitě¹⁶ nebo o novějším konceptu kulturního občanství¹⁷, vždy zůstává v sázce udržení vnitřní koheze a stability společnosti evropských zemí v horizontu, místy vznikání, někde již existence multikulturality. Multikulturní diskurz se netýká pouze práv etnických či náboženských menšin, zajímá se o menšiny obecně, které chápe jako sociální skupiny systematicky znevýhodňované a nerovnoprávné v konkrétní společnosti. Mnohost kultur poté vyjadřuje právo podílet se na utváření krásného snu občanské společnosti nehněd nejenom na barvu pleti či na etnický původ, nýbrž rovněž bez pohledu skrze prsty přivřenýma očima na homosexualitu, práva žen (chceme-li feminismus), handicapované osoby, staré lidi nebo na subkultury mladých lidí. Ve svém důsledku je v rámci konceptu kulturního občanství (a nejenom zde) požadována dekonstrukce normálnosti – jedná se o zrušení optiky společnosti skrze pohled mladého bílého zdravého a svo-

území jiného státu s úmyslem získat tam trvalý nebo dočasný pobyt. Na druhou stranu se *uprchlíkem* stává každá osoba, která vzhledem k oprávněným obavám z pronásledování z rasových, náboženských, národnostních, politických důvodů nebo z důvodů příslušnosti k určité společenské skupině se nachází mimo zemi své příslušnosti, a která vzhledem ke svým obavám nemůže nebo nechce využít ochrany této země, nebo osoba bez státní příslušnosti, která se nachází mimo zemi svého dřívějšího stálého bydliště a v důsledku zmíněných nepříznivých podmínek se obává nebo se nemůže navrátit do svého domova [Trombik, Petr: Uprchlíci v České republice. (Štáv v květnu 1998). In: Šišková, Tatjana (ed.): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Praha, Portál 1998. s. 48–52] – viz též Zákon č. 208/1993 Sb. – Úmluva o právním postavení uprchlíků, Zákon č. 325/1999 Sb. o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb. o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁵ Hlavní kontaktní osobou projektu je ing. Hana Danihelková. Otázky části sociálně-vědní řeší PhDr. Jelena Petrucijová, CSc. a Mgr. Marcel Mečiar.

¹⁶ Szaló, Csaba: *European Identity, Nationalism and the Dynamics of Identity Construction*. In: Szaló, Csaba (ed.). *On European Identity: Nationalism, Culture & History*. Brno, Masaryk University 1998. pp. 245–259.

Hojelid, Stefan: *European Integration and Idea of European Identity. Obstacles and Possibilities*. In: *ECPR Joint Sessions/Workshop 19: Identity Politics*. Grenoble 2001.

¹⁷ Stevenson, Nick: *Culture and Citizenship*: Introduction. In: Stevenson, Nick (ed.): *Culture and Citizenship*. 1st ed. London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE 2001.

bodného muže heterosexuální orientace pocházejícího ze středních vrstev.¹⁸

V následujícím projektu bude otázka zúžena na vztah většinové společnosti a skupin imigrantů a vliv vzdělavatelů na utváření podmínek multikulturní společnosti. Předpokladem úspěšné integrace je tolerantní soužití různých a navzájem se lišících stran. Z toho vyplývá, že vyjít vstříc musí nejenom nově příchozí, nýbrž i členové domácí (a zatím většinové) společnosti.

Výzkumné úkoly byly rozděleny do tří základních rámců:

1. Pokus o poznání struktury imigrantů v Moravskoslezském kraji (a v administrativních územních jednotkách ostatních partnerských organizací) s důrazem na sociálně marginalizované a exkludované skupiny imigrantů. Zájem je zúžen na nově přistěhované obyvatele jiných států, kteří se zde usadili po roce 1989, kdy byly otevřeny hranice postkomunistických zemí.

2. Postoje většinové společnosti vůči imigrantům a uprchlíkům. Zde bude využito údajů již provedeného výzkumu z roku 2001 a novějších dat z externích zdrojů.

3. Jelikož je hlavním výstupem, který zadavatel požaduje, poněkud přemrštěná představa o „pan-evropské příručce“ pro pracovníky v multikulturním prostředí a v multikulturním vzdělávání, bude nejvýznamnější část zkoumání reality zaměřena na expertní vědění, problémy vzdělavatelů ve vztazích, socializaci a vzdělávání imigrantů. Hodnocení a analýza jejich potřeb bude poté využita odbornými didaktiky pro tvorbu praktické příručky a internetového výukového modulu. V první fázi bude rovněž pro-

vedena survey existujících datových zdrojů a publikací.

Pro základní orientaci v rozdílech mezi zúčastněnými organizacemi partnerských zemí bude použita kvantitativní technika – dotazníkové šetření. Cílovou skupinou budou zaměstnanci každé partnerské organizace, kteří pracují v praxi s členy imigrantských skupin (s dětmi i s dospělými). Z toho dále vyplývá, že počet respondentů nebude veliký a srovnávány budou statisticky malé podsoubory.

Otázka obsahu dotazníku je operacionalizována do několika rovin: a) postoje a hodnotová orientace vzdělavatelů – osobní standardy, b) praxe a odborné předpoklady vzdělavatelů, c) a vzhledem k možnosti komparace více zemí – evropská identita. Dotazníky jsou distribuovány v anglickém jazyce. V tomto bodě začíná problém jazykových kompetencí vzdělavatelů některých zemí, kteří nejsou schopni otázky zodpovědět ve výše zmíněném světovém jazyce. Proto jsme museli přistoupit k překladu do národních jazyků i za cenu očekávaného zkreslení.

Jazykové kompetence problematizují i pozdější využití metod kvalitativní povahy – semistandardizovaných rozhovorů s konverzačními partnery z řad expertů, jejichž obsah by měl pokrýt praktické problémy vzdělavatelů v multikulturním prostředí. Přesto bude vedena snaha vyjít tímto směrem. Jedním z možných pretestů fungování mezikulturního výzkumu je uvedení do provozu internetové diskusní skupiny z řad a okolí zúčastněných partnerů, v rámci které by mohli virtuální konverzační partneři odpovídat na určité okruhy

¹⁸ Hall, Stuart. Introduction: Who needs Identity? In: Hall, S. and du Gay, P. (eds.): *Questions of Cultural Identity*. London, SAGE 1996, pp. 5–17.

otázek (semistandardizace). Lze předpokládat, že po jistém čase dojde k teoretickému nasycení problému a získaná data (informace o problémech multikulturního vzdělávání z hlediska integrace /inkluze/ ještě „nezařazených“) budou prakticky využitelná pro didaktické účely.

Úplně na závěr považujeme za důležité zdůraznit podstatu celkového projektu, kterým je upevňování evropské sounáležitosti a spolupráce na úrovni evropských zemí s důrazem na ideu evropské identity v rámci pomoci doposud neintegrovaných skupin pocházejících z odlišného kulturního prostředí.

Závěr

Na katedře občanské výchovy Pedagogické fakulty a katedře sociální a regionální geografie Přírodovědecké fakulty

Ostravské univerzity začíná snaha o zmapování málo probádaného prostoru vztahů majority a menšin – zvláště těch, které se zde usadily relativně nedávno. Mohou a jsou vnímány jako nový element společnosti, vůči kterému je možné svalovat vinu za nedostatky a zlořády v celé společnosti. Druhou stránkou věci je poté poskytnutí prostoru pro nově přichozí, aby mohli nalézt nová místa, kam by mohli náležet, a aby měli důvody o to stát.

V případě úspěšného naplnění úkolů během výzkumného úsilí se objevuje nový horizont naděje, že se bude v načrtnutém tématu nadále podrobně pokračovat i ve spolupráci s občanskými sdruženími (Institut pro studium kultury a etnocentrismu)¹⁹ nebo neziskovými nevládními organizacemi.

¹⁹ Richardson, Diane: Cultural Citizenship and Sexuality. In: *Culture and Citizenship*. Stevenson, Nick (ed.): *Culture and Citizenship*. 1st ed. London, Thousand Oaks, New Delhi, SAGE 2001.

Proměna Heideggerova pojetí vědy mezi spisy „*Sein und Zeit*“ a „*Wissenschaft und Besinnung*“

Jana Kružíková

Filosof Martin Heidegger bývá spojován s fenomenologickou filosofií, se zkoumáním otázek týkajících se lidské existence, pobytu. To je jistě pravda, především v raném období byla pro Heideggera otázka po bytí a čase, temporalitě – ústředním tématem. Nicméně po obratu („*Kehre*“, asi r. 1936) se pro jeho filosofické myšlení stávají důležitými i další témata a motivy. My se zde budeme věnovat jeho pojetí vědy. Vědu Heidegger tematizoval především v souvislosti s technikou, zjednáváním (*Gestell*), myšlením, básněním. Teoretický přístup vědy stavěl proti praktickému přístupu naší každodenní zkušenosti či vůči bytostnému myšlení a básnění.

V svém raném (a zřejmě nejslavnějším) spise „*Sein und Zeit*“ (*Bytí a čas*)¹ se Heidegger sice věnuje vědě spíše okrajově, nicméně stojí za to jeho způsob tematizování krize věd a teoretického přístupu zmínit; toto pojetí krize věd a teoretického přístupu navazuje na jeho chápání metod věd, které se objevilo už v jeho disertační a habilitační práci. V §3² Heidegger uvádí, že stanovení předmětných oborů věd vychází z naší každodenní předvědecké zkušenosti a že k pokroku ve vědách nedochází hromaděním výsledků, ale „tázáním po základní skladbě toho kterého

oboru, jež je vyvoláno ponejvíce jako reakce na tuto narůstající znalost věcí. Vlastní „pohyb“ věd se odehrává v revizi těchto základních pojmů a úroveň určité vědy je dána tím, jak dalece je schopna krize svých základních pojmů.“³ Abychom porozuměli těmto základním pojmům, museli bychom prozkoumat předmětné obory jednotlivých věd. Toto prozkoumání předmětných oborů věd je pro pochopení vědy podle Heideggera nezbytné a zásadně se odlišuje např. od logiky, která zkoumá vědy pouze co do jejich metody. Z výše uvedeného je zřejmé, že věda podle Heideggera souvisí s naší každodenní předvědeckou zkušeností. Tento motiv Heidegger rozvíjí a prohlubuje v §69b⁴, kde se zabývá ontologickou genezí teoretického postoje. Teoretický postoj, teoretické bádání, vychází podle Heideggera z praktického postoje, z praktického obstarávání, z praktického zacházení se jsoucnými, z užívání příručních prostředků. Teoretický postoj vzniká podle Heideggera tak, že se obstarávání zdrží jakéhokoliv zacházení, zmizením praxe, čímž zbude pouze jakési prodlévání, „už jen hledění kolem sebe“. Toto Heideggerovo pojetí se částečně liší od běžného chápání vztahu mezi poznáním a zacházením s věcmi, jež navazuje na platonskou tradici. Podle Platona je

¹ Heidegger, Martin: *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main, Klostermann 1997 (dále jen SuZ).
Heidegger, Martin: *Bytí a čas*. Praha, OIKOYMENH 1996.

² SuZ, s. 8–11.

³ SuZ, s. 9.

⁴ SuZ, s. 357–364.

nejdůležitější pro poznávání vidění, nazírání, a jelikož naše vidění předmětů okolo nás předchází našemu zacházení se jsoucný, vnučuje se samozřejmě představa, že nejprve jsoucna poznáváme a až poté s nimi nějak zacházíme. Důvod, proč Heidegger uvedené pořadí obrací, vyplývá jednak z celkového pojetí jeho filosofie, která vychází od člověka, lidského pobytu, jenž nějak rozumí svému bytí, má zájem, „starost“ o své bytí, je povětšinou ve vztahu obstarávání k ostatním jsoucnům, světu. Druhé opodstatnění je vyjádřeno v Heideggerově výrazu „praktické zvažování“: praktické zvažování má strukturu „jestliže-pak“ (jestliže má být to a to např. zhotoveno, použito, atd. je zapotřebí těch a těch prostředků, postupů, okolností, příležitostí...). K praktickému zvažování může docházet, i když zvažované není „na dosah“, takže při praktickém zvažování dochází k zpřítomňování jsoucen.⁵ Dosud jsme charakterizovali vznik teoretického postoje z hlediska pobytu (pobyt je schopen změny porozumění bytí, protože už svému bytí nějak rozumí a rozvrhuje se) a z hlediska časovosti pobytu (dochází při něm k zpřítomňování). Zbývá nám tedy popsat, co se při teoretickém postoji děje se jsoucný. Příruční jsoucna se při vyřazení zacházení mění ve výskytová jsoucna. U výskytového jsoucna se stává nedůležitým nejen jeho příruční charakter (k čemu jej užíváme), ale bezvýznamným se stává i jeho umístění, místo (žádné místo pro vědu není důležitější

než jiné, žádné nemá zvláštní důležitost, všechny body prostoru jsou „rovnocenné“) a dochází i k znevýznamnění času, k omezení času pouze na přítomnost (ve vědě dochází stále k výše uvedenému zpřítomňování). Dalším důležitým rysem vědy, který Heidegger v §69b zmiňuje, je „tematizace“. Každá věda vždy totiž předpokládá určitý rozvrh skladby bytí jsoucna, jímž se zabývá a z něhož vyplývá, jaké metody a pojmový aparát věda užívá. Toto rozvrhování, k němuž patří vymezení předmětné oblasti a používaných pojmů, nazývá Heidegger „tematizací“. Tematizace uvolňuje (prostorově i časově) jsoucno, takže se může „před-hodit“ čistému odkrývání, tzn. stát před-mětem, objektem: Tematizace objektivuje.

Shrme-li výše uvedené, můžeme říci, že v raných dílech (a v první řadě v *Bytí a čase*) se Heidegger⁶ domníval, že věda je v krizi a že je možné ji prostřednictvím filosofie reformovat.

Po obratu („Kehre“), v pozdějších dílech⁷ spojoval Heidegger vědu většinou s technikou, nastavujícím zjednávaním (Gestell), s jistou obecnou situací člověka. Vědu tedy už nedával do souvislosti s lidským výkonem, ale spíše s technikou, u které je zřejmé, že funguje, takže v pozdních dílech Heidegger už o krizi nemluví⁸, i když *vedle* kalkulujícího, zpředměťujícího myšlení, které je charakteristické pro vědu (Betrachtung), staví zohledňující, smyslu dbající myšlení, zamýšlení (Besinnung).

Klíčem k pochopení tohoto posunu

⁵ SuZ, s. 359.

⁶ Podobně jako Husserl.

⁷ Zmínky o vědě můžeme najít např. v těchto Heideggerových přednáškách: „Die Zeit des Weltbildes“, „Was ist die Metaphysik?“, „Das Ding“, „Die Selbstbehauptung der deutschen Universität“, „Wissenschaft und Besinnung“ (dále jen Wulb), „Die Frage nach der Technik“ atd.

⁸ Krizis mimochodem původně neznamena jen špatnou situaci, ale obecně situaci, kdy je nutno se rozhodnout.

v Heideggerově myšlení nám může být jeho rozumnění vědě, které nejzřetelněji představil ve své přednášce „Wissenschaft und Besinnung“ z roku 1953. Vědu v této přednášce vymezuje krátkou větou: „Věda je teorií skutečného“. Toto vymezení samozřejmě odpovídá běžné představě, kterou o vědě, jejím přístupu (teoretickém) i předmětu (pojednává o tom, co skutečně, opravdu je) máme. Toto vymezení však nejen definuje novověkou vědu, ale zároveň ukazuje, co bylo teorií, vědeckou metodou dříve a co bylo v dřívějších epochách předmětem vědy, oním „skutečným“ ve výše uvedené definici.

Zastavme se nyní u etymologií, které v této souvislosti Heidegger uvádí. Heidegger ve svých dílech opakovaně zdůrazňuje, že cílem jeho etymologií není jakási renesance antiky, uvádí, že mu nejde o pouhé zjištění starého a často už neužívaného významu slov s cílem užít je v nějaké nové terminologii, ale že mu jde o to zhlédnout s pomocí raného významu slova a jeho proměn věcnou oblast, v níž toto slovo promlouvá. Pokusme se nyní tedy ve stručnosti shrnout, jak se podle Heideggerových etymologií proměňovalo od antiky do současnosti rozumnění tomu, co je teoretický přístup (THEORIA) a rozumnění tomu, co je skutečným.⁹

„Skutečné“ (Wirkliche) vyplňuje oblast působícího (Wirkenden), toho, co působí. Co znamená působit? „Působit“ (Wirken) znamená „dít“ (tun). „Dít“ (tun) patří k indogermánskému kmeni *dhé*; od kterého pochází také řecké THESIS: kladení, umístění, postavení. Ale toto dění (Tun) není míněno pouze jako lidská činnost, lid-

ská akce či aktivita, ale děním je např. i růst, vláda přírody (FYSIS). Teprve později se dostávají slova THESIS a FYSIS do protikladu, původně však znamenala totéž: ze sebe něco před-ložit, něco sem-postavit, sem-při-nést a vy-nést, totiž do přítomnosti. Jestliže se toto zpřítomňování děje samo od sebe, přirozeně, od přírody, označuje se FYSIS; jestliže se na onom zpřítomňování podílí člověk, označuje se THESIS. „Působit“ (Wirken) náleží k indogermánskému kmeni *uerg*, od kterého se odvozuje německé slovo „Werk“ (dílo) a řecké ERGON. Avšak stále je nutné si uvědomovat, že podstatou Wirken a Werk není *efficere* a *effectus* ve smyslu efektu jakožto výsledku a kauzality, ale jejich podstatou je, že něco přichází stanout a spočinout do nezakrytosti. ERGON je to, co přítomní (an-west), ENERGEIA znamená uchovávaní se v dovršenosti přítomnosti, přičemž přítomností myslí Heidegger to, co vešlo do neskrytosti a zůstává v ní. Tento aristotelovský význam ERGON a ENERGEIA se však v době římské proměňuje: římscí autoři překládají a tzn. i myslí ERGON z *operation* jako *action* a namísto ENERGEIA používají *actus*. Skutečným už tedy není cosi vynesené do přítomnosti a v ní setrvávající, ale výsledek jakési *operation*, následek jakési příčiny, kauzality. Od začátku novověku, od 17. století získává výraz „skutečný“ tentýž význam jako výraz „jistý“. Kdybychom chtěli detailněji porozumět této proměně skutečného, museli bychom sledovat proměnu významu slova „pravda“ (od řecké pravdy jako neskrytosti až po novověkou pravdu jako jistotu), který s proměnou skutečného úzce souvisí a jemuž se Heidegger věnuje ve svých jiných spi-

⁹ WuB, in: Heidegger, Martin: *Gesamtasgabe*, Band 7 (Vorträge und Aufsätze). Frankfurt am Main, Klostermann 2000, s. 41–66.

sech.¹⁰ Pro nás je však důležité, že v novověku se jako skutečné člověku ukazuje před-mět (Gegen-stand, proti-postavení); předměty se nám ukazují v před-stavování (Vor-stellen). Abychom však pochopili, jak se přítomníci stává předmětem představování, musíme spolu s Heideggerem sledovat, co znamená ve větě „Věda je teorií skutečného“ slovo „teorie“. Slovo „teorie“ pochází z řeckého slovesa *THEOREIN*. Sloveso *THEOREIN* vzniklo podle Heideggera spojením dvou slov: *THEÁ* a *HÓRAO*¹¹. *THEÁ* je názor, vzhled, v němž se něco ukazuje (srov. Theater). *HÓRAO* znamená něco vidět. *THEOREIN* je tedy *theán* hórán: náhled, v němž se přítomníci ukazují vidět a prostřednictvím takového vidění u něj jakožto vidoucí prodlévat. Obě kmenová slova *theorein* mohou mít však i jiný přízvuk: *THEÁ* a *ÓRA*¹². *THEÁ* je bohyně, kterou je pro Heideggera stejně jako pro Parmenida *ALÉTHEIA*, neskrytost. *ALÉTHEIA* překládáme latinským slovem „*veritas*“ a německým slovem „*Wahrheit*“ (pravda). *ORA* znamená čest a úctu, kterou vzdáváme. *THEOREIN* s tímto druhým člením přízvuku je pak: opatrujícím zřením pravdy. Ať už čteme *THEOREIN* prvním nebo druhým způsobem, je zřejmé, že oba způsoby mají mnoho společného. K význačnému významovému posunu však dochází už v římské době. Římané překládají *THEOREIN* jako *contemplari*, *THEORIA* jako *contemplatio*, přičemž *contemplari* znamená: zařadit něco do určitého úseku a v něm ohradit a *templum* je překladem řeckého *TEMENOS*. *TEMNEIN* (sloveso, z kterého vychází substanti-

vum *TEMENOS*) ale značí: cosi oddělit, odříznout (nedělitelné je *ATMETON*, *A-TOMON*, *ATOM*). Římské *contemplatio* se od řecké *THEORIA* liší v tom, že se jedná o přihlížení zasahující, rozdělující. Německý překlad pro *contemplatio* je *Betrachtung*. Co znamená *Betrachtung*? Snažit se (*trachten*) je latinské *tractare*, pojednávat, zpracovávat; o něco usilovat (*trachten*) znamená: k něčemu se dopracovávat, sledovat to, klást mu nástrahy. Podle toho by teorie jako *Betrachtung* byla sledujícím a zajišťujícím zpracováním skutečného. Je-li však moderní věda jako teorie (jako *Betrachtung*) zpracováním skutečného, je to v rozporu s naší představou, že věda jakožto teorie je neúčelová, že se snaží skutečné jen pochopit, nezasahuje do něj. Jak je tedy možné, že věda jakožto teorie je zasahující a zpracovávající? Věda jako teorie ve smyslu zpracování, usilování je pro novověk charakteristická proto, že odpovídá tomu, co je v novověku skutečným. Skutečné má, jak jsme uvedli výše, v novověku předmětný charakter, a proto přístup vědy, tzn. teorie musí jsoucná vést k tomuto předmětnému charakteru, musí mít charakter před-stavování. Toto koresponduje samozřejmě s tím, co jsme u Heideggera sledovali už v rámci „Bytí a času“: Věda sleduje jsoucná (výskyťová), která jsou vyjmuta z prostorové, časové i významové souvislosti (příručnosti) a „před-hozena“, před-stavena, zpředmětněna. Ve vědě tedy skutečnost pouze nenahlížíme, ale musíme jsoucná zpředměťňovat, představovat. Každý v oblasti vědy se vyskytující nový jev je tak dlouho zpracováván, až se vpraví do dané před-

¹⁰ Např. Nietzsche II, in: Heidegger, Martin: *Gesamtausgabe*, Band 6.2 (Nietzsche II), Frankfurt am Main, Klostermann 1997.

¹¹ *THEÁ* s přízvukem nad „e“.

¹² *THEÁ* s přízvukem nad „a“.

mětné souvislosti teorie. Zde je možné vidět určitou paralelu, souvislost Heideggerova pojetí vědy s moderní filosofií vědy, např. Kuhnem. Nicméně v mnohém se Heidegger od tehdejší filosofie vědy odlišuje, např. přechod od newtonovské k einsteinovské fyzice pro něho není pouhým přechodem od jednoho paradigmatu k jinému, ale má pro něho zásadnější význam, znamená totiž právě opuštění subjekt-objektové představy. Subjekt-objektový vztah totiž podle něho dospívá do stavu použitelnosti, objednávky, stavu „být na povel“ (Gestell): jsoucna už nejsou vnímána jako subjekty a objekty, ale jako zdroje, zásobárny použitelnosti a energie. Subjekt-objektový vztah se stává objednávací použitelností. Tento přechod od subjekt-objektového vztahu k tomu, že se nám skutečné dává jako zásobárna energie a použitelnosti, je důležitý nejen pro dějiny vědy, ale značí novou epochu v dějinách pobytu, člověka, protože znamená, že se skutečné, svět otevírá, odhaluje, dává člověku jiným způsobem než dosud.¹³ Nicméně vidění skutečného jako předmětu i jako zásobárny energie, tzn. moderní novověká věda, má stále stejný svůj základní rys: skutečné se jí odkrývá, dává jen jedním způsobem (ať už je oním způsobem dávání předmětnost či použitelnost), věda má vždy stanoven určitý rozvrh

jsoucna a z něho plynou metody, které užívá. Tato „dopředupřipravenost“ vědy v jistém smyslu omezuje, a proto stále hledáme k vědě alternativní přístup v umění či např. filosofii. Heidegger však v tomto období a v této souvislosti o filosofii nemluví, protože po svém obratu ztotožňuje filosofii s metafyzikou a vhodnou alternativou je pro něho spíše „Besinnung“. S překladem tohoto německého slova je však jistá obtíž, je možné je překládat např. jako: zamýšlení, zohledňování, dbání smyslu atd. Filosofie (či přesněji zamýšlení, Besinnung) a umění se od vědy liší tím, že nemají dopředu nic připravené, jsou čistým tvořením; necharakterizuje je metoda (METHODOS), ale cesta (HODOS) a jejich smyslem je hledání a čištění této cesty.

Ve svých pozdních dílech se Heidegger už nedomníval, že je možné vědu pomocí filosofie „reformovat“, ale snažil se ukázat, že pohled vědy je omezený, protože je v jistém smyslu jednostranný a že k tomu, abychom zahlédli množství dalších způsobů, v nichž se nám to, co jest, může dávat, je třeba, abychom se navrátili k počátkům. Pomoci nám může rozhovor s řeckými mysliteli a básníky, který se děje nejčastěji formou bytostného myšlení (Besinnung) a básnění.

¹³ Viz. např. „Frage nach der Technik“, in: Heidegger, Martin: *Gesamtasgabe*, Band 7 (Vorträge und Aufsätze). Frankfurt am Main, Klostermann 2000, s. 9–40.

a. Zprávy osobní

Univ. prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc.

* 31.8.1931 v Zeměchách

Mozaiku dějin vědního oboru skládají jednotlivci – vykonaným dílem i myšlenkovým vkladem, kterým posunuli vědecké poznání a obohatili teoretické základy své disciplíny. Dosažených sedmdesát let je uznávaným časem zastavení a rekapitulování. V roce 2001 se tohoto vysokého jubilea dožil etnograf prof. PhDr. Antonín Robek, DrSc., pro mnohé kolegy provokující osobnost, která po desetiletí ovlivňovala profil české etnografie.

Při jubilejní příležitosti sedmdesátých narozenin si položíme jedinou otázku. Jak Antonín Robek svým autorským dílem přispěl k proměně obsahového směřování české etnografie druhé poloviny 20. století? Jako žák Karla Chotka, Otakara Pertolda a Oldřicha Říhy, k jejichž učitelskému vlivu se vždy hlásil, prošel A. Robek univerzitním vzděláním ve třech specializacích: ve specializaci tradičně pojatého národopisu, orientovaného na lidovou kulturu, religionistiky, orientované na výklad světových náboženských systémů, a srovnávací historie, orientované na formulování koncepcí vývoje dějinných epoch. Jeho sepětí s osobitým prostředím středočeské vesnice pak k těmto univerzitním vlivům přidalo „zíbrtovský“ drobnohled na sociální a kulturní kontext etnografických faktů i společenských institucí a vztahů. Z těchto podnětů Antonín Robek ve své práci vycházel a zůstal jimi poznamenán v podstatě po celou dobu tvůrčí činnosti. Jeho doménou se staly koncepční a syntetizující přístupy, budo-

val však i na problémových analýzách a nežítkal se ani miniaturních kreseb faktu.

Etnologii (nazývanou v české vědecké terminologii druhé poloviny 20. století zprvu „národopisem“ a poté „etnografií“) chápal a také deklaroval jako disciplínu historickou. Kulturní jevy a společenské instituce určité historické epochy byly v jeho vědeckém názoru výslednicí předchozího dějinného vývoje a permanentních inovací vyvolaných sociální realitou současnosti. Tak je sledoval a vykládal. Úkol etnografie jako vědního oboru tedy spatřoval ve studiu vývojových souvislostí kulturních a společenských změn, ve studiu jejich příčin a následků. Etnografickou problematiku proto ve své práci logicky rozpracoval jak v rovině současnosti, tak v rovině historické retrospektivy. A právě práce historicko-etnografické představují podstatnou část jeho autorského díla.

V padesátých letech, v čase vysokoškolských studií a v počátcích odborné dráhy, kdy v řadách českých „národopisců“ probíhaly diskuse o směřování etnografovy práce, se Antonín Robek přihlásil k tomu pojetí etnografie, které prosazovalo prioritu studia společenských vztahů a studia duchovních hodnot, dochovaných jako myšlenkové relikty minulosti. Tedy přestože etnografii důsledně zařazoval mezi historické disciplíny, vnímal její úkoly selektivně. Preferoval studium společenských vztahů a odmítal prvořadou orientaci na kulturně-etnografické analýzy projevů tradiční „hmotné lidové kultury“ a „lidového umění“ – ať již byly interpretovány jako kulturní dědictví, přežitek minulosti či životaschopný projev kultury současnosti.

Svůj odborný zájem spojil Antonín Robek cílevědomě s českým kulturním

prostorem moderní doby. Tento prostor v kontextu epochy 19. a 20. století ovšem vždy vnímal jako prostor sociálně strukturovaný, etnicky diferencovaný a propustný. Hledisko sociální a etnické rozdílnosti, sociálního a etnického střetu akcentoval jako základní principy svého studijního přístupu, a to ve všech tematických oblastech, kterými se zabýval.

Ve své badatelské práci rozpracoval v podstatě sedm problémových okruhů. Zabýval se: 1. emancipačními procesy – sociálními i národními, 2. transformačními procesy české vesnice (v kontextu vývoje 19. století i v současnosti druhé poloviny 20. století), 3. projevy lidové víry, pověrečnosti a náboženství, 4. regionalismem (nahlíženým především spektrem kulturní identity a středočeské oblasti), 5. mezietnickými vztahy, 6. dějiny české etnologie a 7. prameny lidové provenience (jako svébytným zdrojem etnologických dat).

V kontextu studia problematiky českého národně emancipačního hnutí ho zaujala doba osvícenství, napoleonských válek a národně-politického nástupu české společnosti. Oslovil ho zejména rok 1848, a to v pramenně málo známé regionální optice středočeské oblasti (Roztoky, 1970; Kladensko, 1978; Podřipsko, 2000). Témata národně-emancipačních zápasů české společnosti zpracovával jubilant v 70. letech (zejména v souvislosti s projektem studia národního obrození) a navracel se k nim i v průběhu 80. a 90. let 20. století.

Hlubší vztah měl k problematice emancipace českého dělnictva. Zájem o společenské a politické osamostatňování dělnictva, o formování osobitých rysů v jeho způsobu života a o jeho ukotvení v lokální společnosti města či vesnice provázel vědeckou dráhu jubilanta od roku 1955. Své názorové vize

vkládal A. Robek především do koncepčních projekcí (1966, 1979, 1980). V rovině etnologických analýz se orientoval na tři společensky vyhraněné skupiny dělníků: na horníky v prostředí hornických kolonií (Ostravsko, Kladensko: 1955, 1956, 1978), na zemědělské dělníky (Kralupsko 1955, 1975, 1976) a v souvislosti s projektem výzkumu pražského dělnictva i na velkoměstské dělnictvo Prahy (1975, 1977, 1981, 1983). Dělnictvo prezentoval jako vnitřně hluboce diferencovanou třídu. Pražské dělnictvo pak charakterizoval jako strukturovanou společenskou vrstvu městské společnosti, která se integrovala z mnoha rozdílných regionálních zdrojů celé české jazykové oblasti, a která díky těmto zdrojům v procesu své emancipace vytvořila v kulturní rovině sociálně vyhraněný synkretický model městské národní kultury.

Výklad společenských dopadů transformačních procesů české vesnice vázal Antonín Robek ke dvěma radikálním politickým a hospodářským změnám v postavení zemědělského obyvatelstva českých zemí. Zaujala ho léta 1848 a 1849, tedy doba zrušení roboty, nástupu kapitalistického rozvoje české vesnice a nastartování procesu společenského docenění do té doby neplnoprávné vesnické populace (1970). Větší pozornost ovšem věnoval sociálním zvrátům o sto let mladším – společenským a kulturním dopadům socializace zemědělství. Záměrem se mu stalo mapování proměn, jež vesnici přinesly tři určující zásahy státního aparátu: destrukce kapitalistických výrobních vztahů, zničení společenských vazeb vycházejících z kontinuálního vývoje české vesnice 19. a první poloviny 20. století a řízené budování „socialistické“ kulturní každodennosti (1972, 1979, 1982).

Tematiku mezietnických vztahů roz-

pracoval A. Robek především v programových, tedy koncepčně formulovaných zamyšleních (zejména s ohledem na adaptační a integrační procesy tzv. malých etnických skupin). Sledoval ji však i v rozbořech kulturních a společenských dopadů migračních přesunů obyvatelstva (USA, Bulharsko). Jeho zájem o vystěhovalectví do USA a o americké krajany spadal do 80. a 90. let 20. století a byl ohlasem na konkrétní společenské a mezikolegiální podněty (1983, 1984, 1988). Zájem o obousměrné česko-bulharské kulturní kontakty, sycený i objevem unikátních folklorních sběrů pořízených pracovníky pražské německé univerzity na přelomu 20. a 30. let 20. století (1984, 1988), měl naopak dlouhodobý charakter.

K dějinám české etnologie se A. Robek vyslovil ze tří rozdílných pozic. Vysokoškolská skripta, napsaná v druhé polovině 60. let, formuloval jako svůj názorově vyhraněný výklad historie oboru. S tímto cílem je připravil a také prezentoval. V 80. letech se k témuž tématu vrátil se záměrem vytvořit dílčí podklady pro novou rekapitulaci vývoje české etnologie. V této souvislosti se vyjádřil k práci některých badatelů v oblasti etnografie a folkloristiky a rekapituloval dílčí úseky odborného směřování české etnologie druhé poloviny 20. století (let čtyřicátých až osmdesátých). Problém však v téže době otevřel i ve vazbě na studium česko-bulharských vědeckých kontaktů druhé poloviny 19. a 20. století. Zde byly objevené zejména doklady o inspirujícím vlivu Georgi Savy Rakovského na badatelské programy českého národopisného zájmu počátku druhé poloviny 19. století (1989, 1990).

Otázky regionalismu uchopil A. Robek jednak prostřednictvím své bytostné vazby k středočeské oblasti, jednak pro-

střednictvím snahy zmapovat osobitosti jednotlivých regionů Čech a prezentovat je ve „vlastivědách“ koncipovaných jako klasické „národopisné“ monografie. Záměr Karla Chotka, formulovaný v prvním desetiletí 20. století a postupně realizovaný ve 20. a 30. letech, začal opětovně naplňovat v 80. letech. Autor sky se podílel skicami o obyčejových tradicích, o tématu, které ho zaujalo na samém sklonku 50. let a k němuž se opakovaně navracel.

Problematicku lidové obřadnosti, stejně jako problematiku lidového náboženství, vykládal jubilant jako součást duchovního odkazu, fungujícího v konkrétní lokální a regionální společnosti. Pochopil je jako synkretický projev rozporuplné, sociálně a časově ukotvené duchovní kultury, která vychází z tradice, avšak prochází permanentní proměnou. Právě k těmto projevům se váže jeho teorie o přejímání, adaptaci a odmítání kulturních jevů v okamžiku ztráty jejich společenské platnosti. Široce pojatou etnologickou heuristikou, směřovanou k mapování lidové obřadnosti, obyčejové tradice, projevů lidové víry a lidové ekologické zkušenosti, shromáždil nezanedbatelnou sumu dat nejružnější provenience. Souhrnně však zpracoval pouze lidové pověry (1959) a pranostiky (1997).

Výrazně profilujícím celoživotním zájmem A. Robka je hledání nových písemných pramenů dokumentujících každodennost. V kontextu takto pojaté etnologické práce položil důraz na shromažďování tzv. „pramenů lidové provenience“: korespondence, vzpomínkových zápisů, deníků, paměti i folklorních sbírek, které vznikaly v „lidovém“ prostředí, přesněji jejichž tvůrci byli lidé z řad širokých vrstev obyvatelstva vesnice i města. Soustředěnou pozornost věnoval zejmé-

na lidovým kronikám. V lidovém kronikářství spatřoval důležitý zdroj poznání způsobu života, společenských i rodinných vztahů, a také názorových proměn společnosti. Suma jím objevených kronik z vesnického i městského prostředí 19. a počátku 20. století představuje trvalou hodnotu. Skýtá důležitou pramenovou základnu, a to přesto, že pouze menší část svých sběrů jubilant zveřejnil. Mnohé jím objevené rukopisy zůstávají uloženy v muzejních fondech, v archivech a zejména v jeho osobní sbírce (shromážděné vlastními sběry).

Přes šíři etnologických zájmů, které v průběhu padesáti let prof. A. Robek obsáhl, zůstal ve své práci věren i „svému“ regionu. Vědomě pracoval na jeho poznávání: stal se nejen etnologem, ale i objevitelem kulturního odkazu rodného Kralupska.

Práce jubilanta poznamenala podobu české etnografie poslední třetiny 20. století. Tato doba pokračovala v modernizaci klasického národopisu – i když především cestou programového zacilování a tematického usměrňování. Odborná **prestiž** nutila jubilanta sledovat **světové trendy** vývoje **oboru** a tiše **připouštět** (nebo do jazyka doby přeformulovávat) směry, v nichž odhadoval příslib vědeckého posunu. Nutila ho nevěřejně (a případně i nepřiznaně) naslouchat opozičním názorům druhých, tyto názory zvažovat a reagovat na ně v kontextu badatelské i konceptní práce.

Co přát jubilantovi, jemuž se badatelská a konceptní práce stala cílem? Věrnost oboru a životní sílu.

Mirjam Moravcová

K biografii Antonína Robka:

Fojtík, Karel: Padesát let doc. PhDr. Antonína Robka, CSc. *Český lid*, 68, 1981, s. 185–190 (zde bibliografie z let 1952–1980).

Petr, Jan: Antonín Robek padesátiletý. *Naše řeč*, 64, 1981, č. 3 s. 145–147.

Petráň, Josef: K padesátinám docenta Dr. Antonína Robka, CSc. *Sborník vlastivědných prací z Podblanicka*, 22, 1981, s. 253–256.

Urban, Zdeněk: Krátké zastavení. *Bulharsko*, 1981, č. 3, s. 10.

Vařeka, Josef: Životní jubileum Antonína Robka. *Národopisné aktuality*, 18, 1981, s. 131–132.

Pozdrav PhDr. Janu Štovičkovi k šedesátinám

Spravedlivý čas nás opakovaně zaskočí. Dne 17. ledna roku 2003 se dožil šedesáti let historik, muzejník PhDr. Jan Štoviček. S etnologií spojuje tohoto skromného, obětavého a nesmírně pracovitého badatele nejen vstřícnost a pochopení specifik etnologické práce, ale především odborná orientace na problémy žitého společenského života města a vesnice druhé poloviny 19. a prvních desetiletí 20. století. Právě tato shoda odborných zájmů vytvořila reálný základ dlouholeté spolupráce s etnolog – zejména při studiu města a jeho kultury.

Jan Štoviček vystudoval na Filozofické fakultě UK v Praze obory historie a češtinu. Tíhl ovšem jednoznačně k historické problematice, k problematice hospodářských a sociálních dějin pozdního středověku a raného novověku, k problematice, kterou se svými studenty rozvíjel v historickém semináři této fakulty v šedesátých letech Václav Husa, Josef Petráň a Josef Polišenský. V době studií oslovily Jana Štovička zejména otázky protestních selských hnutí předbellohorského období. Proto také svou diplomovou práci zpracoval na téma Poddanská hnutí na panství Grabštejn

v 16. století (Liberecko). Poté, co v roce 1965 ukončil studium, zvolil však jiné než ryze akademické odborné směřování. Jeho zájem se obrátil k muzejní práci. A tato pracovní orientace zůstala v osobní kariéře Jana Štovička prioritní a dlouhodobá. V roce 1966 nastoupil jako odborný pracovník v Okresním muzeu v Kladně, poté v téže funkci pracoval v Okresním muzeu ve Slaném (1968–1972). Svá neplodnější léta však věnoval Národnímu muzeu v Praze (1972–1986) a Národnímu technickému muzeu v Praze (1986–1998). Na obou posledně jmenovaných centrálních muzejních pracovištích s celostátní odbornou působností se již orientoval cíleně na zpracování archivních fondů muzeí. Zcela logicky jeho dalším pracovištěm se stal Státní okresní archiv Praha – východ (1998). Práce s jedinečnými sbírkovými fondy písemností, které obsahovaly pozůstatosti, paměti, účelově sepsané vzpomínky, spolkové materiály, doklady o místním hospodářském rozvoji, o osobnostech podnikatelů a kulturních pracovníků, Jana Štovička inspirovala. Výrazně ovlivnila jeho badatelskou práci, jíž se věnoval nad rámec pracovních povinností, ze svého osobního zájmu.

V badatelské práci zůstal Jan Štoviček věren problematice hospodářských a sociálních dějin českých zemí 16. až 19. století. Svůj zájem však záhy orientoval na důlní a hutní podnikání. Zaujal ho především rozvoj těchto výrobních odvětví v konkrétních regionech Čech, Moravy a Slezska a v mikropohledech i změny specifických forem výrobních technologií. Zájem o rudné a uhelné dolování, těžbu a zpracování zemin, zpracování kovů, a také o výrobu skla zůstal v odborné práci Jana Štovička zájmem trvalým a prioritním. Zatímco však v letech sedmdesátých ho zaujala zejména oblast

Těšínského Slezska, Frenštátska a Beskyd, v letech osmdesátých a devadesátých svou pozornost zaměřil na severní a severovýchodní Čechy, na brdskou oblast a na oblast Slánska, Kladenska a Rakovnicka. Suma drobnohledných poznatků o důlním, hutním a chemickém podnikání, o rozvíjející se průmyslové výrobě v těchto regionech, a také o společenských dopadech modernizace v lokalitách, v nichž tato výrobní odvětví zakotvila, tvoří základ autorského díla J. Štovička – základ neopominutelný, ovšem promlouvající více k historikům hospodářských dějin, než k etnologům. Kde se tedy odborný zájem jubilanta setkal se zájmem etnologickým?

Charakteristickým rysem badatelského směřování Jana Štovička od počátku jeho odborné kariéry bylo a zůstalo sepětí s bezprostřední náplní práce, kterou vykonával na pracovištích. Zadané pracovní úkoly se mu staly inspirací a nikoli svazujícím činitelem osobních ambicí. Ovlivnily jeho druhoplánové odborné zájmy. V druhé polovině šedesátých let a v letech sedmdesátých se tak J. Štoviček zajímal i o hmotné památky Kladenska a Slánska, a to nadále především v kontextu doby pozdního středověku a raného novověku.

V osmdesátých letech se začal Jan Štoviček zajímat o osobnosti lokálního kulturního života, spjaté s rozvojem zájmu o regionální vlastivědnou problematiku. V době působení v Národopisném muzeu Národního muzea v Praze to byl zejména Karel Rozum, který ho zaujal (1986, 1989). Pozůstalost Karla Rozuma inspirovala. Spektrum vidění tohoto jedinečného vlastivědného pracovníka, sběratele památek lidové duchovní a společenské kultury Podřipska, Mělnicka a Křivoklátska zprostředkoval vědomosti o lidových zvycích (1986, 1990), lidovém léčitel-

ství (1988), lidové písní (1990). Z dalších osobností zájmově spjatých s vlastivědnou prací, k jejichž dílu se J. Štoviček navracel, to byla zejména pěvkyně a spisovatelka Marie Calma Veselá, popularizátorka díla Leoše Janáčka, a historik umění světového jména Max Dvořák.

V druhé polovině sedmdesátých let a v první polovině osmdesátých let, v době kdy působil v oddělení tělesné výchovy a sportu v Národním muzeu v Praze, věnoval Jan Štoviček pozornost i tělovýchovným aktivitám v některých středočeských obcích (cyklistika, turistika). Okrajově ho zaujaly také některé jevy spojené s dělnickou tělovýchovou přelomu 19. a 20. století (stejnokroje – 1987) a s dělnickým spolkovým životem v národnostně smíšeném prostředí (kulturní aktivity – 1989).

Výročí dvou velkých výstav pořádaných v 90. let 19. století v Praze – výstavy Jubilejní a Národopisné – podnítila zájem J. Štovička o výstavní činnost v Čechách na konci 19. a v prvním desetiletí 20. století. V těchto souvislostech si jubilant položil otázku příčin realizace dělnických výstav a jejich společenského významu v dělnické i nedělnické společnosti. Sledoval i dopad místních národopisných výstav, které předcházely jako přípravné akce Národopisnou výstavu československou, na rozvoj zájmu o lidovou kulturu a o její prezentaci v regionálních muzeích (Podřipsko, Roudnice, Slánsko, Horní Pojizeří, Turnovsko).

Pohlížíme-li zpět na vykonanou práci Jana Štovička, nelze opominout jeho širokou aktivitu popularizační. Z tematiky etnologické pro tuto svou činnost vybral zvykoslovnou tradici středočeské vesnice a venkovského města. Od počátku osmdesátých let seznamoval s lidovou obřadností a výročním zvykoslovným

cyklem dodržovaným v různých lokalitách středočeské oblasti (1980–1995), i když téměř výlučně ve zkratce určené především rodákům. Komplexnější obraz lidové zvykoslovné tradice středočeské vesnice podal v knižní publikaci *Lidové zvyky Podřipska z roku 1986*. V ní v kritickém přehledu zpřístupnil sběry Karla Rozuma věnované výroční obřadnosti a průběhu kalendářního roku na Podřipsku. Na tuto knižní publikaci navazují články o Karlu Rozumovi a jeho díle, uveřejněné ve *Vlastivědném sborníku Litoměřicko a Vlastivědném sborníku Podřipsko*.

Jan Štoviček je svým životem spjat s rodnou obcí spadající do pražské průmyslové aglomerace, s obcí, která po celý jeho život zůstala lokalitou zemědělskou a současně obytným zázemím hlavního města. Zde zapustil kořeny. Odtud pramení jeho intenzivní zájem o střední Čechy. Jim také věnoval mnohé ze svých mistrných analytických drobností.

Je milou povinností popřát jubilantovi do další práce uchování dosavadního elánu, a trvalou životní pohodu.

Mirjam Moravcová

K biografii Jana Štovička:

b.a.: Štoviček Jan. *Lexikon současných českých historiků*. Praha 1999, s. 309–310.
Q.K.: 55 let PhDr. Jana Štovička. *Vlastivědný sborník Podřipska*, 8/2, 1999, s. 180.

b. Zprávy z konference a jiných akcí

Životní světy a komunikační struktury ve středoevropské společnosti 16. – 19. století Praha, 4. – 5. října 2002

Po dva říjnové dny probíhalo v Císařském sále pražského Karolina pracovní zasedání, jímž byla zahájena činnost česko-německého doktorandského kolegia při Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy za spoluúčasti Univerzity spolkové země Sársko. Třileté doktorské studium bylo zřízeno společně Univerzitou Karlovou a německou nadací Volkswagen Stiftung v rámci programu *Společné cesty do Evropy. Základy a příklady spolupráce se střední a východní Evropou ve společenských vědách*. Na rozdíl od česko-francouzské úmluvy o podvojně přípravě doktorandů, tzv. „cotutelle“ se předpokládá, že studenti budou především vedeni v Praze svými českými vedoucími, budou psát své práce česky, ale současně bude mít kolegium celou řadu zahraničních spolupracovníků, kteří budou v Praze přednášet a vést semináře. Studenti budou mít možnost zahraničních stipendijních pobytů. Měly by tak být vytvořeny stabilní podmínky na tři roky pro studium a práci na disertaci dvanácti postgraduálních studentů v oboru historie a kulturní antropologie. Kolegium povedou dva profesori, ale současně bylo ke spolupráci přizváno několik dalších pedagogů, aby vedli jednotlivé disertace. Vznikla tak komunita nejen víceoborová, ale i překračující hranice institucí. Je to jev pro pražské prostředí výjimečný a velmi sympatický.

Dne 4. října odpoledne shromážděné členky a členy kolegia a přítomné hosty

přivítal v zahajovacím proslovu děkan FHS profesor Jan Sokol. Následoval uvítací proslov Dr. Wolfganga Levermanna, představitele VW-Stiftung, jenž byl vyslán do Prahy činností kolegia za nadací zahájit. Pro FHS, tuto novou, sedmnáctou fakultu univerzity je nepochybně zřízení doktorské přípravy velmi závažným krokem. Vytvořit podmínky pro práci dvanácti doktorandů je počín úctyhodný. Přesto, že jsme byli svědky výjimečné události, byla organizátory pojata veskrze pracovně. Přednášky dvou vůdčích osobností doktorského kolegia – prof. Richarda van Dülmena (Univerzita v Saarbrückenu) a prof. Miroslava Hrocha (FHS UK) byly zaměřeny jako úvodní programové proslovy, v nichž byly představeny dva hlavní metodické a konceptuální směry přípravy doktorandů – sociální dějiny inspirované kulturní antropologií a historická komparatistika. Tyto dva, v evropské historiografii výrazně se prezentující proudy, budou doktorské kolegium metodologicky profilovat. To se také již projevilo v úvodních vystoupeních studentů. Vzápětí totiž studentky a studenti doktorského studia postupně představili své projekty. Každému doktorandskému projektu byla věnována náležitá pozornost v diskusi. Od čtvrtka 18. 10. potom zahájil práci pravidelný týdenní seminář. Na Univerzitě Karlově budeme moci sledovat působení ojedinělé instituce. Česko-německé vedení a společné financování bude znamenat příznivé materiální podmínky. Umožní zvat profesory ze zahraničí, vybavit pracoviště knihami a vysílat doktorandy na zahraniční studijní pobyty. Především ale po odborné stránce, spolupráce dvou tak výrazných osobností, jako jsou Richard van Dülmen a Miroslav Hroch na jedné straně a dvanáct velmi motivovaných mladých badatelů na straně

druhé, naznačuje, že zde vznikla zajímavá tvůrčí dílna, která není uzavřená, ale naopak se otevírá zájemcům o diskusi a o spolupráci. Dochází tu k víceborové spolupráci historiků s antropologií a sociologií, již umožňuje napojení na nové historicko antropologické oddělení na FHS. Přislíbem do budoucna je právě tento aspekt vzájemného obohacování v metodologicky otevřeném tvůrčím prostředí. Při této příležitosti těžko uvěřit, že Miroslav Hroch v červnu oslavil sedmdesáté narozeniny. Obklopen houfem doktorandů stále srší energií a nápady, které je navíc ochoten s obdivuhodným zápalem rozvíjet v diskusích se studenty a současně se věnovat i jejich badatelským problémům. Tuto novou iniciativu je možné jen obdivovat a přát M. Hrochovi, R. van Dülmenovi, jejich doktorandům a FHS hodně úspěchů.

Ludla Klusáková

II. Antropologické symposium Nečtiny u Plzně, 4. 7. – 5. 7. 2002

Ve dnech 4. 7. – 5. 7. 2002 uspořádala Katedra sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni pod záštitou děkana na záměčku v Nečtinách druhý ročník antropologického symposia. Podobně jako během prvního setkání v roce 2000 byla i letos jeho účelem prezentace a diskuse nejširší problematiky soudobého českého antropologického myšlení.

Po zahájení symposia děkanem Fakulty humanitních studií ZČU Ivo Budilem přednesl Miroslav Bárta úvodní referát *Struktura dlouhodobých procesů – egyptská společnost (26. – 22. stol. př. n. l.)*, ve kterém se zabýval příklady několikaúrovňové systémové změny v kultuře na

příkladu kulturního komplexu Egypta doby 3. tis. př. n. l. se zřetelem k terénním výzkumům českých egyptologů v lokalitě Abúsír v Egyptě. Následující příspěvek *Detection of Biological Relationship in Skeletal Anthropology* Eugena Strouhala byl věnován prezentaci výzkumů kosterních pozůstatků nalezených českými egyptology v lokalitě Iuffa v letech 1998 a 2001. Miroslav Prokopec ve svém referátu *Výzkum Dr. Aleše Hrdličky na ostrově Kodiak na Aljašce* popsal své poznatky ze zpráv A. Hrdličky, stanovisko domorodců a vědeckých pracovníků k repatriaci lidských pozůstatků (v souvislosti se zákonem z r. 1989 o repatriaci materiálu z muzeí, odkrytého na domorodých územích v USA) a své dojmy z osobní návštěvy na místě výzkumu A. Hrdličky i místa, kde byly pohřbeny navrácené kosti. V referátu *Chování šimpanzů jako model protokultury* se Vladimír Blažek věnoval skutečností přenosu zkušeností v různých oblastech chování (sociálního, potravního, rodičovského) v šimpanzí tlupě na příslušníky mladší generace prostřednictvím tradice, kdy se navíc tyto tradice jednotlivých skupin vzájemně liší.

Po přestávce zahájil přednáškový program sekce B svým referátem *Fenomén dětstva a premeny rodiny*, ve kterém sledoval počátky zájmu o studium dětí a fenomén dětství v historických disciplínách a společenských vědách Ivan Chorvát, který této sekci spolu s Vladimírem Boreckým předsedal. V následujícím příspěvku *K rodovej problematike z etnologického aspektu* se Jolana Darulová věnovala problematice sociokulturních jevů, v nichž hraje významnou roli aspekt rodu (gender). Na tento příspěvek navázala Slavomíra Očenášová-Štrbová referátem *K problematike ženy v rodine*

(na příklade manželiek evanjelických farárov), v němž se zaměřila na diskriminační postavení manželé evangelických farářů v období před rokem 1989. Vladimír Borecký seznámil ve svém referátu *Imaginativní východisko v antropologii* posluchače s problematikou imaginativního přístupu ve společenských vědách, jak ji rozvíjí okruh francouzských vědců ze Střediska výzkumu imaginace (CRI) se zvláštním zřetelem k přínosu G. Duranda a M. Maffesoliho. Následující příspěvek Vandy Jiříkové *Mládež a muzeum (Vzpomínky z dětství, znalosti, názory)* byl pak věnován zhodnocení některých závěrů dotazníkového šetření zaměřeného na to, s jakými znalostmi, zkušenostmi, názory a zájmy studenti přicházejí na přednáškový cyklus autorky příspěvku věnovaný muzeologii. Odpolední program prvního dne symposia uzavřel I. Murin referátem *Realne o možnostiach extrakcie a morfológie pohybu z pohľadu analytickej vizuálnej antropológie*, po kterém následovala slavnostní večeře.

Přednáškový program druhého dne probíhal dopoledne souběžně ve dvou blocích (sekce C a D). V sekci C, již předsedal Jaroslav Slípka a Vladimír Sládek, byl zahájen referátem Patrika Galety a předsedajícího Vladimíra Sládka *Tvar a velikost v antropologii*, v němž se autoři zaměřili na shrnutí definic velikosti a tvaru, rozbor metod úpravy velikostí a doporučením, které z navrhovaných metod nejlépe kontrolují velikostní složku. Příspěvek V. Pospíšilové a H. Kajabové *Developement of the Papillary Terrain on Hands and Feet in Prenatal Ontogeny of Man* byl věnován embryogenezi papilárních linií a faktorům přispívajícím k diferenciaci dermatoglyfických vzorů. Jaroslav Slípka promluvil v příspěvku *Jednotný původ lidstva a jedinečnost jedinců* o povaze lidského geno-

mu a problematice klonování. Program dále pokračoval společným referátem V. Sládka, M. Bernera a R. Sailera *Bioarcheologické výzkumy lokomočního chování pravěkých populací člověka*, v němž se jeho autoři zaměřili na některá teoretická východiska bioarcheologických výzkumů a studium lokomočního chování mezi populacemi rané doby bronzové ve střední Evropě. V následujícím referátu *Jeskyňe Pekárna (Moravský kras) – analýza mobilního umění a kostěné industrie z tvrdých živočišných materiálů* Martina Gonyševová posluchače seznámila s výsledky analýz předmětů mobilního umění a kostěné industrie za využití metod trasologie a tafonomie, jejichž cílem bylo objasnit technologii jejich zpracování. Prezentované výsledky spolu s revizí historických publikovaných údajů byly užity k definování typu lokality a jejich obyvatel, pravděpodobných tvůrců studovaných artefaktů. Program sekce C byl pak zakončen Danielem Sosnou, který přednesl referát *Netrvanlivé materiály v mladém paleolitu*, v němž se zabýval zhodnocením výzkumu otisků artefaktů vyrobených z netrvanlivých materiálů pocházejících z období 29 000 až 25 000 B. P. v lokalitě Dolní Věstonice.

V programu sekce D za předsednictví Marty Ulrychové a Vlastislava Matouška zazněl jako první referát Romana Bortela *Člověk a zvuk. Některé antropologické a muzikologické poznatky ze studia lidské kompetence k vnímání zvuků a hudby*, po kterém následoval příspěvek Vlastislava Matouška *Ukolébavka v etnické hudbě – k antropologickým základům hudební řeči* věnovaný srovnání vybraných ukolébavek různých etnik a určení jejich shodných rysů v odlišných kulturách. Dalším přednášejícím byla Zuzana Jurková s příspěvkem *Etnomuzikologův labyrint světa a ráj srdce* informujícím o meziná-

rodním projektu romistické encyklopedie „ROM-Base“ z programu EU – Sokrates-Comenius, která dále představila první v České republice realizovaný program komplexnějšího vzdělání budoucích muzikologů. V následujícím příspěvku *Archetypální kritika textů Virginie Woolfovej* Katarína Labudová analyzovala základní archetypální obrazy a motivy v pracích V. Woolfové a ilustrovala tak metodu archetypální kritiky. Příspěvek Pavola Labudy *Antropologický kontext teocentrismu v epoche patristiky* byl pak věnován zkoumání antropologického kontextu filozofických a teologických textů období mladšího středověku. Program sekce D uzavřela její předsedající Marta Ulrychová referátem *České srdce pod „dvojím“ suknem rakouské uniformy* věnovaným osobě hudebního skladatele Julia Fučíka, jehož 130. výročí narození jsme loni v červenci oslavili.

Po krátké přestávce pokračovala svým programem sjednocená sekce E, již předsedali Katarína Košťalová a Bohuslav Šalanda. Jako první zazněl příspěvek předsedající K. Košťalové *Formální a obsahové znaky profesijní skupiny železničářů v prvej polovici 20. storočia* pojednávající o socio-profesní skupině železničářů, kterým v dané době přináležel status státních zaměstnanců. Referát spolupředsedajícího B. Šalandy *O výzkumech lokálních společenství* se týkal metodologických a praktických problémů výzkumu lokálních společenství. Tématem dalšího příspěvku Giuseppe Maiella *O několika vampyristických figurách v kulturních tradicích Středního východu, starého Řecka a Říma* byla kritika postulátu běžného ve vědecké literatuře o upírech, podle kterého je třeba původ vampyrismu (i tzv. „slovanského“) hledat v antice. Program sekce uzavřel Jan Grill příspěvkem *The Consequences of Resettlements* ve

kterém předvedl stručný přehled současných teorií znovuosidlování.

Po obědě převzala přednáškovou štafetu sekce F s předsedajícími Ivo Budilem a Martou Ulrychovou. Její program zahájila B. Drápalová referátem *Některé neverbální projevy při prvním setkání v dyádě*, po kterém následoval příspěvek Vratislava Ryšavého *Dějiny umění jako věda o člověku* věnovaný vybraným tématům a osobnostem z historie této disciplíny. Dalším přednášejícím byl Alexander Wöll s referátem *Ožívování antropologických rituálů v současné literatuře (na příkladu Miloše Urbana)*, v němž prezentoval výsledky literárněvědné a antropologické analýzy dvou románů Miloše Urbana *Sedmikostelí* (1999) a *Hastrman* (2001). Miroslav Švejda pak posluchače ve svém příspěvku *Problematika přepisu mluvených projevů do textové podoby v antropologii* seznámil s různými formami v současnosti užívané transkripce mluveného slova, s jejich přednostmi a nevýhodami. Další referující Rainer Neubert se v referátu *Gibt es Heute (2002) schon eine gesamtdeutsche Literatur?* věnoval problematice „sjednocení literatur“ ve sjednoceném Německu. Sekci F uzavřel Christopher E. Koy příspěvkem *The Pilfering of Anthropological Research by Herman Melville in Typee*, ve kterém analyzuje vznik a akceptaci Melvillova díla *Ráj kanibalů* s ohledem na antropologické poznatky, jež dílo obsahuje.

Přednáškový program symposia uzavírala sekce G, již předsedali Ivo Budil a Vladimír Sládek. Prvním referujícím byl Stanislav Kužel s příspěvkem *Možnosti aplikace botanických metod při výzkumu kulturních aspektů dekolktivizace*, po kterém vystoupil Marek Jakoubek s referátem *Romská osada jako relikv tradiční společnosti*, prezentujícím výsledky

antropologického výzkumu romských osad na východním Slovensku. O problematice identity na příkladu těšínské obce Stonava pohovořil ve svém příspěvku *Sociální paměť jako indikátor identity? Stonava na Těšínsku* Jakub Grygar. Tomáš Hirt seznámil posluchače s výsledky výzkumu obce Vojvodovo v severozápadním Bulharsku v příspěvku *Idea krajaňského hnutí ve světle konstruktivistického pojetí národa. Případ Vojvodovo*. Závěrečný referát věnovaný kritice pojetí romských osad jako enkláv tradiční společnosti *Romové a problematika tradiční společnosti* přednesl Jan Červenka.

Druhým ročníkem *Antropologického symposia* se Katedra sociální a kulturní antropologie Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni snaží založit v Nečtinách tradici každoročního interdisciplinárního setkávání představitelů antropologie různého zaměření, které by napomáhalo členům antropologické komunity udržovat osobní kontakt, vyměňovat si odborné poznatky a zabránilo tak hrozící partikularizaci českého antropologického myšlení.

Jednotlivé referáty jsou publikovány ve sborníku *II. antropologické symposium*, vydaném Katedrou sociální a kulturní antropologie FHS ZČU v Plzni (vyšlo v únoru 2003).

Marek Jakoubek

Židovská, česká a slovenská kultura: vzájemné vlivy Plzeň, 27. 6. 2002

Ve dnech. 24. – 30. 6. 2002 proběhl v Plzni pod záštitou prezidenta Václava Havla 21. výroční světový kongres Československé společnosti pro vědy a umění na téma „Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globál-

ním světě“. Součástí kongresu byl i přednáškový cyklus „Židovská, česká a slovenská kultura: vzájemné vlivy“, který se konal 27. 6. v Západočeském muzeu. V rámci tohoto cyklu vystoupilo devět přednášejících. Většinou se jednalo o vědecké pracovníky z židovských muzeí či archivů – nejen z Čech, Moravy a Slovenska, ale i z Anglie (Westminster) či Ameriky (New York). Jednacím jazykem byla proto (až na výjimky) angličtina.

Z obsahového hlediska můžeme příspěvky rozdělit do tří skupin. Jednak se jednalo o příspěvky týkající se restaurování židovských památek židovskými muzei (které pronesli právě pracovníci těchto muzeí). Dále zde zazněly příspěvky věnované významným osobnostem, které byly nuceny odejít z českého prostředí (často se jednalo o Plzeň a blízké okolí) do zahraničí, kde se však významně podílely na prosazování židovské kultury, židovského náboženství či bojovaly za židovská práva. Mimo tyto dvě skupiny byly proneseny dva příspěvky – a to přednáška týkající se českožidovské minority a minority tzv. národních Židů a praktická prezentace internetové databáze českých a moravských židovských hřbitovů.

O restaurování židovských památek na Moravě, především v Boskovících, ale také např. v Třebíči, Mikulově a dalších moravských městech pronesl příspěvek doplněný videoprojekcí Jaroslav Klenovsky z Židovské obce v Brně. Týkal se především rekonstrukce synagogy v Boskovících v letech 1988–2001. Nedávno odkrytým a restaurovaným nápisům na stěnách boskovické synagogy se věnoval i následující referát Olgy Sixtové z Židovského muzea v Praze. Pamětní a dedikační nápisy na stěnách boskovické synagogy jsou totiž cenným příspěvkem k našemu poznání historie boskovické

židovské komunity a její synagogy. Např. výběr modliteb a žalmů napsaných na stěnách ukazuje na specifické období duchovní historie moravských židů, období, které vyjadřovalo silný vliv šabatiánství. Nástěnné malby vytvořené polskými židovskými umělci zase dokládají kulturní vazby mezi moravskými a polskými židovskými komunitami v této době. O restaurování historických budov, zejména synagog Židovským muzeem v Praze – např. rekonstrukci Maislovy synagogy, Pinkasovy synagogy, Klausovy synagogy, Španělské synagogy – pojednával příspěvek Leo Pavláta doplněný názornou demonstrací těchto restauračních prací na diapositivech. Věnoval se restaurování vzácných tisků a rukopisů, synagogálního stříbra a textilu, náhrobních kamenů Starého židovského hřbitova v Praze atd. O záchraně a restaurování židovských památek, které provádí Muzeum židovské kultury na Slovensku Národního muzea v Bratislavě, hovořila ve svém příspěvku Katarina Kušanová-Wiecha. Věnovala se ochraně a restaurování synagog a synagogálních textilií v Prešově, Trnavě, Spišském Podhradí, Břežně, Šuraně a Nitře.

Přednáška Davis Ruth z Archivu české a slovenské židovské obce v New Yorku ukázala osudy některých významných židovských vůdců z Plzně a jejího blízkého okolí, kteří v zahraničí bojovali za sociální spravedlnost a pomohli zlepšit životy miliónů lidí. Jednalo se např. o Simona von Lämela z Touškova blízko Plzně, který byl vedoucím organizátorem petice za židovská práva na kongresu ve Vídni v r. 1815, o Adolfa Krause z Blovic, který r. 1865 emigroval do USA a stal se mezinárodním prezidentem B'nai B'rith, židovského dobročinného řádu a založil Ligu antihanobení, jež bojovala s anti-

semitismem, o dr. Paula Hartmana a profesora Freda Hahna, což byli rodáci z Plzně bojující proti diskriminaci židů v USA atd. Příspěvek novinářky Eleny Lappin z Londýna byl příběhem o českém svitku Tóry z r. 1564, který r. 1964 dorazil z Prahy do Westminsterské synagogy v Londýně. Příspěvek vyprávěl o lidech jako rabbi dr. Haroldu, Rinehartovi, o Ruth Schaffer, o lidech z Westminster Memorial Scrolls Trust a dalších, kteří se podíleli na záchraně těchto svitků ve Westminsterské synagoze. Vyprávěl o lidech, kteří s těmito českými svitky přišli do kontaktu. A především sledoval osud těchto svitků, nejen jejich zachránění ve Westminsterské synagoze, ale i jejich osud v období vlády nacistů a komunistů. Posledním z trojice příspěvků sledujících důležité osobnosti židovského hnutí byla přednáška Jitky Chmelíkové z Chebského archivu o divadelníku Paulu Löwym a jeho loutkovém divadle. Paul Löwy byl spolupracovník a přítel Josefa Skupy, který ve 30. letech 20. století vzbudil svým divadlem „dřevěných herců ze Sudet“ (z Karlových Varů) díky netradičnímu využití dramatu, opery a dramatizaci surrealistické poezie pozornost pražských divadelních kritiků. V březnu 1939 emigroval do Palestiny. Paul Löwy je dodnes považován za zakladatele loutkového divadla v Izraeli.

Příspěvkem ryze teoretickým, který nesledoval žádnou restaurační činnost ani osudy žádné důležité osobnosti židovského původu, byl referát Blanky Soukupové z Karlovy univerzity v Praze věnovaný českožidovské a židovské interpretaci vlastních dějin. Referát se zaměřil na dvě menšiny v prostoru zemí Koruny české: na menšinu s vůlí k asimilaci (českožidovská minorita) a na menšinu odmítající asimilaci (minorita

tzv. národních židů). Poukázal na dva modely konstrukce historie ve vztahu k většinové kultuře. Posledním z referátů na této konferenci, který je třeba zmínit, byla prezentace internetové databáze českých a moravských židovských hřbitovů Achaba Haidlera z Domů života v Ústí nad Labem. Cílem připravované internetové databáze je zdokumentovat stav židovských nekropolí a zachytit jak textově tak i obrazem dosud dochované náhrobky (okolo 150 tisíc náhrobních kamenů z 340 židovských hřbitovů, v současnosti je zdokumentováno asi 20 židovských hřbitovů). Daná databáze KESET má zároveň umožnit fulltextové hledání podle zhruba 20 nejruznějších ukazatelů.

Uvedený přednáškový cyklus se setkal s velkým zájmem a ohlasem ze strany (česky i anglicky mluvícího) posluchačstva. Umožnil setkání a vzájemnou výměnu zkušeností mezi odborníky, kteří se problému vzájemného ovlivňování židovské, české a slovenské kultury věnují jednak na bázi akademické, jednak při své práci v židovských muzeích či archivech.

Jana Kružíková

Tvář první republiky – válečný a poválečný vývoj Plzeň, 28. 6. 2002

Součástí světového kongresu „Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě“ byl vedle výše uvedeného přednáškového cyklu o židovské kultuře rovněž přednáškový cyklus „Tvář první republiky – válečný a poválečný vývoj“, který proběhl 28. 6. 2002 v Americkém centru v Plzni. V rámci tohoto cyklu vystoupilo šest přednášejících. Z oněch šesti příspěvků

se tři týkaly mýtů, které se pojí s první republikou a důvodů této mytologizace, dva se týkaly osvobození Plzně v r. 1945 a jeden příspěvek pojednával o kulturních dějinách první republiky.

Referát o vzniku ČSR a mýtu českého národa přednesla Blanka Soukupová z Karlovy univerzity v Praze. Věnovala se v něm výkladu upevnění a proměny tradičních českých stereotypů, autostereotypů a mýtů a vzniku nových obrazů a stereotypů v období vzniku první republiky. Ve svém referátu analyzovala rovněž českou reflexi jiných států, národů a etnických menšin, identifikaci přátel a nepřátel.

Obsahově blízký příspěvek k tomuto referátu pronesla Eva Broková z Masarykova ústavu AV ČR, v němž poukázala na dezinterpretaci některých klíčových pojmů a událostí týkajících se především r. 1918, 1938 a 1945. Upozornila v něm na politicky účelové a falešné výklady, které vznikaly rovněž po r. 1989. Ve svém příspěvku se věnovala především interpretacím a dezinterpretacím týkajícím se např. sebeurčení na konci první světové války, slibu tzv. švýcarizace československého národa a státního národa, pitzburské dohody, pojetí a postavení menšin, zejména německé, významu autoritativního potenciálu první republiky, popírání demokratičnosti českého národa, výkladu negativních postojů německého obyvatelstva vůči ČSR, významu mnichovské dohody, důvodů vedoucích k odsunu atd.

Výkladem pojmu mýtus, tzn. tomu, jakým způsobem se minulost mění v mýtus, jakými mechanismy se paměť traduje a jakou roli hraje paměť tradovaná mýtem v dnešní době, se ve svém příspěvku „Těšínsko: mýtus (jenom) první republiky“ zabýval Jakub Grygar z Fakulty humanitních studií v Praze.

Tomáš Jílek z FPE ZČU v Plzni se ve svém příspěvku zabýval postupem amerických jednotek v dubnu a květnu 1945, vojenskými operacemi směrem na Plzeň, taktikou amerických vojsk, živelným povstáním Plzeňanů i osvobozením Plzně 6. května Šestnáctou obrněnou divizí.

Osvobození Plzně americkou armádou bylo rovněž tématem příspěvku Jana Kumpéry, také z FPE ZČU v Plzni, který ve svém příspěvku přečetl pět dokumentů, diplomatických a zpravodajských zpráv o osvobození západního Československa, zvláště Plzně z konce dubna a začátku května 1945. Předložené dokumenty dokládaly kromě celkem známé Churchillovy prozíravosti v případě Československa důrazný postoj amerického ministerstva zahraničí, které počátkem května 1945 velice naléhavě prosazovalo postup americké armády až k Labi a Vltavě včetně osvobození Prahy, a to ještě 5. května, v předvečer osvobození Plzně. Memoranda ministerstva předložená v této věci prezidentovi svědčí o tom, že nejen Churchill, ale též alespoň část amerického vedení si plně uvědomovala politicko-psychologické důsledky amerického podílu při osvobození Československa.

Poslední z uvedených šesti příspěvků pronesl Martin Franc z Výzkumného centra pro dějiny vědy. Týkal se kulturních dějin první republiky. Autor se v něm snažil zmapovat zpracování jednotlivých oblastí kulturních dějin první republiky a poukázat na oblasti kulturních dějin první republiky, které jsou dosud zpracovány pouze povrchně či jednostranně.

Po každém příspěvku následovala bohatá diskuse, které se účastnili jednak odborníci v daném oboru, především historici, jednak pamětníci válečných

a poválečných událostí z řad posluchačstva. Čas určený pro tento přednáškový cyklus se ukázal jako zcela nedostačující, protože každý příspěvek vyvolal řadu otázek a připomínek, což je snad dokladem toho, že první republika je stále aktuálním tématem, s kterým se pojí nejen řada mýtů, ale i otazníků.

Jana Kružíková

Postavení romského nevládního sektoru z hlediska participace na životě občanské společnosti. Beroun, 6.– 8. září 2002

Tento třídní seminář uspořádalo Sdružení DŽENO (sdružení pro obnovu a rozvoj tradičních romských hodnot), v čele se svým předsedou Ivanem Veselem, který všechny přítomné přivítal a stručně vysvětlil záměry a cíle tohoto setkání.

Hlavním úkolem byla zejména výměna informací a zkušeností mezi romskými představiteli jednotlivých regionálních organizací a také navázání následné spolupráce mezi nimi. Po celou dobu diskusí, předkládání návrhů a řešení současné situace v problematice romské otázky měli všichni na paměti jednu důležitou věc – veškeré regionální romské organizace by se měly sjednotit v jeden celek, který by pak zastupovala nově zvolená a sestavená „reprezentace romského nevládního sektoru v České republice“.

Důležitost vzniku této asociace, jejíž program by vycházel z tradičních hodnot a potřeb Romů, by spočívala také ve spolupráci se zástupci Evropské unie, kteří budou podporovat romské projekty.

Asociace by měla do budoucna také vytvářet mezi jednotlivými organizacemi informační systém. Ten by měla mimo

jiné zajišťovat romská média (společenské časopisy, rozhlasové vysílání, internetové stránky, apod.) a také pravidelné pořádání konferencí, kde by se vždy analyzovala aktuální situace, tzn. na programu by byla diskuse o problémech a potřebách, schopnostech řešení daných úkolů, posílení činností organizací, atd.

Účastníci semináře zmiňovali různá problematická témata, se kterými se při své práci setkávají a společně s ostatními se pak snažili hledat vhodná řešení. Každý přispěl svými zkušenostmi a tak byl vlastně naplňován smysl tohoto semináře. Často byla zmiňována i prospěšná činnost nadací a existence školicích programů pro Romy. Pro pokračování těchto aktivit bude zapotřebí stále větší počet odborných pracovníků (především z řad Romů), kteří budou schopni podpořit vyučování a další prospěšné akce nejen svými zkušenostmi, ale také zajištěním dostatku finančních prostředků. „Je potřeba si ve svých řadách vychovat odborníky vždy v určitém oboru, aby se zachovala organizace práce a řešení aktuálních problémů bylo vždy dotaženo do svého konce. V současné době totiž nemáme k dispozici dostatečný počet kvalifikovaných lidí, kteří by se mohli spolehlivě a bezchybně orientovat ve více oborech najednou“, připomněl Ondřej Giňa, který je předsedou Grémia romských regionálních představitelů.

Otázkami financí se zabývaly i následující příspěvky. Současným problémem lokálních romských organizací je totiž také často nesprávné nakládání s přidělenými finančními prostředky, nedostatek argumentace pro připravované projekty a tím také kolikrát zánik této organizace.

Z toho opět vyvstává již zmíněná potřeba spolupráce mezi Romy, zajišťování

proškolování budoucích odborníků, sjednocení strategie při získávání financí na jednotlivé projekty, oslovení mnoha dalších lidí, kteří jsou ochotni pomoci, atd.

Společným programem všech zúčastněných je tedy kontaktovat co nejvíce lidí ze svého okolí (hlavně Romů) a získat je pro spolupráci v rámci budoucí asociace. Spolu s nimi pomáhat při řešení romské problematiky a vytvářet tak lepší podmínky pro spokojený život Romů nejen v České republice, ale i v rámci celé Evropské unie.

Lucie Procházková

c. Zprávy z muzeí a výstav

Výstavní činnost v Historické expozici Národního muzea v Lobkovickém paláci na Pražském hradě v roce 2000

První v řadě výstav v roce 2000 v Lobkovickém paláci byla výstava „Palné zbraně“ připravená ze sbírek Národního muzea Mgr. Evženií Šnajdovou a komisařkou Dr. Magdalénou Rychlíkovou. Ve velkém výstavním sále bylo představeno více než 150 zbraní vysoké umělecko-historické a technické hodnoty vyrobených českými a evropskými puškaři v období od roku 1450 do konce 19. století. Výstavu obohatily střelecké štíty, růžky, pytlíky na prach a jiné příslušenství. Tato kolekce byla k zhlédnutí v období od 13. 1. do 9. 4. 2000. Mgr. E. Šnajdová připravila k výstavě katalog.

Z fondů Knihovny Národního muzea byla prezentována výstava „Vázał Josef Brousek v Unhošti...“, která představila život a dílo uměleckého knihaře a ozdobníka Josefa Brouska (1882–1949). Autorka Marie Buršová a komisařka výstavy Dr. Magdaléna Rychlíková ve výstavním sále v přízemí paláce připomenuly ve dnech od 4. 4. – 28. 5. 2000 předního knihaře Josefa Brouska, člověka, jenž pozvedl svůj obor na nebyvalou úroveň a jeho práce je vzorem i pro současnou uměleckou vazbu. Marie Buršová vybrala autorské knižní vazby, tisky, předsádkové papíry, které Brousek vlastnoručně zhotovoval, osobní korespondenci s přáteli a spisovateli, knihařské náčiní i ukázky jeho sběratelské činnosti – ex libris a obrazy.

130. výročí narození předního českého sochaře Ladislava Šalouna bylo podně-

tem k uspořádání výstavy „Tvorba sochaře Ladislava Šalouna 1870–1946“ ve velkém sále Lobkovického paláce od 4. 5. do 20. 8. 2000. Autor výstavy Prof. P. Wittlich z ÚDU FFUK, vnučka L. Šalouna Dr. D. Došková a komisařka Dr. M. Rychlíková vybrali spíše komornější plastiku, jádro tvořil soubor expresivních hlav, ženských aktů, ale byla zde představena i kresba, předměty s výrazně užitkovým posláním a loutkářská tvorba. Výstavu doprovázel katalog.

Kaple Lobkovického paláce od 13. 7. do 1. 10. 2000 byla hostitelským prostorem výstavy „Me tibi dedico“. Tato výstava byla opětovným důkazem skvělé spolupráce Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně a vedoucí Historické Expozice NM v LP etnologky Dr. M. Rychlíkové. Autorka výstavy, ředitelka Etnografického ústavu MZM v Brně Dr. Hana Dvořáková, představila okolo 180 kusů exponátů votivních darů z okruhu lidové religiozity-devocionálií. Autorem výtvarného a grafického řešení byl Jan Duspěva, který v tomto týmu připravil už několik výstav.

V letním období v přízemí paláce proběhla výstava „Historie českého didaktického obrazu“, kterou připravilo ze svého sbírkového fondu Muzeum J. A. Komenského v Přerově. Výstava mapovala vývoj nástěnných obrazů od poloviny 19. století do současnosti. Pozornost vzbuzovaly ukázky z cyklu 150 obrazů názorného vyučování z let 1851–1856 od K. S. Amerlinga. Didaktický obraz I. Československé republiky připomenul zainteresovanost známých výtvarníků.

Ke 150. výročí narození paní Charlotty Garrigue Masarykové připravily pracovnice Masarykova ústavu AV ČR Dr. Dagmara Hájková a vedoucí HE LP Dr. M. Rychlíková v přízemí paláce výstavu

od 9. 10. do 3. 12. 2000 pod názvem „Paní Masaryková“. Dr. D. Hájková představila prostřednictvím dobových fotografií, dopisů, dokumentů, obrazů a osobních předmětů ženu vysokých morálních hodnot, vysoké inteligence, hluboké vzdělanosti v jejím bohatém, šťastném ale i tragickém životě. K výstavě byl připraven katalog.

Nejvýznamnější výstavní akcí v Lobkovickém paláci byla výstava připravená Dr. V. Šustíkovou z Muzea České hudby Národního muzea s názvem „Zdeněk Fibich 1850–1900“. Toto kulaté výročí UNESCO vyhlásilo za světové a bylo také zařazeno do kalendáře akcí Praha 2000 – Evropské město kultury. Na velkoryse koncipované výstavě si mohla návštěvnícká veřejnost prohlédnout poprvé zpřístupněné vzácné autografy Fibichových oper, melodramů, symfonií a drobnějších děl, jeho osobní korespondenci, zápisky, kresby, fotografie i předměty z jeho pozůstalosti zapůjčené od potomků, jako například portréty, dobový nábytek a Fibichův klavír. K výstavě byl vydán katalog v české a anglické mutaci. Výstava trvala od 14. 9. 2000 do 25. 2. 2001.

Výstava „Česká sportovní medaile“ autorů Dr. K. Štursové a Dr. A. Ročka z Národního muzea Tyršova muzea tělesné výchovy byla uspořádána ve výstavním prostoru přízemí paláce od 5. 10. do 31. 12. 2000. Vystavené exponáty pocházely od významných výtvarníků a některé medaile byly považované laiky za šperky. Šlo o výrobky skvělé zlatnické práce zdobené granáty, říčními perlami a polodrahokamy.

Počet výstavních akcí v roce 2000 uzavírá výstava „Zachráněné poklady Vyšehradské kapituly“. Desátá jubilejní výstava připravená z fondů Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na

Vyšehradě proběhla v Kapli Lobkovického paláce od 12. 12. 2000 do 25. 2. 2001. Byla představena další zrestaurovaná díla, která se zdála být již ztracena. Díla restaurovaná nákladem Vyšehradské kapituly byla ukázkou práce restaurátorů.

Magdaléna Rychlíková

Muzeum romské kultury

Toto muzeum vzniklo v Brně, v roce 1991, z iniciativy Romů, romistů a ministerstva kultury. Hlavním úkolem, který provází odborně připravované programy, je seznámit širokou veřejnost se životem Romů – s jejich historií, kulturním bohatstvím, způsobem života a jejich hodnotovým systémem. Díky svým sbírkám může návštěvníkům prezentovat doklady a dokumenty vypovídající o romské hmotné a duchovní kultuře od nejstarších dob až po současnost.

Za dobu působení muzea zde bylo uspořádáno množství přednášek a výstav, na kterých se ve vzájemné spolupráci podíleli odborníci z řad Romů i majoritní společnosti. Muzeum romské kultury vytváří předpoklady ke vzniku prostoru, kde budou mít všichni zájemci možnost blíže poznat a seznámit se s prací kulturní a vzdělávací instituce, která si klade za cíl ukázat možnosti dialogu, respektování, tolerance a předávání informací o odlišných kulturách, zvláště o Romech.

Muzeum romské kultury se do povědomí veřejnosti dostalo také díky pořádání putovních výstav. Jímí byli Romové představeni z mnoha úhlů, což dokládá etnograficko-historická výstava o životě Romů v českých zemích, fotografie ilustrující život Romů v Brně tak, jak jej vidí sami Romové, netradiční díla naivních romských amatérských malířů, atd.

Nepostradatelnými součástmi muzea jsou historické oddělení, knihovna, výtvarné oddělení, oddělení programů pro děti, videotéka, oddělení vzdělávání a expozice. Všechna tato pracoviště se podílejí na pořádání projektů, jejichž náplní je shromažďovat a prezentovat informace o životě a kultuře Romů v České republice i ve světě.

Lucie Procházková

Výstava „Romské osady na východním Slovensku“

Duben–červen 2002, Muzeum dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech

Výstavu připravili Lenka Budilová a Marek Jakoubek ve spolupráci s Kateřinou sociální a kulturní antropologie FHS ZČU v Plzni a nadací Člověk v tísni, společností při ČT, o. p. s. Prezentovala výsledky rozsáhlého výzkumu na Slovensku.

V období od října 1999 do ledna 2001 probíhal na objednávku slovenské vlády a z finančních prostředků nadace InfoRoma ve vybraných romských osadách v okresech Prešov, Bardejov a Sabinov antropologický výzkum, na kterém se podíleli studenti etnologie, kulturologie a romistiky FF UK v Praze, obecné antropologie PFF UK v Praze a kulturní a sociální antropologie ZČU v Plzni. Výzkumníci strávili ve vybraných lokalitách, jejichž počet dosáhl nakonec 62, vždy několik týdnů. Výsledkem jejich úsilí byla komplexní výzkumná zpráva popisující jak situaci v romské osadě, tak i v neromské obci, včetně vzájemných interakcí, případně i návrhy na řešení problému segregace a možnosti integrace romských obyvatel. Vedle tohoto hlavního výstupu vznikl během výzkumu také bohatý

fotografický materiál, který má nezanedbatelnou výpovědní hodnotu a významným způsobem rozšiřuje informace obsažené ve zmíněných textech.

Kromě fotografií ve zkoumaných lokalitách nashromáždili výzkumníci rozličné artefakty, od výrobků tradičních romských řemesel (nepálené cihly, opálky, metly aj.) až po nejmodernější součásti interiérů, které snad nejpřímějším způsobem přibližují atmosféru romské osady a jejích obyvatel.

Výstava byla rozdělena do několika tematických celků (exteriéry, interiéry, řemesla, náboženský život a všednodenní aktivity), které se snažily kombinací fotografií, artefaktů a odborných textů umožnit divákovi setkání s kulturou romských osad. Návštěvníky provázely výstavou doplňující texty poskytující interpretaci a komentář k vystaveným fotografiím a exponátům¹.

Vedle fotografií amatérů (studenti výše zmíněných oborů) se výstavy účastnili také fotografové profesionálové (studenti FAMU). Díla těchto tvůrců byla prostorově vyčleněna, aby vynikl rozdíl mezi fotografiemi s uměleckými ambicemi a fotografiemi výzkumníků z humanitních oborů, kteří je užívají spíše jako nástroj sociálního dokumentu.

Vernisáže výstavy se zúčastnili čelní představitelé města a místní romské komunity, mezi nimiž nechyběla ani populární rokycanská rodačka Věra Bílá. Po proslovu ředitelky muzea RNDr. Miroslavy Šandové a autorů výstavy vystoupil místní romský pěvecký sbor Churde čhave pod vedením Josefa Míka, který přítomným nabídl k poslechu ukázky z pokladnice tradičního romského folkloru, a hudební skupina Šumaři s repertoárem českých lidových písní.

Připraveno bylo též pohoštění sestávající z nejvybranějších lahůdek romské

kuchyně připravené samotnými vystavujícími podle receptů sesbíraných v romských osadách. Přítomni byli i zástupci tisku a rozhlasu.

Cílem výstavy bylo prezentovat romskou kulturu bez přtkras, ale i bez odsudku a ukázat její specifické hodnoty a tradici, které mohou být pro příslušníky majoritní populace inspirací či obohacením, ale určitě pro ně budou znamenat velký kulturní zážitek. Touto cestou se tak oba autoři snažili přispět k porozumění a zlepšení vzájemných vztahů majoritní populace a romské menšiny nejen v Rokycanech.

Lenka Budilová a Marek Jakoubek

¹ Vybrané texty byly upraveny a publikovány ve Sborníku Muzea Dr. Bohuslava Horáka 2002

Mesa Verde – muzeum pod širým nebem

Mesa Verde je dávno opuštěná indiánská vesnice, která byla vystavěna pod převisy skalních útesů kañonu v jihozápadním Coloradu v USA (dnes National Park Mesa Verde – Colorado). (Pozn. Mesa Verde znamená španělsky „zelený stůl“, což je název inspirovaný zdejšími přírodními útvary – zcela rovná krajina ohraničená strmými skalními stěnami.)

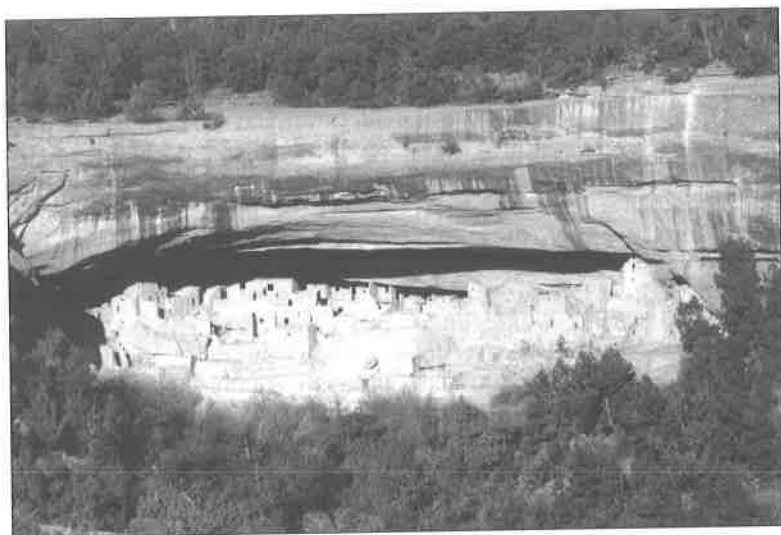
Toto velmi dobře chráněné sídlo vystavěli lidé, kteří se v průběhu mnoha let přeorientovali ze sběračů a lovců migrujících za zvěří na usedlé zemědělce pěstující především kukuřici. Ve výklencích skalních stěn budovali asi od počátku 13. století z kamenů, bahna a dřeva velká společná obydlí, která spojovaly prostorné terasy, sloužící k běžným každodenním činnostem, jako např. mletí kukuřice, hrnčířství, košíkářství, atd.

Tito Indiáni jsou označováni jako

národ Anasazi, což pochází z jazyka Navajo a znamená „Ti původní“, „Starobyli“. Indiáni Anasazi se podle dochovaných archeologických nálezů rozdělují (podle svých hlavních sídel) do tří skupin: Kayenta, Chaco a Mesa Verde, což je jejich největší a nejkrásnější vesnice.

V každodenním životě obyvatel těchto skalních sídel se projevoval výrazný cit pro uměleckou tvorbu. Velkou pozornost věnovali zdobení užité keramiky, běžných tkanin a ornamentálně pletených košů. V architektuře vesnice se ve velké míře odrazil bohatý náboženský život těchto Indiánů. Pro své slavnosti a rituály vytvořili podzemní svatyně, zvané „kivas“. Hlavním tématem náboženských obřadů bylo přání dostatečného množství vody, což v této oblasti mohlo zaručit bohatou úrodu. Největší počet obřadních místností byl objeven v Cliff Palace. Dalšími nejvíce zachovanými obydlími jsou Balcony House, Spruce Tree House a Squere Tower House, nad kterými byl na náhorní plošině vybudován systém políček a zavlažovacích kanálů. Přes všechny snahy Indiánů přežít v této vyprahlé a holé krajině byla vesnice kolem 15. století opuštěna a na dlouhou dobu zapomenuta. Tito lidé se pravděpodobně připojili k Indiánům v dnešní Arizoně a Novém Mexiku a dodnes jsou nazýváni Indiáni Pueblo (podle pravoúhlých, společných domů z pískovcových bloků, čítajících dvě nebo tři patra, stavěných již v 8. století).

Pozoruhodné skalní stavby byly objeveny až koncem 19. století a v roce 1906 byla náhorní plošina Mesa Verde, spolu se svými památkami, vyhlášena národním parkem. V současné době se zde kromě dochované indiánské vesnice nachází archeologické muzeum a naučná

stezka „From Pithouse to Pueblo“, dokumentující vývoj výstavby vysokých domů z pískovců.

Lucie Procházková

Národnostní menšiny ve fotografiích a dokumentech

3. 12. 2002 – 13. 2. 2003, budova Magistrátu hl. m. Prahy

Výstavu „Národnostní menšiny ve fotografiích a dokumentech“ uspořádal Magistrát hl. m. Prahy v rámci „Druhého setkání národnostních menšin“ v Praze. Prezentace fotografií a dokumentů navázala na dvě předešlé (uskutečněné v roce 1998), jejichž záměrem bylo připomenout existenci národnostních menšin na našem území. Cílem pořadatelů všech těchto výstav bylo poukázat na fakt, že národnostní menšiny jsou pro naši společnost obohacujícím prvkem, mohou přinášet ostatním důležité informace o své zemi a kultuře a prostřednictvím umění tak spoluvytvářet rovnoprávný vztah mezi lidmi.

Jedním z hlavních organizátorů akcí, které se uskutečnily jako součást multikulturního setkání v Praze, byl PhDr. Jaroslav Balvín, který je koordinátorem Komise RHMP pro oblast národnostních menšin. Je zároveň také autorem řady fotografií, které zachycují atmosféru mezinárodního folklorního festivalu „Praha srdce národů“, momenty z romského festivalu Khamoro a anglické město Birmingham, které představil v multikulturním světle.

Autorem cyklu fotografií o africkém folkloru v Praze je Miroslav Břeský. Svým snímkům dal příznačný název „Africká noc“ a dokumentují kulturní akci Afričanů, která proběhla v roce 2001 v pražském divadle Na Prádle. Na fotografiích jsou představeny tradiční prvky kultury Afriky, jejichž aktéry jsou převážně afričtí studenti, kteří žijí v současné době u nás.

Hana Kubíková svým souborem fotografií „Vietnam 2001“ upozorňuje na kulturní prostředí, ze kterého vzešla

i vietnamská komunita žijící v České republice. Na jedné straně to jsou bohatá obchodní centra moderních měst a na straně druhé zaostalé venkovské oblasti v deltě řeky Mekong nebo chudé vesnice v horách.

Své snímky představil i americký fotograf, žijící v Praze, Mark Wiedorn. Zaměřuje se především na romskou kulturu a hudbu ve střední Evropě. Jeho fotografie zdařile zachycují kouzlo a půvab romského tance a hudby na festivalu v Rožnově pod Radhoštěm. Další řada fotografií s názvem „Cihelna“ dokumentuje podmínky života několika romských rodin, které žijí v Praze, ve zchátralém objektu bývalé továrny. I přes nelehké bydlení na tomto místě vyznačují z fotografií romských dětí úsměvy.

Černobílou fotografii na této výstavě zastupoval Karel Cudlín. Náměty pro své snímky hledá především v České republice, na Ukrajině a v Izraeli. Jeho dílo zachycuje životní příběhy Romů, utečenců, ukrajinských dělníků a dalších, většinou lidí žijících na okraji společnosti.

Také další fotograf použil při zobrazování lidí, kteří jsou mezi ostatními v menšině, černobílou barvu. Jaroslav Kučera se věnuje především tématům sociálního dokumentu. Jeho schopnost komunikace s fotografovanými dokazuje, že jedině seznamování se s odlišnou kulturou a chováním lidí může vést k vzájemnému dialogu a příkladné inspiraci pro ostatní.

Žižkovské Romy, kteří přišli do Prahy ze slovenských osad během 50. a 60. let 20. století, představil na svých fotografiích Jiří Všečeka. Ukazuje, jak se tito lidé složitě vyrovnávají s životem v novém, pro ně zcela odlišném prostředí. Přesto je ale ze všech snímků znát nejdůležitější romská tradiční hodnota – rodinná soudržnost a láska k dětem.

Fotografie českých i zahraničních autorů umožnily návštěvníkům nahlédnout do někdy složitého života národnostních menšin – do principů společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytné kultury, do snah o prosazení se a integraci v rámci každodenního života majoritní společnosti.

Lucie Procházková

Peter Salner: (Môj) židovský humor. Ústav etnológie SAV, Židovská náboženská obec, Bratislava 2002, 152 s.

Čí je židovský humor?
(Židovský vtip jako faktor identity.)

Židovský vtip je v naší středoevropské kultuře vyhlášeným artiklem. Visačka odkazující k jeho „výrobci“ vzbuzuje garanci dobrého, vkusného a především inteligentního či přímo intelektuálního humoru. Přesto málokdo tuší, kolik hloubky a emocí přináší židovský vtip, jakou může mít vypovídací hodnotu pro toho, kdo se na něj podívá zvenčí, ale zároveň i zevnitř. Po přečtení knihy Petera Salnera (*Môj*) židovský humor však pochopíme dosud netušený nebo alespoň většinou nepromyšlený rozměr židovské anekdoty a židovského humoru vůbec.

Vtip či ještě spíše anekdota patří do rodiny zkoumaných folklorních žánrů. Badatelé tento předmět svého výzkumu hodnotí z hlediska výstavby textu, z hlediska jeho funkce a realizace, z hlediska zpracovaných témat. Uvažují o přejímkách námětů anekdoty, které jsou aktualizované na stávající podmínky skupiny, v níž se vtip vypráví. V této souvislosti badatelé analyzují i vliv společenských, ale především politických podmínek na repertoár vtipů. Všechny těchto otázek se kniha Petera Salnera také dotýká, nicméně tato témata jsou spíše doprovodná, glosující.

Ústřední myšlenka práce Petera Salnera se vztahuje k otázce židovské identity. Její obraz i odraz Peter Salner hledá a nachází jak v obsahu a formě židovského vtipu, tak v rovině přítomnosti a patřičnosti židovského vtipu k židovské kultuře. Základem jeho úvah se staly

publikace souborů židovských anekdot a humorek, které v průběhu několika desetiletí sesbírali badatelé a milovníci židovského humoru u židovských komunit v mnoha státech Evropy a v USA. Peter Salner tak potvrdil představu, že z hlediska výzkumu identity lze tyto různé „regionální“ a „časové“ repertoáry anekdot chápat jako ideově srovnatelné, a že v tomto kontextu lze abstrahovat od jazykové složky. Vodítkem interpretací se autorovi stala i jeho vlastní zkušenost, kterou získal v kulturně a společensky vytříbené rodině a v okruhu svých přátel.

Po stránce obsahové Peter Salner i s odkazy na další badatele chápe soubor židovských vtipů jako odraz dějinného a společenského vývoje, kterým židovská diaspora prošla a s nímž se musela vyrovnat. Veškerá životní zkušenost, spojená s postavením židů ve středověké i novověké Evropě (potažmo v USA), se promítá do židovské anekdoty. Krom rozměru společenského je to zejména judaismus, který jednoznačně zazníval v námětech vtipů, a který především strukturoval myšlenkovou konstrukci vtipu (zápletku i pointu vtipu).

Na základě takového uvažování Peter Salner dále ukazuje, že ne všechny anekdoty, v nichž vystupuje Kohn, Roubíček či Sára, lze pokládat za židovský humor. Logicky vylučuje vtipy, které si o židech vypráví „gójóvé“. Tyto vtipy neodráží totiž židovskou identitu, nýbrž odhalují „duši“ majority, v rámci níž židé žili. Zde je zajímavé si uvědomit, že se „gójóvé“ stále vyrovnávají s ambivalentním vztahem k židům. Antisemitské vtipy potvrzují jejich řevnivost až nesnášenlivost vůči židům na straně jedné. Na straně druhé v repertoárech anekdot jednotlivých národních společenství však existují i vtipy, které předjímají

intelektuální vytríbenost židovského vtipu. Postava Žida v anekdotě je garancí kvality. Peter Salner tyto vtipy humorně nazývá „vtip s židovskou přidanou hodnotou“ (VŽPH) (srov. s. 29). Zároveň ukazuje, že v repertoárech národních společenství se aklimatizují původně židovské vtipy. O protipohybu však již neuvažuje. Takto nazíraná autonomie židovského humoru se ve vztahu k židovské identitě projevuje i v dalších rovinách výkladu.

O ideji konzervování židovské identity transponované do židovského humoru svědčí i úvahy nad sdělností obsahu židovských vtipů. Právě proto, že Peter Salner nahlíží repertoár židovských vtipů v celistvosti dostupných sběrů, musí konstatovat, že se právě ty anekdoty, které lze pokládat za nejcharakterističtější, které jednoznačně a transparentně nesou odkazy na židovství (judaismus, život v ghettu) v současnosti ztrácejí na výpovědní hodnotě. Dnešní Židé vzdálení od židovské reality 19. a první poloviny 20. století nerozumějí jejich pointě. Přesto, nebo právě proto jsou připraveni chápat židovský vtip a humor jako příznakový a znakový pro vyjádření a deklaraci své identity. Bez ohledu, zda rozumějí či nikoliv, vnímají židovskou anekdotu jako poselství předků.

Peter Salner tuto myšlenku potvrzuje i na dalších místech v textu. Tvrdí, že židovský humor (anekdota a do jisté míry i celý styl židovského žertování), je jedním z mála vnějších kulturních specifíků, které si židovská populace uchovala do současnosti a ke které tedy se lze manifestně vztahovat. Velice hezky popisuje představy o výhradním vlastnictví tohoto kulturního fenoménu. Vlastní zkušeností dokumentuje, že i lidé stojící mimo židovskou komunitu se cítí být zaskočeni, když zjistí, že židovskou

anekdotu vyprávějí Židovi. Není rozhodující, zda své faux pas vnímají v rovině obavy z nařčení z antisemitismu, či naopak v rovině trapnosti vztahu laik-znalec (tedy že nosí dříví do lesa). V každém případě i mnozí dnešní gójové potvrzují židům jejich nárok na prioritní zacházení s těmito vtipy...

Úvahy o funkci židovského vtipu ve vztahu k skupinové identitě rozšiřuje na mnohých místech Peter Salner o postřehy, které dále dokumentují zvláštní pozici židovského vtipu v kultuře Židů, a nejen jich. Vyzdvihuje schopnost vtipu zajistit transmisi společně sdílených hodnot (což samozřejmě s identitou souvisí). Na řadě míst uvádí, že v mnoha případech alespoň pro něho vyprávění židovského vtipu není spojováno apriori s pobavením, ale má vést posluchače v toku myšlenek probíhajícího rozhovoru, posloužit možná i jako argument – podobně jako přísloví (s. 115).

Peter Salner hledal odpověď na otázku jaký je židovský vtip, jak je nazírán a co dokáže prozradit na dnešní Židy, na tehdejší Židy a na dnešní společnost vůbec. „Medailonky“ významných evropských humoristů a lidí zabývajících se židovským vtipem, galerie „vývěsních štítů“ židovské anekdoty v podobě citací prvních vtipů ve sbírkách židovských anekdot, stejně jako nejmilejší vtipy Petera Salnera ukazují další rozměr, jak může vtip říci něco o identitě: nyní nikoliv o identitě skupinové, ale o sebepojetí jedince.

Vážený pane doktore Salnere,

Vaše úvahy a interpretace byly tak niterné a tak inspirující, že nemohu jinak a dovolím si, i když se to možná nesluší, na závěr odcitovat Váš milý a nyní můj nejmilejší vtip ze stany 69: „Tri židovské americké mamičky sa chvália láskou svojich synov. Prvej vraj

každý rok platí luxusní dovolenku na Havaji. Druhá zas tvrdí, že syn jej hradí byt a stravu a všechny velké svátky trávi společně s jeho rodinou. Největší důvod k hrdošti však má třetí matka: „Můj syn pravidelně chodí k známému psychoanalytikovi a platí 100 dolarův za hodinu. A víte o čem s ním celý ten drahý zaplacený čas rozprává? Len o mamičke!“

„Poznámka na margo“: Výběr vtipů skutečně dokáže na člověka leccos prozradit. Alespoň v tom mém se odráží jak skutečnost, že i já mám syna a jsem dcerou, tak mé současné působení na katedře psychologie. *Dana Bittnerová*

Anne Raulin: Antropologie urbaine. Paris, Armand Colin/VUEF 2002, 182 s.

Kulturní a sociální život obyvatel města je opředen mnoha mýty. Reálné podobě fenoménu města přispívá mnoho vědních disciplín, z nichž antropologický pohled, vycházející ze sociologických premis, může přispět k hlubšímu poznání sociálních i kulturních jevů ve městech. Předkládaná publikace je dokladem snahy evropských antropologů shrnout některé dosavadní poznatky a ve srovnávacím pohledu naznačit městská specifika v geografickém prostoru. Přínosem uvedené publikace je také snaha o zhodnocení některých teoretických a metodologických východisek studia města. Autorka se snažila problematiku antropologického pohledu na město zasadit do historického kontextu. Ve své publikaci poukazuje na mnohé práce z urbánní antropologie a sociologie, a to jak z pera britských, tak i francouzských badatelů. Struktura a zaměření publikace ji předurčuje k širšímu využití. Může sloužit

nejen pro užší badatelský okruh, ale může být zejména využívána jako studijní texty pro mladé adepty tohoto odvětví antropologie.

Urbánní antropologii autorka rozčlenila do čtyř obsáhlých částí, z nichž každá představuje určitou oblast poznání historických a socio-kulturních charakteristik městského prostředí. První část je zaměřena na vývojové mezníky a vytváření městských struktur od antiky po období středověku, kdy podle autorky vznikají základní urbánní modely v Evropě. Na historický základ navazuje druhá část, kde autorka rozebírá specifické přístupy ke studiu vývoje měst nejen v Evropě, ale také v USA (např. proces metropolizace), v Africe a v dalších částech světa. Tento přístup je veden až do současné doby. Srovnávací pohledy umožňují postihnout specifika vývoje a struktury evropských měst. V této souvislosti se autorka také zamýšlí nad městským právem a administrativním postavením měst v území.

V této části je věnována jedna rozsáhlá kapitola koncepci „globální analýzy“ (une analyse globale), kde věnuje pozornost antropologickým studiím tzv. Chicagské školy, která jako první převzala iniciativu studia města v komplexním pohledu a sledovala město jako laboratoř sociálních a kulturních vztahů. Snahou badatelů tzv. Chicagské školy bylo postihnout socio-ekonomickou strukturu města vyjádřenou v teorii tzv. koncentrických zón. Ze základních premis tzv. Chicagské školy přechází autorka k hodnocení vývoje měst a jejich sociální struktury i kulturních specifíků druhé poloviny 20. století. Zamýšlí se nad jednotlivými přístupy shromažďování informací a zdrojů dat ke studiu urbánního prostředí. Specifickou pozornost věnuje statistickým definicím města

a hledáním kritérií pro postižení jeho charakteru.

Hlavní náplní třetí části publikace jsou otázky vytváření městských sociálních vrstev a jejich charakteristik. Zvláštní pozornost je věnována postižení základních rysů života a významu vyšších, středních i dělnických vrstev jako aktérů rozvoje urbánního prostoru. V analýze reprodukce sociální struktury města sleduje význam ekonomického, sociálního a kulturního kapitálu, který přispívá ke stabilizaci a do značné míry omezuje sociální mobilitu ve městě. Uvedená analýza pomáhá pochopit sociální a kulturní postavení minorit ve městě a v neposlední řadě také podstatu „ghettizace“ některých čtvrtí, které vznikají nejen ve městech vyspělých, ale i rozvojových zemí.

Od problematiky minorit a etnické solidarity přechází autorka k tématům kulturních specifik. Zabývá se subkulturami různých specifických sociálních skupin obyvatel měst a sleduje jejich životní styly i problémy jejich integrace. V této souvislosti věnuje pozornost také příčinám vzniku sociálně-patologických jevů, které jsou typické pro život některých specifických sociálních skupin.

Čtvrtá část publikace je věnována otázkám identity občanů s urbánním prostředím. Tato část je inspirující pro pochopení prostorového vnímání obyvatel města, které hraje roli při zpracování koncepcí jak soukromého, tak veřejného prostoru města. V této kapitole zdůrazňuje význam badatelských výsledků Kevina Lynche a dalších, kteří se obrazu města v představách jejich obyvatel věnují. Výsledky jejich studií sehrávaly roli při vzniku tzv. mentálních map, využívaných v konkrétních urbanistických a architektonických plánech měst i dalších aktivitách spojených s řízením rozvoje měst.

Pozornost je v této publikaci zaměřena rovněž na význam slavností, folkloru a dalších lidových zábav a tradic jako integrujícího faktoru města. Významná výročí a tradiční svátky i další městské rituály vstupují do života obyvatel měst a pozitivně přispívají k vytváření identity obyvatel i k jejich snaze participovat na zlepšení obrazu města a jeho dalšího rozvoje. Vedle těchto městských rituálů autorka neopomněla zdůraznit význam sportu a sportovních klání, které sehrávají obdobnou integrační i identifikační úlohu. Součástí této kapitoly je také analýza významu trhů, týdenních bazarů a dalších obchodních a trhových aktivit ve městech, které ovlivňují bohatost a rozmanitost městského veřejného prostoru.

Procesy integrace a globalizace ovlivňují proměny měst na všech kontinentech, vstupují do sociálních, kulturních i ekonomických charakteristik měst a mnohdy stírají různorodost městských struktur, které vznikaly v průběhu mnoha staletí. Tato publikace v teoretické i metodologické rovině ukazuje nezbytnost širších a hlubších pohledů na život obyvatel měst v jeho mnohotvárné podobě. Urbánní antropologie umožňuje hlubší pohled na podstatu specifických rysů vývoje měst, proto má své nezastupitelné místo mezi vědními disciplínami, které se městem zabývají. Specifika měst v jejich architektonické a urbanistické podobě, v městském způsobu života, v rozmanitosti sociálních i kulturních vazeb představují součást kulturního dědictví, které by mělo být zachováno pro budoucí generace i v období rychlých technologických, inovačních a civilizačních změn.

Jaroslava Kadeřábková,
Zuzana Trhlínová

Jiří Hanuš (ed.): Dějiny kultury a civilizace Západu v 19. století.
Brno, CDK 2002, 248 s., ISBN 80-7325-006-3.

Téměř nevyhnutelným údělem konferencí je poměrně značná tematická roztržitost, nikoli vyčerpávající charakter a začasť také podstatná kvalitativní rozrůzněnost jednotlivých referátů, zatímco autoři konferenčních sborníků neskromně a většinou marně usilují o monografičnost svých děl. Z tohoto obvyklého schématu nijak nevybočuje ani J. Hanušem vydaný sborník z loňské konference *Civilizace a kultura Západu v 19. století, pořádané Historickým ústavem FF MU v Brně* (cf. zprávu R. Vlčka v ČČH 100, 2002, 4: 988–989); toto dílo naopak uvedenou divergenci mezi (náležitou) konferenční partikularitou a editorskou neskromností jaksi ještě podtrhuje. Není totiž v silách naší relativně malé badatelské obce adekvátně pokrýt tak široké výzkumné pole, jaké kulturní dějiny 19. století nepochybně představují, a v omezeném diskusním prostoru by něco takového nebylo možné ani nikde jinde ve světě, o to více však překvapuje vydavatelova ambicióznost, vyjádřená už mnohoslibným názvem sborníku. Zklamání čtenáře se pak ještě prohloubí, ponoří-li se do vlastního díla, kdy nadto zjistí, že jen polovina textů (9 ze 17) na konferenci skutečně zazněla, zatímco ostatní byly editorem přejaty z již vydaných prací s cílem alespoň poněkud rozšířit velmi úzký záběr publikace, aniž však tato snaha byla završena podstatným úspěchem.

Téma kulturních dějin 19. století, dlouho zanedbávané nejen českou odbornou veřejností, je přitom doslova těhotné dosud nerozkrýtlými výzkumnými oblastmi i dodnes aktuálními kulturními

významy (vzpomeňme jen stále živé „velké ideologie“ typu nacionalismu či marxismu, ale také v 90. letech znovuobjevenou liberální teologii a další duchovní proudy), takže téměř jakákoli seriózní práce věnovaná tomuto tématu musí být v českém prostředí výrazným přínosem. Avšak mnohdy méně bývá více, přičemž roztržitost až chaotičnost recenzované publikace, podle svého názvu se snažící pokrýt kulturní dějiny celé Evropy a ve skutečnosti zasahující prakticky do celého světa, je toho – bohužel – nejlepším dokladem. Sborník je rozdělen na oddíl věnovaný dějinám západní kultury v Evropě (s. 9–110; 10 příspěvků) a na oddíl věnovaný „Západu mimo Západ“, islámské společnosti, Rusku, britskému impériu i Spojeným státům (s. 111–205; 7 textů), ačkoli samo toto členění je do značné míry sporné, neboť oba autoři příspěvků o „ruské otázce“ (D. Diner, R. Vlček) právě na stránkách tohoto sborníku zdůrazňují příliš zjednodušující charakter Toynbeeovské (a dnes Huntingtonovské) teze o odlišnosti Ruska a Evropy. Avšak pokud bychom naopak tuto myšlenku přijali, jak to přinejmenším implicitně učinila většina zúčastněných autorů, pak by zase bylo nesmyslným z okcidentální kultury vydělit jak Spojené státy, tak britskou koloniální říši (či alespoň její bílé elity)! Dlužno přitom říci, že podobných metodických nejednoznačností (včetně absence teoretické diferenciacce mezi „kulturou“ a „civilizací“, byť právě k tomu dané téma přímo vybízí), je v Hanušově sborníku celá řada, aniž je naopak zachována ústřední výkladová linka, již by mohl tvořit například pregnantní vydavatelův úvod. Jednotlivé příspěvky tak představují jen jakési „výkřiky do prázdna,“ jejichž význam vzhledem k deklarovanému tématu je mnohdy

více než marginální (např. letmé nastínění Goethovy religiozity či Hugovy angažovanosti E. Kockem respektive P. Doležalovou, ale i postmoderně pojatý článek S. Palmquista o Kantově „čín-skosti“, zatímco zase J. Šabata ve svém příspěvku zcela podlehl aktuálním významům marxismu ve 20. století a jal se je tematizovat namísto toho, aby se omezil na výklad dělnického hnutí a jeho ideologie v předcházejícím věku). Sborník tak představuje jen (velmi omezené) vybrané kapitoly z kulturních dějin 19. století, které se nadto většinou zaměřují toliko na „vysokou“, intelektuální kulturu, přičemž bohužel zcela pomíjejí progresivní proudy moderního dějzpytného myšlení (škola Annales počínajíc a italskou mikrohistorií končíc), ač právě těmto směrům je věnován metodický článek brněnského historika M. Řepy a ač právě ony představují ten nejdůležitější výzkumný program, jemuž by se společenské vědy měly při výzkumu 19. století věnovat. Abych však pouze nehaněl, na následujících řádcích bych chtěl vyzdvihnout nejvýznamnější příspěvky, které se v Hanušově sborníku objevily.

Pražská historička D. Tinková se ve své brilantní studii zaměřila na analýzu religiozity v revoluční Francii, přičemž pozornost věnovala nejen institucionálnímu vývoji, ale do určité míry také antropologickému pohledu na lidovou zbožnost včetně dobových sekularizačních proudů. Oproti dřívějším zjednodušujícím pohledům, ať už vycházejícím z marxistické ideologie nebo z obecnější sekularizační teorie, zcela správně zhodnotila vznik nového „lidového náboženství“ v podobě různých revolučních kultů (od „mučedníků Revoluce“ až po Robespierrovu Être Supreme), které pak v transformované podobě implicit-

ních náboženství působily až hluboko do následujících století. Proto je škoda, že tuto sociologickou interpretaci, s níž poprvé přišel Ch. Tilly, Tinková nerozvedla dále, což by bylo významné zejména v porovnání s ideologií protirevolučního royalistického a katolického lidového hnutí ve Vendée. Na francouzský materiál se zaměřil také filozof P. Horák, rozkrývající metody a cíle vyučování filozofie na středních a vysokých školách, které díky zakladatelskému působení V. Cousina (zemřel 1867) ovlivňují francouzskou veřejnost jako celek prakticky dodnes. Pražský biolog S. Komárek naproti tomu věnoval pozornost historickým konkvencím anglické biologie 19. století, přičemž se jednoznačně přihlásil k tezi, že „darwinismus je snad vůbec nejtypičtějším příkladem tzv. sociomorfního modelování, tj. promítáním společenských daností viktoriánské Anglie do světa živých bytostí“ (s. 90). Komárek (stejně jako M. George, který se sociálnímu darwinismu věnoval na jiném místě sborníku) přitom zdůraznil implicitně náboženský charakter některých proudů lidového darwinismu, což je v současnosti vysoce frekventované téma (lze vzpomenout např. studie britské filozofky M. Midgleyové), který jistě náležitě srovnává s marxismem a freudismem. Namítl bych však, že v tomto přehledu „velkých ideologií“ 19. století schází přinejmenším ještě jedna, dobově naprosto nejvýznamnější – nacionalismus.

V „mimoevropské“ části sborníku vynikají především studie L. Kropáčka, R. Vlčka a M. Taylora. Nejvýznamnější český islamista se věnoval vztahům Západu a islámského světa a jeho text je tradičně skvělý; důraz však v tomto hodnocení bohužel nutno klást především na slůvko „tradiční“, neboť Kropáček vlastně neříká

nic, co by čtenář **nemohl znát** z jeho třicet let starých skript **Moderní islám**. A to je škoda, poněvadž autorův mimořádně široký záběr i jeho naprosto výjimečné postavení v současné české islamistice by přeci jen slibovalo poněkud více. Také brněnský historik R. Vlček se zaměřil na své obvyklé téma, na vztah Ruska a Západu, přičemž velmi podrobně rozkryl nejrůznější (především ruské) intelektuální proudy 19. století, počínaje **zapadnictvím, přes slavjanofilství a vypjatý nacionalismus až po Danilevského panslavismus**. Zcela správně, a v českém prostředí dosud výjimečně, věnoval pozornost náboženským prvkům ruského nacionalismu, odvíjejícím se od pravoslavné ideje Moskvy jako Třetího Říma. Z antropologického hlediska však jeho studie bohužel trpí několika stinnými stránkami, především příliš úzkou zaměřeností na intelektuální kulturu, přičemž se jaksi – mylně – počítá s tím, že kultura lidová byla jejím pouhým odleskem, a v neposlední řadě autorovým skrytým evolucionismem (zejm. s. 171–172). Naopak britský badatel M. Taylor brilantně načrtnul příčiny minimálního ohlasu nacionalistických hnutí uvnitř britské koloniální říše po většinu 19. století, který tak silně kontrastuje s kontinentální Evropou. Znalec rakouských dějin sice správně namítne, že úloha zastupitelských orgánů jednotlivých kolonií nekomunikovala s gubernií habsburské monarchie (s. 185), nýbrž s jejich zemskými sněmy, to je však drobný omyl, který nijak nesnižuje hodnotu Taylorovy studie.

Uvedené studie (jakož i některé další, nezmiňované pro jejich naprosto marginální význam **vzhledem k obecným dějinám 19. století**) představují podnětné, avšak nevyhnutelně jen dílčí nastínění kulturních dějin sledovaného období.

Právě proto lze vydání recenzovaného sborníku uvítat, ačkoli se na druhou stranu rozhodně nelze ztotožnit s editorem nadějí, že jeho cílem by mělo být „poskytnout hlubší vhléd studentům a dalším čtenářům do často nepřehledného bludiště kulturních dějin“ (s. 7). Tento typ čtenářů, jemuž je určena i poměrně obsáhlá výběrová bibliografie (s. 230–244), bude totiž sborníkem spíše zmaten a v předestřeném bludišti ponechán bez jakéhokoli informovaného průvodce. Vina přitom po mém soudu padá na hlavu vydavatele, který jednotlivé příspěvky nedokázal sjednotit ani tematicky ani metodicky, nedokázal se vyhnout kvalitativně nedostatečným textům a v neposlední řadě ani dodržet obsahový rámec slibovaný názvem díla. Nedbalá ediční práce se projevuje např. i v divergentní transkripci arabských jmen (s. 118 a 137), v nesprávných jmenných převezech (indický „Ram Mohan“ na s. 183 je samozřejmě Rám Mohan Ráj, angl. Ram Mohan Roy, který tak přišel o své „příjmení“), nebo i v evidentních tiskových chybách (T. G. Masaryk zajisté nevydal Českou otázku v r. 1994, jak se tvrdí na s. 49) atd. Přestože se přitom nedostatky tohoto typu staly v rychlokvašených vydáních malých českých nakladatelství v 90. letech téměř normou, rozhodně si nemyslím, že bychom je proto měli tolerovat. Naopak je třeba vyzdvihnout v naší vědecké obci stále ještě neobvyklý zájem autorů sborníku o náboženskou (a stejně tak implicitně náboženskou) problematiku, která v dějinách 19. i 20. století hrála podstatně větší roli, než jsme si byli s to přiznat (a to nejen vzhledem k ideologické dominanci marxismu). Religiozitou se více či méně zabývá přinejmenším jedenáct příspěvků, což sice vede k jisté jednostrannosti výsledného díla, avšak

k jednostrannosti v současné české společnosti nanejvýš náležité. Je ovšem třeba uvědomit si přeci jen jistou prokatolic-kou tendenčnost většiny výkladů, v moravské historické škole ovšem obvyklou, vedoucí místy nejen k nesprávnému přehlížení protestantského teologického myšlení, ale bohužel i k jeho hodnotícímu odsudku (např. výrok o „dočasné recidivě pietismu“ na s. 45). Zdeněk R. Nešpor

Ger Duijzings: Religion and the Politics of Identity in Kosovo.

London, Hurst 2000, 238 s., ISBN 185065431X.

Kniha *Religion and the Politics of Identity in Kosovo* antropologa Gera Duijzingse je do jisté míry autorovým pokusem vyrovnat se s tragickými událostmi, jež v průběhu jeho terénního výzkumu rozprášily lidské společenství, které původně zkoumal. Duijzings studoval počátkem 90. let chorvatskou katolickou enklávu Letnica na jihovýchodě Kosova. Politické a ekonomické tlaky však v roce 1992 vyústily v masový exodus místního obyvatelstva do Chorvatska. Po zániku této komunity Duijzings soustředil svou pozornost na širší problematiku náboženství a identity v Kosovu, zejména pak na to, jak se sledované otázky projevují v reálném životě společenství, považovaných často za marginální.

Duijzings ve své zdařilé studii přibližuje některá méně známá kosovská společenství (Chorvaty, „Egyptany“, kryptokatolíky, derviše) a polemizuje také s mnoha zažitými mýty a vědeckými přístupy ke kosovské i širší balkánské problematice. Kosovo je většinou prezentováno jako výbušná, ostře segregovaná provincie, v níž Albánci a Srbové žijí ve

zcela oddělených společnostech. Duijzings ovšem zdůrazňuje, že z hlediska dlouhodobé perspektivy se v Kosovu vyskytují i nezanedbatelné prvky koexistence, provázené kulturní a náboženskou difuzí. Autor odmítá čistě „etnický“ pohled, redukcující kosovskou problematiku na srbsko-albánský antagonismus, jeho historický vývoj a současný stav. Duijzings charakterizuje Kosovo nikoli jako dvě ostře oddělené, paralelní etnické společnosti, nýbrž jako jednu „periferní“ a „hraniční“ společnost, v jejímž rámci existovala období kontaktů a spolupráce překonávající etnické a náboženské hranice, stejně jako periody, kdy převažoval konflikt. Konflikt a koexistence mezi jednotlivými složkami této společnosti existují v různých historických situacích zároveň. Etnické a náboženské identity navíc nejsou jasně vyhraněné a fixní, právě naopak. To vede k překonávání mnoha zdánlivých bariér, jež se projevuje různě (náboženský synkretismus a smíšené náboženské pouti, kolísání etnické a lingvistické identity aj.).

První z monotematicky zaměřených kapitol je věnována exodu Chorvatů z Letnice a okolí, na který autor aplikuje Brubakerův termín „ethnic unmixing“. Místní Chorvaté, stejně jako ostatní obyvatelstvo oblasti, se vyznačovali komplexním původem a identitou. Jak Duijzings poznamenává, „nikdo nebyl tím, kým se zdál na první pohled a každý zpochybňoval identitu druhých“. Stupňující se obavy o fyzické přežití, politická perzekuce a tíživá ekonomická situace vedly k odchodu většiny obyvatel Letnice do Chorvatska. Kromě samotného exodu autor popisuje i situaci kosovských Chorvatů po kontroverzním přesídlení do prázdných domů srbských uprchlíků v západní Slavonii. Perspektivy jejich integrace v novém prostředí

vidí jako značně nejisté, kromě ekonomických důvodů též proto, že přesídlenci nejsou chorvatskou společností zpravidla přijímáni jako rovnocenní „krajané“, nýbrž jako podezřelí, „orientální“ vetřelci.

V další kapitole Duijzings analyzuje fenomén smíšených náboženských poutí k některým pravoslavným klášterům, kterých se tradičně účastní i muslimské obyvatelstvo. Autor popisuje poutě ke klášterům Gračanica a Zočište v Kosovu a Ostrog v Černé Hoře bez tendencí k jejich přílišné idealizaci. Poukazuje i na konfliktní prvky, které účast muslimských poutníků (z hlediska oficiální ortodoxní církevní hierarchie silně diskutabilní) na křesťanských svátcích provázejí. V případě Gračanice, navštěvované především muslimskými Romy, dochází k pokusům o vytlačování kláštera, poutě albánských muslimů do Zočište ukončil počátkem 90. let politicky motivovaný bojkot, v Ostrogu projevovali pravoslavní mniši nevraživost vůči kosovským dervišům. Právě dervišské řády ovšem historicky značně přispěly ke smazávání hranic mezi křesťanstvím a islámem v lidovém náboženství tím, že přijímaly za vlastní původně křesťanská posvátná místa a vlastními svatým přidávali běžné atributy křesťanských světců, čímž zvyšovali jejich atraktivitu i pro křesťanské spirituální „konzumenty.“ Většina obyvatelstva Kosova a dalších částí západního Balkánu byla koneckonců k uctívání svatých mužů či míst přitahována především jejich léčitelským renomé, před nímž oficiální konfesio-nální nálepka ustupovala do pozadí.

V polovině 19. století se část do té doby muslimských obyvatel vesnice Stublla veřejně přihlásila ke katolictví. Turecké orgány tyto rodiny deportovaly do Anatólie, odkud se přeživší vrátili do Kosova

teprve po několika letech díky diplomatickému tlaku Francie. Tento případ posloužil Duijzingsovi k analýze fenoménu kryptokatolictví. Konstatuje, že v dosavadním historickém a antropologickém bádání byla tradice kryptokatolictví viděna zjednodušeně a staticky. Pro část obyvatel Kosova, která islám v 17. století přijala pouze vnějškově, měl být podle tradičního pojetí islám vnějším, „falešným“ náboženstvím, zatímco katolictví tajnou, ale „pravou“ vírou. Autor toto pojetí mnoha argumenty zpochybňuje. Předně poukazuje na malou pravděpodobnost toho, že by se jasné a nepřerušené vědomí o tom, že daná komunita patří zároveň ke dvěma navzájem antagonistickým náboženstvím udrželo v nezměněné formě od 17. století až do století 19. Místo toho existovalo jakési překrývání obou identit a náboženských tradic. Oživení katolické identity v 19. století spojuje především s činností františkánů, kteří v době úpadku Osmanské říše aktivně pracovali na rekatolizaci „kryptokatolíků“. O tom, že povědomí o skryté katolické identitě nebylo zdaleka živé a vyhraněné, svědčí i skutečnost, že velké množství údajných kryptokatolíků nebyla katolická církev schopna rekatolizovat ani po skončení tureckého panství.

Další kapitola, která je rozbořem konfliktu mezi kosovskoalbánskými dervišskými řády a dominantní bosenskou islámskou hierarchií v 70. a 80. letech, ukazuje, že islám na Balkáně zdaleka není monolitní. Albánští šejkové a derviši z šiitských mystických bratrstev z oblastí Kosova a Makedonie se ve zkoumaném období vzbouřili proti své druhoradé pozici v rámci celojugoslávské Islámské náboženské obce, ovládané bosenskými sunnity a založili vlastní asociaci. Podhoubí pro znovuoživení

dervišských řádů byly převážně chudé rurální oblasti, osídlené albánskou populací, částečně pak romská urbánní ghetta. Pro získávání podpory mezi obyvatelstvem využívali podle Duijzingse předáci dervišů „mocnou zbraň chudých – náboženskou extázi.“ V 70. letech tak byl přes nepřízeň sarajevských náboženských autorit zvrácen úpadek súfijských bratrstev, který se projevil v oživení činnosti albánských a romských klášterů (tekke, tekije). Teprve stupňující se pocit ohrožení, vyvolaný blížícím se rozpadem Jugoslávie, vedl k zažehnání vleklých sporů a zvýšenému pocitu solidarity.

Zajímavým případem vzniku „egyptské“ národní identity v Kosovu v posledních dvou dekádách se zabývá další kapitola Duijzingsovy práce. Etnonym „egyptský“ se pro romské skupiny používal v různých částech Evropy již ve středověku. V některých kosovských a makedonských komunitách se od konce 80. let rozvinulo „egyptské“ národní vědomí, které se v roce 1991 poprvé projevilo i v oficiálních sčítáních obyvatelstva, kdy se k egyptské národnosti přihlásilo asi 10 000 osob v Kosovu a v Makedonii. Tito Egyptané žijí na rozdíl od Romů, od nichž se chtějí distancovat, v centrech měst a jejich ekonomická i sociální integrace je značně vyšší, než u běžné romské populace. Balkánští Egyptané se hlásí ke staroegyptskému původu a věří, že jejich předkové přišli do oblasti z Egypta již v antice. Ať již je jejich původ jakýkoli, je podle Duijzingse evidentní, že Egyptané se chtějí od Romů odlišit do velké míry kvůli zvýšení svého sociálního a kulturního statusu v rámci společnosti. Vývoj egyptského národního vědomí je zároveň emancipací od albánského etnika. Většina Egyptanů je přitom albanofonní, což v předchozích sčítáních vedlo k jejich zařazení mezi Albánce...

Diferenciace Egyptanů a Albánců vedla srbské a makedonské úřady k tomu, že proces národní sebeidentifikace Egyptanů jednoznačně podpořily. Duijzings nevnáší žádné autoritativní soudy a nepokouší se definitivně stanovit „reálný“ původ této nové etnické skupiny. Konstatuje, že nejde o identitu zcela vymyšlenou, spíše o posun dříve existující lokální identity do etnické roviny, k čemuž posloužila recyklace staré teorie o egyptském původu Romů.

V posledních dvou kapitolách se Duijzings soustřeďuje na představy o vlastní identitě Albánců a Srbů, zejména pak na to, jak se nacionální ideologové obou národů v 19. století pokoušeli integrovat náboženské elementy a nacionální ideologii. Tyto tendence měly rozdílný výsledek: v srbském případě je nacionální ideologie silně prostoupena pravoslávím, albánský nacionalismus je však zcela sekulární a náboženské elementy v něm nehrají žádnou roli. V kapitole věnované srbskému nacionálnímu hnutí se Duijzings soustředil na rozbor kosovského mýtu a růst jeho významu v politické ideologii 19. a 20. století, který je v literatuře relativně dobře znám. V albánském případě zkoumá mnohem méně známý pokus národního buditele Naima Frasheriho o sloučení albánské nacionální ideologie s náboženskými prvky bektášismu, který se nejzřetelněji projevila v jeho literárním díle Qerbelaja. Frasheriovo opěvování centrální události šíitského islámu, bitvu u Kerbely, která vykazuje velké množství shod se srbským pojetím porážky na Kosovu (fyzická porážka, znamenající morální vítězství aj.). Opěvováním šíitské tematiky Frasherio vyjadřoval i odpor vůči sunnitskému směru islámu, který pro albánské obyvatelstvo jasně personifikovala Osmanská říše. Dlouhodobý dopad Frasheriho

myšlenek byl ale malý, jelikož sekta bektašijů tvořila v rámci albánského národního celku menšinu. Srbská pravoslavná církev měla v srbském národě nesrovnatelně důležitější postavení, což výrazně přispělo k úspěchu šíření kosovského mýtu a jeho politické instrumentalizaci.

Kniha Gera Duijzinge je díky použití metodologii, novým informacím a neotřelým závěrům výrazným osvěžením v záplavě titulů, věnovaných Kosovu, bývalé Jugoslávii a Balkánu. Zpochybňuje také mnohé dominantní, automaticky přejímané představy a koncepce, zejména pak esencialistická tvrzení o existenci jasně vymezených, vnitřně koherentních kultur, civilizací, etnických a náboženských identit. Duijzings ukazuje spíše pravý opak: identity na Balkáně jsou proměnlivé, obsahují v sobě najednou větší počet teoreticky neslučitelných, antagonistických prvků. Vzájemné hranice mezi takovými identitami jsou navíc při bližším pohledu zdola, optikou malých komunit, mnohem propustnější, než tomu nasvědčují v dosavadní literatuře ustálené generalizace.

František Šístek

Robert Elsie: A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture. London, Hurst 2001, 357 s., ISBN 1850655707.

Albánci v moderních dějinách žili ve své naprosté většině v materiální chudobě, jejich tradiční kultura však byla a dosud je velice bohatá. To dokazuje i nedávno publikovaný slovník, věnovaný albánské náboženské problematice, mytologii a lidové kultuře. Práce Roberta Elsieho *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology, and Folk Culture* je zatím prvním slovníkem, který se poku-

sil tato témata přehledně shromáždit a alfabetycky uspořádat.

Slovník se soustřeďuje především na tematický okruh náboženských, mytologických a folklorních představ. Hesla obsahují zejména informace o náboženských řádech či sektách, jejich významných historických představitelích, svatých a poutních místech, legendách, legendárních postavách, svátcích, rituálech, pověrách, lidových zvycích (svatební obyčeje, pohřby) atd. Stranou samozřejmě nezůstává ani albánské zvykové právo a krevní msta jako jeho asi nejznámější projev. Pojmy, které s takto vymezenou problematikou přímo nesouvisí (lidová hudba, sféra materiální kultury) nebyly do slovníku pojaty či jsou zmíněny jen v nejmenší míře. Elsieho práce tedy především odráží bohatý myšlenkový svět albánských populací, žijících v různých oblastech západního Balkánu – v Albánii, na Kosovu, v Makedonii, Černé Hoře a Řecku – i v jižní Itálii. Základní informativní funkci publikace umocňují bibliografické reference pod jednotlivými hesly, stejně jako bohatá bibliografie v závěru knihy.

Elsieho průkopnický slovník poslouží všem zájemcům o kulturu, historii, mytologii a antropologii Albánců a jihovýchodní Evropy jako celku.

František Šístek

Šotolová, Eva: Vzdělávání Romů. (Druhé, rozšířené vydání), Praha, GRADA Publishing 2001, 84 s. + obrazová příloha

Vzdělanostní úroveň většiny Romů, žijících na území České republiky, je velmi nízká. Tento fakt má také nepříznivé důsledky pro Romy na oblast sociální, ekonomickou i kulturní, přispívá

k prohlubování společenských rozporů a problémů mezietnického charakteru. Proto se Eva Šotolová snaží ve své publikaci, která vyšla již podruhé a to v rozšířeném vydání, vysvětlit nejprve historické příčiny a souvislosti tohoto stavu romského etnika v naší společnosti. Upozorňuje také na koncepce a strategie Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, které jsou navrženy pro zlepšení vzdělávání romských dětí, seznamuje čtenáře s funkcí a náplní romských pedagogických asistentů, se zřizováním přípravných tříd, stavem romistiky a výukou romského jazyka na Pedagogické fakultě UK v Praze, atd. Pro srovnání také popisuje systém vzdělávání Romů v Rumunsku, Španělsku, Belgii a Francii.

První kapitola této publikace (s. 9) je věnována velmi smutnému období v historii Romů – druhé světové válce. V těchto letech uplatňovalo Německo rasisticky orientované názory. Vydávala se prohlášení o Romech jako občanech druhé třídy a byli považováni za rasové nebezpečí pro německý národ. Byly vydávány pokyny k registraci všech Cikánů, cikánských míšenců a osob, které vedly cikánský způsob života, budovaly se sběrné tábory. Romové byli vylučováni ze škol, z armády, jejich situace se v pracovních táborech velmi zhoršovala. V roce 1943 bylo rozhodnuto o deportaci romského obyvatelstva do cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau. Z původních 6500 protektorátních Romů jich naživu zbylo jen velmi málo (asi 10 %), ostatní se stali obětmi hrozného vyhlazování.

Po skončení války měli všichni poškození nacistickou diktaturou nárok na odškodnění. Z důvodu toho, že většina Romů byla negramotných a neuměla požádat o tyto finanční náhrady, mnoho

nároků propadlo. Romové, kteří přežili, se většinou vraceli ke kočovnému způsobu života. Na naše území přišlo mnoho Romů ze Slovenska, Rumunska, Maďarska a Polska, hlavně z důvodu získání práce v některém z průmyslových center a pohraničních oblastí Čech a Moravy.

V 50. letech 20. století začalo šetření Ministerstva vnitra o počtu Romů na našem území a způsobu života v jednotlivých krajích, okresech a obcích. Z druhé kapitoly s názvem „Snahy o asimilaci a integraci Romů 1945–1989“ (s. 17) je patrné, že vládní politika při řešení tzv. „cikánské otázky“ uplatňovala především koncepci splynutí Romů s majoritní společností. Státní správa začala se zákazem kočování, Romové se nesměli bez povolení národních výborů stěhovat ani měnit zaměstnání. V roce 1962 se začaly likvidovat zaostalé romské osady na Slovensku a realizoval se řízený rozptyl části romského obyvatelstva do českých krajů. Ve městech se však Romové setkali se zcela novou, pro ně odlišnou kulturou a jen těžko si na nové prostředí zvykali. Také nepochopení ze strany majoritní společnosti vedlo k tomu, že najednou vyvstalo mnoho problémů, jejichž řešení však nepřicházelo. Ze 70. let 20. století pochází směrnice „O výchově a vzdělání výchovně zanedbaných a prospěchově opožděných cikánských dětí“, která zdůrazňuje nutnost zřízení tříd pro adaptaci romských dětí při mateřských školách. V návrhu se také učitelům doporučovalo absolvovat kurz romštiny, aby mohli romské děti lépe poznat a kvalitněji s nimi komunikovat. Všechny s tímto související problémy měly pomáhat řešit „komise pro řešení cikánské otázky“ a sociální kurátoři pro práci s romským obyvatelstvem. Situace se ale nezlepšila. Vše totiž probíhalo bez aktivní účasti Romů samotných, bez

důkladného pochopení odlišností jejich tradičních hodnot, způsobu života a komunikace. Teprve po roce 1989 se otevřel prostor snahám Romů o zapojení se do veřejné sféry života, o prosazování svých zájmů a názorů, vedení dialogu s majoritní společností a postupné začleňování romských dětí do vzdělávacího systému v ČR.

Jak se romština vyvíjela a jaké jsou rozdíly mezi jejími dialekty popisuje autorka ve třetí kapitole „Romský jazyk a komunikace“ (s. 23). Romština patří do starší větve západních novoindeckých jazyků a má tři základní dialektové skupiny: arménskou, evropskou a syrskou. Romština převzala také velké množství slov z těch jazykových oblastí, kde Romové pobývali. Na našem území se vyskytuje romština slovenská, maďarská, olašská, česká a německá. Slovenskou romštinou mluví v ČR přibližně 80 % Romů. Tento jazyk se udržel a dále rozvíjí, také díky určité izolovanosti romských rodin od ostatních obyvatel a provozování vzájemných kontaktů uvnitř romského společenství. I život a vzdělání dítěte vždy probíhal převážně v rámci komunity, romské děti nechodily pravidelně do školy. Pak ale obvykle nastaly problémy s komunikací a zařazením se do života okolní společnosti. V současné době vedou odborníci diskuse o tom, že by měli mít Romové právo na výuku v romském jazyce, nebo by měl být alespoň zaveden předmět romský jazyk. Romské děti by se tak mohly naučit číst a psát ve svém mateřském jazyce. Otázkou ale zůstává, pro kolik romských dětí je romština mateřským jazykem?

Romský jazyk charakterizují stará slova indického původu a tzv. staré výpůjčky (tzn. slova z íránských jazyků, z arménštiny a částečně z řečtiny) a výpůjčky

z různých kontaktních jazyků, které pocházejí u slovenských Romů převážně ze srbštiny, chorvatštiny, rumunštiny, maďarštiny, slovenštiny, ukrajinštiny, polštiny, němčiny a ojediněle i z jiných jazyků. Znalost romštiny se u Romů mění také podle generací. Nejstarší lidé mluví většinou lépe romsky než česky nebo slovensky, hlavně také díky komunikaci výhradně v rámci komunity. Postupem času, po příchodu do Čech byli Romové nuceni se alespoň částečně naučit a porozumět češtině. Vnitřní struktura komunit byla totiž roztržena a Romové byli nuceni komunikovat i s ostatním obyvatelstvem. Tak vlastně vznikl romský etnolekt češtiny (tzn. neustálená forma nevlastního jazyka, který se používá jako jazyk druhý, přičemž se v něm objevují vlivy jazyka vlastního).

„Romština se pomalu vyčleňuje z uzavřeného formy sociolektu, tedy z jazyka, kterým hovoří pouze jedna sociální vrstva. V minulosti byli Romové poměrně uzavřenou sociální skupinou, proto i jejich slovník byl oproti zásobě ostatní populace chudší. Nebyly v něm obsaženy výrazy z vědy, techniky, lékařství, astronomie či tělovýchovy. Děti znaly názvy pouze těch zvířat, se kterými se běžně setkávaly, proto byl pro ně výraz slon, lev, žralok cizí. Nyní se s těmito výrazy současná romská populace běžně setkává.“ (s. 30)

„Vzdělávání Romů v České republice“ (kapitola 4, s. 31) se podrobně zabývá národnostním školstvím, které je součástí výchovy a vzdělávání u nás. V rámci národnostního školství by mělo být žákům a studentům, příslušníkům národnostních menšin, umožněno vzdělání na úrovni odpovídající ostatním školám téhož druhu, samozřejmě se zajištěním dostatečných jazykových znalostí. Jedině tak by mohla být zajištěna cesta ke vzá-

jemnému sblížování a integraci občanů naší republiky. O zkvalitňování vzdělání Romů by se mělo usilovat už od mateřské školy, a to nejméně dva roky před nástupem do školy základní. Měly by být pro romské děti vytvořeny takové podmínky a atmosféra, aby přistupovaly ke své docházce do školy jako ke každodenní samozřejmosti. V rámci mimoškolních aktivit by byl program obohacen o různé zájmové kroužky, které by byly romským dětem blízké – hudba, tanec, apod. Žáci, kteří by projeвили zájem pokračovat ve svém vzdělávání na středních školách a odborných učilištích, by mohli získat kvalifikaci v množství nabízených oborů, přičemž se počítá i se zřizováním těch specifických, vycházejících z romských tradic, např. košíkářství, hrnčířství, apod.

Pro zlepšení životní úrovně Romů vypracovali pracovníci MŠMT strategii, která vidí jejich úspěšnou integraci do české společnosti v podporování romského vzdělávání na všech stupních i po skončení školní docházky, ve snaze zlepšit šance Romů na získání zaměstnání a v podpoře rozvoje romské kultury a tradic. Realizace těchto plánů bude úspěšná za předpokladu, že se najdou lidé, kteří budou ochotni spolupracovat – pedagogové, pracovníci nejrozličnějších vzdělávacích institucí, pracovníci na úřadech, a hlavně Romové.

Již před několika lety se začalo se zřizováním přípravných tříd. Nenavštěvují je pouze romské děti a děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí, ale také ty, které měly odklad školní docházky, žijí v dětských domovech nebo jsou zdravotně oslabené. Fungování tohoto systému je založeno na kvalitních metodách práce s dětmi a respektování individuálních zvláštností jednotlivců. Ukázalo se, že vysoké procento absol-

ventů těchto přípravných tříd vykazuje značnou úspěšnost při zvládání základního vzdělání. Aby se i sami Romové mohli zapojit do řešení vzdělávací problematiky svých dětí, byla zřízena funkce vychovatele-asistenta učitele. K přijetí do této funkce bylo nutné absolvovat akreditovaný kurz pedagogického minima a náplní práce je pomoc romským žákům ve školním prostředí, mimo něj a hlavně spolupráce s rodiči. Romský asistent je z pohledu většiny ředitelů škol a učitelů hodnocen kladně, vnímají ho jako „most mezi českým učitelem, romským žákem a jeho rodinou“. Na školách, kde romský asistent působí, se zvětšil zájem romských dětí o mimoškolní aktivity a zlepšila se i vzájemná komunikace s romskou komunitou v dané lokalitě.

Důkazem spolupráce učitele a romského vychovatele-asistenta učitele je i zřízení specializovaných tříd pro romské žáky při Fakultní základní škole Havlíčkově náměstí v Praze 3. V okolí školy je velká koncentrace romského obyvatelstva a děti navštěvují specializované třídy dobrovolně. Osnovy učiva jsou stejné jako v běžných třídách základních škol, ale metody výuky jsou přizpůsobeny mentalitě romských žáků. Důraz je kladen na spolupráci s pedagogicko-psychologickou poradnou, na individuální přístup ke každému žákovi, na možné jazykové problémy při výuce českého jazyka, atd. Úspěchy při studiu jsou vázány na vzájemný vztah učitele a žáka, který také může ovlivnit postoje rodičů ke spolupráci se školou.

Od roku 1990 funguje pro děti a mládež v Ostravě Salesiánské středisko mládeže, které ve velkém počtu navštěvují Romové. Toto středisko nabízí zájemcům prostor pro provozování aktivit sportovního a klubového charakteru, přičemž

je kladen důraz na důvěru mezi vychovateli a jejich svěřenci. Středisko navštěvují děti, mládež a také dospělí se svými rodinami. Jsou tu možnosti pro přátelská setkávání a navazování nových kontaktů.

Romskou problematikou se již několik let zabývá také katedra speciální pedagogiky PedF UK v Praze, kde byly zřízeny obory romistika a romský jazyk. Zájemců o tyto obory každoročně přibývá, přednášky jsou zaměřeny na historii Romů, etnické charakteristiky, romský jazyk a komunikaci, romskou kulturu, výchovu a vzdělávání romského dítěte. Pedagogická fakulta je zapojena do programu Socrates, spolupráce probíhá na několika vzdělávacích projektech a studenti se podílejí na výuce romských dětí.

Autorka svou publikaci uzavírá informacemi o systému „Vzdělávání Romů v zahraničí“ (s. 60). V roce 1926 byla na podnět přednosty školského referátu v Užhorodu vybudována cikánská škola. V tomto městě a jeho okolí žilo tehdy velké množství Romů a velký podíl tvořily děti školního věku. Školu tenkrát podpořili Romové, kteří pomáhali na stavbě, dobročinné spolky dodaly dětem ošacení a další materiál. Otevření této vzdělávací instituce bylo pro romské děti velkým přínosem a po jejich vzoru se začalo vyučovat i na jiných místech. Bohužel byla cikánská škola v Užhorodu za II. světové války uzavřena.

Na Slovensku jsou pro romské děti od roku 1992 zřizovány nulté-přípravné ročníky a jejich kladné hodnocení je podnětem pro pokračování v snižování neúspěšnosti dětí ze sociálně a jazykově znevýhodněného prostředí. Důležitý je především výběr pedagogů, kteří musí mít jednak dobrý vztah k romským dětem a také dostatečnou odbornou způsobilost. Nulté ročníky jsou součástí

základních škol a jsou akceptovány jako rovnocenné třídy se specifickým programem. Do vytváření dostatečného prostoru pro osvojení si základů vzdělání spadá i „Program alternativní výchovy a vzdělání romských žáků základních škol v Košicích“. Struktura výuky je ve velké míře přizpůsobena schopnostem žáků, je jim věnována individuální pozornost a uplatňuje se možnost pracovat pozvolnějším tempem a s nižšími nároky na obsah vzdělávání. U žáků je kladen důraz na vytváření trvalých kulturních, hygienických a sociálních návyků a potřeb. Celkové hodnocení žáka je pouze slovní. V rámci tohoto programu pedagogové velmi oceňují spolupráci rodičů a dalších dobrovolníků z řad Romů, především při využívání volného času dětí.

Problematickou romského vzdělávání se snaží řešit i v Rumunsku, kde stále dominují rasové předsudky a diskriminace. Na celém území země se nachází asi 40 skupin Romů a mluví rozdílnými jazyky. Asi 10 % romské populace v Rumunsku dodnes kočuje a účast dětí na školní docházce je velmi nízká, také z důvodu velké chudoby, jazykové bariéry a diskriminace ze strany ostatních dětí. Na těchto skutečnostech se podle Evy Šotolové podílejí i učitelé, kteří se k Romům nechovají rovnoprávně a mají je za ty „nejzlobivější a nejhlupejší“. Situace došla tak daleko, že většina Romů vidí zlepšení života svých dětí v potlačení jejich etnického původu.

Programy podpory vzdělání a integrace Romů ve Španělsku fungují od 80. let 20. století. Důvodem pro tato opatření je skutečnost, že zde žije asi 600 tisíc Romů a převážná většina je ve věku do 25 let. Šetření z minulých let ukázala, že téměř polovina romských dětí školou povinných nebyla vzdělávána, naopak

byl běžný analfabetismus. Do systému vzdělávání byly proto zařazeny modely výuky, které berou větší ohled na potřeby znevýhodněných dětí a zvýší tak jejich životní úroveň a uplatnění na trhu práce.

Pro potřeby kočovných Romů byly vytvořeny školy v karavanech, které byly umístěny přímo v tábořištích a svůj program tak mohly měnit v závislosti na požadavcích konkrétních žáků. Učitelé jsou pro tuto práci speciálně vyškoleni a těm dětem, které kočují z místa na místo, vedou tzv. záznamové knihy, pro dokumentaci jejich studijních plánů a výsledků.

V rámci vzdělávání Romů v Belgii byly tamními pedagogy vypracovány speciální vyučovací metody, které by měly mít vliv na všeobecné přizpůsobení romských dětí školskému systému a na jejich školní úspěšnost. Ostatní děti jsou při výuce na základních školách seznámeny s odlišným chováním Romů, souvisejícím se zvláštním způsobem života – kočováním a tak je mezi dětmi vytvářena atmosféra vzájemného pochopení a ohleduplnosti. „Cílem je, aby děti majoritní i minoritní společnosti byly schopné mezi sebou otevřeně komunikovat a vzájemně se obohacovat.“ (s. 77) Neúspěchy těchto projektů se stále obje-

vují v případě školní docházky kočovných Romů a to způsobuje velké problémy při prokazování znalostí vyučovacího jazyka, čtení, psaní, atd.

Podobné zkušenosti existují i ve Francii, kde žije přibližně 250–300 tisíc Sinti a Romů, což je v rámci EU druhý největší počet (za Španělskem). Protože Romové navštěvují francouzská školní zařízení málo, snaží se tamní úřady provádět v pedagogice reformy, které by byly vstřícnější k požadavkům mladých lidí a všichni by měli stejné šance. Předškolní vzdělávání a „Národní centra pro dálkové vyučování“ by měly přispět ke snížení negramotnosti v zemi.

Eva Šotolová poskytla čtenářům ve své publikaci základní informace o vzdělávání Romů u nás i jinde v Evropě, které ještě obohatila o zkušenosti z výchovy budoucích pedagogů na PedF UK v Praze. Situace se ve školství neustále mění, čím dál větší počet odborníků i Romů se připojuje k programům multikulturní výchovy, které by měly do budoucna směřovat k toleranci a respektování odlišných kultur. Text je důkazem toho, že stále více lidí přemýšlí o tom, jak Romům pomoci a „vtáhnout“ je do každodennosti moderní společnosti.

Lucie Procházková

Anotovaná bibliografie

Články a knižní publikace k tématu sociokulturní problematiky města a mezietnických vztahů

Editor: Kateřina Klápšťová

Etnicita, národnost, mezietnické vztahy, multikulturalita

Borut, Telban: Misterijata na identičnostta: schodstva i različija meždu Slovenija i Papua-Nova Gvineja. /Борут, Телбан: Мистерията на идентичността: сходства и различия между Словения и Папуа – Нова Гвинея./ [Mystérium identity: podobnosti a rozdíly v Slovinsku a v Papua-Nové Guineji.] – In: Bálgarski folklór. /Български фолклор./ – No. 4 (1999), s. 87–96.

Článek představuje část širší výzkumné práce. Původním záměrem autora bylo komparativní pozorování konceptualizace identity u Ambovari, Papua-Nová Guinea a mezi Slovinci v Austrálii a Slovinsku. Předložená část se věnuje obřadu „vytváření“ identity mezi Ambovari, kteří určují lidskou osobnost pomocí mystifikovaných prostorových, tělesných a narativních kritérií. BS

Botík, Ján: Slovenskí Chorváti. Etnokulturní vývin z pohledu společenskovedných poznatků. Bratislava, Lúč 2001, 232 s.

Podnětná monografie podává ucelený obraz o historickém, hospodářském, sociálním, jazykovém a kulturním vývoji slovenských Charvátů od doby jejich příchodu do oblasti středního Dunaje v 16. století. Proces uchovávání etnického povědomí je sledován v souvislosti s udržováním sociálních a kul-

turních vazeb mezi charvátskými lokalitami v oblasti středního Dunaje, na jazykové kompetenci Charvátů, na jejich endogamii a sociální organizaci vesnické společnosti. Otázka dvou protikladných kulturních tendencí: uchovávání kulturních osobitostí a vyrovnávání se s kulturou kontaktní větší společnosti (ve slovenském prostředí podle autora se prosazující v 17. a 18. století) je prezentována v projevech hmotné, duchovní a sociální kultury. MM

Bitušíková, Alexandra: Faktory formovania urbánnej identity v súčasnosti. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 2 (1998), s. 274–284.

Vysvětluje pojem identity, její formy a jakou hraje identita roli v současných procesech formování nových států. Souvislosti s identifikací jednotlivce s urbánním prostředím, ve kterém žije. Procesy poznávání, uvědomování a hodnocení městské kultury a způsobu života, konfrontovaného s okolní kulturou. LP

Bitušíková, Alexandra: Lokálne a globálne: premeny identity v epoche postkomunistickej transformácie spoločnosti. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 3 (1999), s. 331–337.

Konec 20. století je obdobím rozsáhlých společenských změn – pád komunismu ve střední a východní Evropě, evropský integrační proces a globalizace. Vliv na sociální, ekonomické, kulturní a demografické procesy na celém světě. Důležitými tématy sociální a kulturní antropologie se stávají kultura a společnost, vztahy mezi lokalismem a globalismem, hledání a formování nových identit. LP

Bryant, Chad: Občanství, národnost a každodenní život. Příspěvek k dějinám česko-německých smíšených

manželství v letech 1939–1946. – In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny. – No. 2 (2002), s. 43–54.

Překlad z angličtiny. Pokus o interpretaci postoje k národnosti: z pozice „překračování hranic národnosti“ a z pozice „obývání prostoru mezi národy“. Tuto druhou pozici ztotožňuje autor s mezietnickými sňatky. Výklad o právních ustanoveních pro uzavírání česko-německých manželství v protektorátu a o úředně stanovené národnosti dětí z těchto rodin se opírá o nesystematicky sebraná data. Načrtnut je i výklad o problematice německých partnerů z česko-německých manželství v letech 1945–1947. Nadhled daný neznalostí prostředí a postojů aktérů (manželů a dětí z česko-německých rodin, českých sousedů) nepřináší vždy věrohodnou interpretaci. Přínosem je bezesporu otevření otázky. MM

Čapková, Kateřina: Kafka a otázka židovské identity v dobovém kontextu. – In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny. – No. 2 (2001), s. 42–52.

Sledovány dva problémové okruhy: vztah pražských Židů k východnímu židovství (jako zrcadlo sebereflexe vlastní osobitosti) a odraz svévýstředního vztahu Kafky k tomuto židovství v jeho literárním díle. Východiskem rozpravy je moment setkání s jidiš divadelní skupinou, která v letech 1911 a 1912 hostovala v Praze. Autorka toto setkání interpretuje jako fascinaci osobností herců a jejich kulturní osobitostí, která slučovala vztah k víře, životní styl, způsob myšlení a židovskou identitu a postoj k ní. Z tohoto bodu odvíjí obraz myšlení a hledání vlastní totožnosti německé pražské židovské společnosti před první světovou válkou. MM

Čochadžieva, Galja: Ocennostjavaneto na edna obščnost črez edin praznik. /Чохаджиева, Галия: Оценностияването на една общност чрез един празник./

[Hodnocení jednoho společenství pomocí jednoho svátku.] – In: Bálgarskí folklor. /Български фолклор./ – No. 4 (1999), s. 102–107.

Středem pozornosti je největší romský svátek (5., 6., 7. 5. každý den má zvláštní název) ve městě Kjustendil, Západní Bulharsko. Hlavní otázkou je, proč se tento svátek slaví právě v tuto dobu, na tomto místě a tímto způsobem – z hlediska „zpochybněné identity“ a „návratu ke kořenům“. Závěr autorky je, že romská společnost nutně potřebuje vnitřní integraci a též demonstrování vlastní tradice před ostatními. BS

Čolovič, Ivan: Kosovo – „zlatnata klonka“ na srbskatska politika. /Чолович, Иван: Косово – „златната клонка“ на сръбската политика./ [Kosovo – „Zlatá větev“ srbské politiky.] – In: Bálgarskí folklor. /Български фолклор./ – No. 4(1999), s. 54–56.

Kosovo má být Srby vnímáno jako „srbská národní svatyně, která bude srbská, i když na jejím území nezůstane ani jeden Srb“, a tento postoj je zároveň považován za kritérium legitimacy srbské politické moci. Vláda má svatý úkol zachovat mysterium národního úmrtí a vzkršení bez ohledu na historický, geografický či lingvistický původ srbských svatyní. V tomto smyslu je problém Kosova ryze vnitřní srbský problém. V něm není místo pro cizince. Za jinověrce jsou považováni i ti Srbové, kteří navzdory veškeré své úctě vůči srbskému historickému a kulturnímu dědictví nemluví o Kosovu jako o svaté zemi. BS

De Brjun, Jan: Cholandcite: „nacionalni charakteristiki“ i stereotipi. (Istoričeski pregled). /Де Брун, Ян: Холандците: „национални характеристики“ и стереотипи. (Исторически преглед)./ [Holandáné: „národní charakteristiky“ a stereotypy. (Historický

přehled).] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор./ No. 4 (1999), s. 57–61.

Národní charakter Holanďánů je představen na základě třech faktorů ovlivňujících jeho formování – voda, občanská a demokratická forma holandské společnosti, kalvinismus.

Některými svými stereotypy jsou Holanďané známi v cizině. Během 19. a 20. století byl nastolen a uznán náboženský pluralismus, a tak se vytvořil zvláštní holandský fenomén, tzv. pilarizace (od pillar, angl. – sloup, pilíř) – seskupování obyvatelstva do relativně samostatných skupin se svými vlastními institucemi na základě náboženského či politického principu. Pilarizace je také projev nejvýznamnějších rysů holandského charakteru – tolerance, individualismus, láska ke svobodě a velmi slabě vyvinutý smysl pro tradici a hierarchii. BS

Dubayová, Mária: Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. – In: Kultúro-antropologická štúdia. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2001, 183 s.

Stav současného kulturního a sociálního života Romů chápe jako problém, který vyplývá z různosti kulturních tradic, norem, hodnot, kulturních vzorců, institucí, které právě romské společenství strukturují. Studium kultury Romů v našich zemích však znamená zároveň reflexi změn vlastní, majoritní kultury. LP

Eckert, Eva: Po stopách českých vystěhovalců do Texasu. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 88, No. 3 (2001), s. 223–264.

Osídlování od 50. let 19. století zpřístupněné vzpomínkami vystěhovalců i jejich příbuzných, kteří zůstali v českých zemích: reflexe důvodů vystěhování, obtíže cesty, počátků usídlování, adaptace na neznámou společnost. Soužití Čechů s Němci (50. léta) a Američany (70. léta). Obraz Američana

kreslený vzpomínkami českých přistěhovalců let 50. – 70. 19. století. DB

Friedl, Jiří: Činnost smíšené česko-slovensko-polské komise a problém československo-německých hranic ve Slezsku za 2. světové války. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 3 (2002), s. 191–209.

Atmosféra doby nedávala mnoho nadějí na splnění úkolů smíšené československo-polské komise – problém se týkal likvidace „německého klínu“ ve Slezsku, který územně hluboko zasahoval mezi Polsko a Československo. Výrazné výsledky se nedostavily, prioritou zůstávala obnova předmnichovských hranic a snížení podílu německé menšiny na minimum. LP

Hanzal, Jiří: K otázce nejstaršího vyobrazení Romů v českých zemích. Rytina Václava z Olomouce „Cikánská rodina“ a tzv. „cikánská varovná tabule“ z roku 1708 ze Slezska (s přehledem dějin Romů ve Slezsku do pruského záboru). – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 89, No. 4 (2002), s. 321–342.

Autor spojuje rytinu Václava z Olomouce s předlohou tzv. Mistra Hausbachu z Porýní. Za prvé vyobrazení Romů v českých zemích proto označuje tabuli z roku 1708. Údaje o proticikánských patentech a nařízeních z let 1613–1732. MM

Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Edice Droma, Signeta, Praha 2001, 195 s.

Rekonstrukce událostí, které provázely strastiplný život Romů v Evropě – od jejich vyhánění a vyvážení do zámořských zemí až po holocaust ve 20. století. Autor, romského původu, který přednáší na univerzitě v USA a je ředitelem Romského archivu

a dokumentačního centra, v této publikaci naznačuje historický původ protiromského postoje ve světě i důvody jeho přetrvávání do současnosti. Na závěr však konstatuje, že dnešní snahy Romů o změnu této dlouhodobé situace začínají nabývat na významu a Romové tak pomalu mění k lepšímu svoje postavení ve společnosti. LP

Janáček, Pavel: Němci a němečtí, zrada a trest, dnešek a zítřek. Prostor lidové četby v letech mezi Květnem a Únorem. – In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny. – No. 1 (2002), s. 55–75.

Autor vychází z teze o univerzalizaci kulturních, společenských a ideologických konvencí v populární literatuře, z teze o populární literatuře jako zprostředkovatelce kulturních stereotypů v určitém jazykovém prostředí napříč generacemi, společenskými vrstvami a z teze o zrcadlovém odrazu dobové životní reality a životního stylu v této literatuře. Podává výklad hodnotících názorů na populární literaturu a její ideologické nasměrování po roce 1945. Tematizace němečtí, zrada, zítřka zůstává na okraji. Naproti tomu je výrazný přehled tendenční a zábavné literární produkce let 1945–1948 vypracovaný s ohledem na aktuální myšlenkový náboj. Obsahuje komparaci vzhledem k době meziválečné a protektorátní. Stať upozorňuje na jeden z možných, i když sporných pramenů poznání názorů a života určitých skupin obyvatelstva v určité době. MM

Klíma, Vladimír: O africkém kulturním kontextu. – In: Revue Labyrint. Časopis pro kulturu. No. 9–10 (2001), s. 74–75.

Na souvislostech s uspořádáním společenských (kmenových) vztahů vysvětluje utváření kulturních hodnot Afričanů. Každá etnická jednotka na svém území vytváří kromě jiného specifické prvky kulturního sebevyjádření, především v oblasti materi-

ální kultury. Duchovní kultura se provozovala v přírodním prostředí, řízena přísnými pravidly a normami. Ve všech těchto směrech se objevuje vliv bělošské kultury, pronikání unifikačních tendencí. Nastává hledání odpovědi na otázku: „Jak si může Afrika uhájit a zachovat tradiční mravní kodex?“ LP

Kohlbacher, Josef – Mayer, Vera – Reeger, Ursula. Integrační procesy na příkladech etnických menšin ve Vídni. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 88, No. 2 (2001), s. 123–164.

Pro imigrace 80. a 90. let 20. století byla charakteristická vysoká dynamika zejména v letech 1988–1993. Legislativní a strukturální podmínky přistěhovalectví a jejich konkrétní dopad autoři sledují s ohledem na zařazení a úspěšnost imigrantů na trhu práce a možnosti jejich politické participace, s přihlédnutím k jejich bytovým podmínkám. Pracují s úředními statistikami, výsledky účelových analýz a s daty vlastního empirického výzkumu. Registrují instituce, které se integrací cizinců zabývají. Volí globální pohled na problém, i když diferencují „klasické gastarbeiter“ (obč. býv. Jugoslávie, Turecka), „nové přistěhovalce“ (obč. PR, MR, býv. ČSSR, RR, býv. SSSR, BR), příslušníky EU, a občany mimoevropských států. Integrace je v pojetí autorů uchopena jako „účast imigranta na hodnotách, které určují jeho pozici ve společnosti a jsou také platné pro celou společnost“ – tzn. společnost hostitelskou. Studie poskytuje srovnávací materiál k problematice přistěhovalectví do ČR. DB

Košťalová, Katarína: Morálka a obyčej. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 4/ 2000, s. 232–239.

Příspěvek se věnuje společenským normám, jako je morálka, zvyk, a jejich vzájemnému propojení. Etnologie jako vědní disciplína zaměřená na studium kultur

a vztahů mezi nimi může opisem každodenní kultury a filozofie pomoci objasnit a pochopit fungování, dodržování morálních norem, představ, morálního cítění v majoritních i minoritních skupinách fungujících ve společnosti. LP

Kužel, Stanislav: Dekolektivizace, neformální ekonomika a etnická segregace Romů na severovýchodním Slovensku. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 89, No. 2 (2002), s. 125–147.

Úvaha nad dopadem transformace zemědělství a vzniku nových majetkoprávních vztahů po roce 1989 do oblasti sociálních vztahů vesnické společnosti. Rozprava vedena ve dvou vztahových rovinách: v rovině vztahů mezi slovenským (rusínským) obyvatelstvem vesnice v rámci širší rodiny a sousedské skupiny a v rovině vztahů mezi slovenským a romským obyvatelstvem – tedy mezi obyvatelstvem vesnice a segregované osady. Rozprava směřuje jednak k uchopení významu neformální ekonomiky v hospodářském životě obce (výpomoc, směna), jednak k definování dopadu této ekonomiky na potvrzování či změnu sociálního statutu jednotlivce, rodiny a skupiny a na prohlubování etnické segregace (při jejím útlumu). Reflektuje i otázku sociálních dopadů na různě projektované využívání půdy v soukromém vlastnictví. Podnětný pohled na sociální exkluzi. MM

Lozoviuk, Petr: „Jednou to padne samo“. K historii etnického soupeření o „nejmenší jazyková ostrov“ meziválečného Československa. – In: Český lid – Etnologický časopis. Vol. 89, No. 2 (2002), s. 105–124.

Analýza česko-německého konfliktu v obci založené v době raabizační kolonizace v české jazykové oblasti a osídlené německým obyvatelstvem, které se neasimilovalo. České obyvatelstvo začalo do obce pronikat

od poslední třetiny 19. století. Indikátorem konfliktu se autorovi stal zápas o národní školství a symbolický význam přikládání národnostnímu charakteru obce v pozicích české i německé strany. V bodech je zaznamenána situace po roce 1945. MM

Maffesoli, M.: O nomádství: iniciační toučky. Nakladatelství Prostor, Praha 2002, 265 s.

Překlad. Autor interpretuje pojem nomádství z historického pohledu, který ještě obohacuje o fenomény bloudění, hledání, migrace, unikání, apod. Ve velké míře zde také uplatňuje sociologický a etnologický pohled na věc, souvislosti spatřuje především s identitou člověka žijícího v postmoderním světě. V závěru eseje poukazuje také na společenské problémy týkající se exilu a reintegrace. LP

Mateeva, Vanja: Pogled vǎrchu etnoložkite izsledvanija za folklor na gagauzite. /Матеева, Вани: Поглед върху етноложките изследвания за фолклора на гагаузите/ [Pohled na etnologické výzkumy gagauzského folkloru.] – In: Bǎlgarski folklor. /Български фолклор./ – No. 1/2 (1999), s. 103–112.

Autorka uvádí některé vědecké hypotézy o původu Gagauzů a prezentuje výsledky své vlastní terénní práce. Poukazuje na identické elementy ve folkloru Gagauzů a Bulharů. Bilingvismus vztahuje k muslimskému náboženství Gagauzů. Zastává však názor, že problém není vyřešen a vyžaduje proto pilnou a korektní práci v terénu. BS

Matyukhina, Aleksandra: W sowieckim Lwowie. Życie codzienne miasta w latach 1944–1990. [V sovětském Lvově. Každodenní život města v letech 1944–1990]. Kraków, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000, 173 s.

Formování životního stylu obyvatelstva

velkého města, jehož populace po skončení druhé světové války byla vzhledem k válečným ztrátám z více než dvou třetin doplněna novými příchozími a ztratila tak přirozenou kulturní kontinuitu. Střet různých modelů kultury: polské městské, ukrajinské městské, regionální, vesnické, sovětské. Důsledky v rodinné a náboženské obřadnosti, v tradiční městské kultuře, ve stylu odívání a kulturních vzorech u různých sociálních vrstev. Výpověď autentické i zprostředkované zkušenosti. MM

Miceva, Evgenija: Kjurdite – nova imigrantska obščtnost v Bălgarija. /Мицева, Евгения: Кюрдите – нова имигрантска общност в България./ [Kurdové – nová imigrační skupina v Bulharsku.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор./ – No. 1/2 (1999), s. 122–128.

Kurdští emigranti žijí v Bulharsku už od roku 1983. Od začátku 90. let mají svou kulturní organizaci. Od roku 1994 vydávají noviny, které se tisknou v bulharském jazyce. V bulharském prostředí se Kurdi integrují poměrně rychle. Jejich aktivita je spíše kulturní než politická. BS

Michajlova, Katja: Etničeskijat stereotip za bălgarina sred poljacite, živeeščti v Bălgarija. /Михайлова, Катя: Етническият стереотип за българина сред поляците, живеещи в България./ [Etnický stereotyp Bulhara mezi Poláky žijícími v Bulharsku.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор./ – No. 1/2 (1999), s. 58–70.

Článek věnuje pozornost stereotypu Bulhara z kulturně-antropologického hlediska. Základní materiál je sbírán v období 1996 až 1998 formou ankety ve městech Sofie a Varna, kde momentálně žije největší množství Poláků. Závěr autorky je, že při charakterizování stereotypu Bulhara, Poláci akcentují spíše idealizaci vlastního stereotypu než negativní rysy bulharského charakteru. BS

Moravcová, Mirjam: Proměňující se volba – Rom, Čech či obojí? Etnická sebereflexe romských dětí. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 88, No. 1 (2001), s. 43–62.

Výsledky výzkumu ve 46 městech ČR. Sledována sebereflexe dětí z romských rodin (žáků 8. tříd české základní školy) v etnické identitě, v etnických kořenech a v národní příslušnosti. Položena otázka kulturní osobitosti těchto dětí (zaznamenaná autoobrazem a doložená na několika fenoménech dětské kultury). Výsledky analýzy prokázaly několik typů sebeidentifikace dětí v národní příslušnosti, sjednocující vědomí etnických kořenů. Doložily shody i rozdíly v dětské kultuře romských a českých dětí. DB

Nečas, Ctibor: Romské „podobizny“ z Uherskobrodské (1784). – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 89, No. 1 (2002), s. 31–36.

Náčrt antropologických rysů, oděvu a jazykové kompetence vybudovaný na popisu dvou desítek dospělých Romů uprchlých z panství Kouniců, který v r. 1784 pořídilo a vytisklo Moravskoslezské gubernium. MM

Pavelčíková, Nina: Imigrace slovenských Romů na Ostravsko po roce 1945. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 2/1998, s. 257–273.

Do skončení druhé světové války nemělo obyvatelstvo na Ostravsku skoro žádné zkušenosti s Romy. V následujících letech nastaly po celé střední Evropě přesuny obyvatelstva, na Ostravsko přicházeli lidé z nových polských zemí a Slovenska. Ostravsko zasáhla první výraznější vlna romských migrací ze Slovenska až počátkem 50. let. Zde získali práci a bydlení, opomíjen byl však jejich tradiční způsob života. LP

Penčev, Vladimír: Paradoxsăt na (ne)bitieto ili za „bălgarskite“ slovaci. /Пенчев, Владимир: Парадоксът на (не)битието, или за „българските“ словаци./ [Paradox (ne)byti, anebo o „bulharských“ Slovácích.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор/. No. 1/2 (1999), s. 71–77.

Autor sleduje vývoj slovenské populace v bulharských zemích během 18., 19. a 20. století. Odhaluje příčiny emigrace i migrace slovenských rodin v Bulharsku, též reemigrace v době po Druhé světové válce. Všímá si také role kulturních a sportovních organizací Slováků pro udržování jejich národní identity. BS

Penčev, Vladimír: Paradoxsăt na (bi)identičnostta, ili ošë vednăž za „bălgarskite“ slovaci. /Пенчев, Владимир: Парадоксът на (би)идентичността, или още веднъж за „българските“ словаци./ [Paradox bi-identity aneb ještě jednou o „bulharských“ Slovácích.] – In: Bălgarski folklor /Български фолклор/. – No. 4 (1999), s. 15–23.

Spoluexistence kulturně odlišných skupin. Formování „dominorit“ – a „minorit“ – ve společnosti. Vznik kulturního bilingvismu v důsledku časem předávané kultury, přenášené ne zděděnou pamětí, ale pomocí přirozeného jazyka: jazyka gest a mimiky, barev a čísel, společenského chování, stravování atd. To všechno vytváří zvláštní druh skupinového povědomí, tzv. bi-identitu. Rysy bi-identity jsou zachovány nejen během spoluzití recipienta se společností, ale i v mateřské společnosti v případě reemigrace. Bi-identita je poznamenána jistou dvojakostí/obojetností, která jinak sama od sebe etnické společnosti nepřísluší. BS

Pešta, David: Pět dní britským azylantem. – In: Amaro gendalos. Naše zrcadlo. – No. 11 (2002), s. 16–17.

Zkušenosti s průběhem procesů při žádosti o politický azyl ve Velké Británii. Každoročně o azyl ve Velké Británii žádá velké množství uprchlíků, z nichž největší počet pochází z afrických a arabských zemí. V posledních letech stoupl počet žadatelů i z Evropy, především z postkomunistických zemí. Česká republika se na těchto číslech podílí jedním procentem. LP

Petrov, Petăr: „Zvezdata na Kutleš e simbol na makedonskija narod ... bălgarite si imat za simbol konskata opaška“. Za proizvodstvoto na etni-česki različija. /Петров, Петър: „Звездата на Кутлеш е символ на македонския народ ... българите си имат за символ конската опашка“. За производството на етнически различия./ [„Hvězda Kutleše je symbolem makedonského národa... Bulhaři mají za symbol koňský ocas“. O výrobě etnických rozdílů.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор/. No. 1/2 (1999), s. 78–93.

V různorodném etnickém prostoru Bal-kánců lze odhalit četné společné kulturní a mentální charakteristiky. Avšak v zájmu národní sebeidentifikace musí být společné rysy potlačeny a naopak by měly být upřednostněny rozdíly. Autor používá označení management identity, aby vysvětlil metodu vytváření rozdílů. Analýze je podrobená řada článků z novin „Národní vůle“, vycházejících pravidelně v Bulharsku od r. 1995 a propagujících makedonskou národní kauzu. Noviny se jeví jako dobrý příklad toho, jak se z kulturních rozdílů stávají rozdíly etnické. BS

Plochová, Kateřina: Nova Ves. Integrace české migrační skupiny do bosenského prostředí. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 88, No. 4 (2001), s. 335–360.

Monograficky pojatá skica současného způsobu života českého obyvatelstva obce, která v letech 1894–1954 byla ryze česká

a teprve v po roce 1954 se postupně měnila v obec etnicky smíšenou, jednak díky příchodu srbských a slovinských rodin, jednak kvůli etnicky smíšeným sňatkům, které uzavírala česká mládež. Bodově zaznamenaná reflexe vlastního postavení v současném bosensko-hercegovském prostředí. DB

Polikar, Sami: Evreite po bălgarskite zemi. /Поликар, Сами: Евреите по българските земи./ [Židé v bulharských zemích.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор/ – No. 1/2 (1999), s. 136–141.

Autor nastínil historický vývoj židovské diaspory již od doby židovského usídlení na Balkáně. Akcentuje vztahy s Bulhary, s bulharskou vládou a možnosti svobodné existence, které měly židovské náboženské a kulturní organizace. Jistá pozornost je věnována i problematice židovské otázky během Druhé světové války a politice komunistického režimu vůči Židům v období 1944 až 1989. BS

Santova, Mila: Ščrichi kăm mirohledenija model i mantaliteta na benšoa-zeca. Obštestvenoto prostranstvo. /Сантова, Мила: Щрихи към мирогледния модел и манталитета на беншоазеца. Обществено пространство./ [K světovázorovému modelu a mentality Binchana (obyvatele města Binche v Belgii). Společenský prostor.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор/ – No. 4 (1999), s. 61–74.

Rysy společenského a osobního prostoru obyvatel města Binche (Benš) v Belgii. Město představuje relativně uzavřenou kulturní obec se zvláštním druhem kolektivního povědomí – hluboké přesvědčení o své vlastní unikátní hodnotě, kde místo narození plní výjimečnou funkci. Prostřednictvím prizmatu tohoto vědomí jsou vnímány a nazírány všechny ostatní realie: tradice, struktura městského života, pojem přátelství, vztah k cizincům. BS

Sokolová, Gabriela: Fond sociologických výzkumů národnostní problematiky Slezského ústavu SZM. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 3 (2002), s. 210–216.

Faktografická informace o záměru a stavu evidenčního zpracování materiálů sociologických výzkumů národnostní problematiky a národnostních vztahů, které v letech 1967–1998 realizoval Slezský ústav. LP

Stanoev, Stanoj: Čuždijat svoj. /Станоев, Станой: Чуждят свой./ [Cizí svůj.] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор/ – No. 1/2 (1999), s. 4–16.

Pomocí relativně bohaté kolekce anekdot o Arměnech rozvíjí autor téma tzv. etnických anekdot. Na jedné straně etnické vtipy vyjadřují vztah Bulharů vůči jiným, na druhé – odrážejí rysy bulharského charakteru. Právě proto jsou podle autora vtipy o Arměnech tak populární v Bulharsku, protože oni jsou „skoro jako my“. BS

Stoličná, Rastislava: Strava jako etnodiferencující znak. – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 88, No 1 (2001), s. 15–27.

Úvaha nad zařazením různých pokrmů (bryndzy, oštiepku, bryndzové polévky, bryndzových halušek) mezi pokrmy charakteristické pro slovenskou kuchyni. Přehled literárních dokladů o těchto pokrmech ve stravě slovenských sedláků, řemeslníků a drobné inteligence od první poloviny 19. století. O jejich povýšení mezi jídla s etnodiferencujícím charakterem uvažuje autorka až od vzniku Československé republiky. Zařazeny jsou doklady o výrobě bryndzy od 15. století. DB

Šrajerová, Olga: Školská problematika v sociologických výskumov Slezského ústavu SZM 1967–2000. Otázky men-

šinového školstva. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 3 (2002), s. 217–229.

Materiály ze sociologických výzkumů od roku 1967 do roku 2000 archivované ve Slezském ústavu SZM v Opavě a přístupné dalším badatelům. Tyto materiály jsou řazeny chronologicky, přehledně uspořádány a evidovány. Nacházejí se zde podklady a přípravné materiály pro výzkum (demo-graphicko-statistické), výběr vzorku respondentů, koncepce jednotlivých výzkumů, dotazníky a podklady pro jejich počítačové zpracování, atd. LP

Racek, Jan: Život Cikánů v letech 1732–1751 ve světle hrdelní agendy města Mělníka. – In: Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovědní, Vol. 17 (1999), s. 17–30.

Doklady o přechzech a trestech kočovných Romů, o jejich způsobu obživy, o rodinných a příbuzenských vazbách, o rodinné obřadnosti, o vztazích s mělnickým obyvatelstvem. Pramenně zajímavé. MM

Raichová, Irena: Romové a nacionalismus? Muzeum romské kultury, Brno 2001, 245 s., fotografická příloha.

Etnografický materiál a data získaná z kombinovaného terénního výzkumu, který byl autory prováděn v letech 2000 a 2001. Autorka se zabývá současnými teoriemi nacionalismu a jejich aplikacemi na současnou romskou komunitu a zaměřuje se na proměny etnické identity Romů, na sociální problematiku a roli masmédií a české politiky v této otázce. LP

Řepa, Milan: Moravané nebo Češi? Brno, Doplněk 2001.

Dobře dokumentovaný výklad vývoje etnické a národně-politické sebeidentifikace obyvatel Moravy – s ohledem na 19. století.

Doložen průnik procesů modernizace společnosti, etnické emancipace a národního sebeuvědomování Čechů žijících na Moravě. Moravanství jako jedna z různých chápaných a interpretovaných identit. Vhled do sociálního a kulturního vývoje Moravy. MM

Sladký, J.: Náhorní Karabach – zapomenutá země pod Kavkazem. – In: Lidé a země. No.9 (2002), s. 664–667.

Země, po které neustále migruje množství různých etnických skupin, je uměle ohraničena hranicemi v oblasti rozhraní Kavkazu a Přední Asie a kaspického a černomořského regionu. Pohyb obyvatelstva a složité vztahy mezi nimi vedou k častým problémům, zejména pak mezi Armény a Ázerbajdžánci. Po válečném konfliktu se v této zemi usadila ještě početná skupina uprchlíků z Baku. LP

Todorova-Pirgova, Iveta: „Bogoizbraniyat narod“ na Balkanite. /Тодорова-Пиргова, Ивета: „Богоизбраният народ“ на Балканите./ [Vyvolený národ na Balkáně.] – In: Bálgarski folklor. /Български фолклор./ – No. 4 (1999), s. 44–53.

Jako jeden z nacionálních mýtů je mýtus „vyvoleného národa“ velmi populární ve státech Balkánského regionu. Zakládá se na těch samých komponentech, které formují představu o etno-nacionální jednotě a funguje s jejich pomocí. Charakteristiky tohoto mýtu jsou zřetelně pozorovatelné ve všech balkánských státech bez výjimky. Z hlediska mezietnické tolerance upozorňuje autorka na nutnost, aby si každý, kdo tento problém zkoumá, kladl otázky kdy, kým a proč byl mýtus vyvoleného národa aktualizován a ještě důležitější otázku, zda se on sám toho nezúčastnil. BS

Turková, Miloslava: Vztah romských dětí k České republice. – In: Český lid

– Etnologický časopis. – Vol. 88, No. 1 (2001), s. 29–41.

Analýza postojů dětí staršího školního věku provedená ve 46 městech ČR. Výsledky analýzy prokázaly relativně vysoké ztotožnění se romských dětí s ČR, současně však i jejich kulturní sebestřednost. DB

Ulmanová, Hana: Americký multi-kulturalismus. – In: Revue Labyrint. Časopis pro kulturu. 9–10/ 2001, s. 38–41.

Seznámení s definicí, historií a současností tohoto pojmu, který se dlouhou dobu neslučoval s tradičním pojetím americké společnosti, její kultury a vzděláváním. Významy amerického multikulturalismu jsou vysvětlovány na příkladech jednotlivých etnických skupin a na tom, v jakém smyslu je používá americká literatura. LP

Vaculík, Jaroslav: Dějiny volyňských Čechů. III (1945–1948). – In: Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. 76, Brno, Ped.F MU 2001, 219 s.

Na základě rozsáhlé heuristiky, opřené o dokumenty z fondů státních a dalších archivů a také z fondu archivu nových dějin ve Varšavě, autor podává věrohodný obraz návratu Čechů z Volyně do Československa. Líčí usídlování vojáků Svobodovy armády i složité úsilí o realizaci návratu těch, kteří transfer podstupovali z Volyně. Informuje o prvotním rozmístění volyňských Čechů v českých zemích i o jejich následných pohybech. Konfrontuje výchozí představy o návratu do vlasti s realitou života v českých zemích, realitou danou kulturními rozdíly i politickým vývojem let 1945–1948. Nová data i nové pohledy na téma v české odborné literatuře široce zpracované. MM

Velinova, Iskra: Postmodernizám i političeska identičnost (Nabljudenija vărchu mladežkoto učastie v antikomunisti-

českite revolucii prez 90-te godini). /Велинова, Искра: Постмодернизъм и политическа идентичност (Наблюдения върху младежкото участие в антикомунистическите революции през 90-те години)./ [Postmodernizmus a politická identita (pozorování účasti mládeže v antikomunistických revolucích v 90. letech).] – In: Bălgarski folklor /Български фолклор./. – No. 4 (1999), s. 30–35.

Článek představuje některé aspekty postmodernizmu v projevech mládeže v devadesátých letech v Bulharsku. Změna pozice mladých lidí ve společnosti – z pasivního pozorovatele v období totalitizmusů v jeden z hlavních propagátorů změny. Jejich politický protest nese rysy teatrálního představení. Svou nespokojenost vyjadřují frivolsní hrou symbolů, znaků, komickou interpretací starých abreviatur, takže se estetická a politická poselství prolínají a ze života tvoří umělecké dílo. BS

Vrečer, Natalija: Bosnenskite bežanci v Slovenija i konstruiraneto na tjach-nita identičnosti. /Вречер, Наталия: Босненските бежанци в Словения и конструирането на тяхната идентичности./ [Bosenští uprchlíci ve Slovinsku a konstruování jejich identity.] – In: Bălgarski folklor /Български фолклор./. – No. 4 (1999), s. 23–29.

Uprchlíci stojí ne před ztrátou, ale před transformací individuální identity. Jejich sociokulturní identita je značně ovlivněna životem v uprchlických táborech. Tím, že jsou izolováni od místního obyvatelstva, je stará sociokulturní tradice zachovávána i nadále. Mění se etnicko-náboženské poměry – bývalá většina (křesťanská) je v táborech menšinou. Hlubokými transformačními procesy prochází i jejich etnická a osobnostní identita. Uprchlíci mají též zvláštní druh identity – stigmatizovanou či zraněnou. Tu projevují i po návratu domů.

Tendence integrace uprchlíků vyžaduje formování nových identit, což dobře zvládají pouze mladí lidé.

BS

mi města se zaměřením na postavení ženy v rodině a společnosti. Prezentace některých výsledků etnourbánní studie.

LP

Společnost, sociální struktura, sociální skupina, rodina, gender, sociokulturní jevy

Bitušíková, A.: Status sociálnej skupiny študentstva v urbánnom spoločensťve. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 1 (1997), s. 139–146.

Sleduje postavení studentů v urbánní společnosti na příkladu města Banská Bystrica v meziválečném období a jejich funkci „agenda kulturní transmise“ v širším regionálním a nadregionálním kontextu.

LP

Cerman, Markus: Historické formy rodiny v Rusku a na Ukrajině v evropském srovnání (Mezinárodní workshop ve Vídni). – In: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny. No. 1 (2002), s. 76–90.

Překlad německého textu. Výklad je veden z východiska srovnání dichotomie odlišných sňatkových vzorců a vzorců konstrukce domácnosti v západní a východní Evropě. Je kritickým shrnutím nových poznatků (literatura, referáty vídeňského workshopu) z dosud jednotlivo vnímaného prostoru „východní“ Evropy. Orientuje se na situaci v ruské říši (Rusko, Bělorusko, Ukrajina, Pobaltí) ve vývoji 17. až 19. století. Referující stať.

MM

Darulová, Jolana: Postavenie a úloha ženy v rodine a spoločnosti. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 2 (1998), s. 285–296.

Na základě studia archivních materiálů, dobového tisku a krásné literatury seznamuje s poznáním hodnot, norem, etických principů, morálkou a nepsanými konvence-

Darulová, Jolana: K formovaniu domova v Banskej Bystrici v prvej polovici 20. storočia. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 3/1999, s. 338–343.

Studie etnourbánního charakteru přináší příklady domova, které byly charakteristické pro městské rodiny v Banské Bystrici v meziválečném období. Na základě rekonstrukce vzpomínek banskobystrických obyvatel.

LP

Darulová, Jolana: K problematike biografických záznamov. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 4/2000, s. 215–220.

Význam biografické metody, která se zaměřuje na zaznamenávání výpovědí o životě jednotlivce nebo rodiny v písemné či ústní podobě, v posledních letech vzrůstá. Na příkladu dodatku k obecné kronice v Hronseku – biografické písemné výpovědi místního občana P. Pagáča – autorka ilustruje formální, obsahovou a výpovědní hodnotu takové formy pramene.

LP

Dülmen, R. von: Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly. Nakladatelství Dokořán, Praha 2002, 120 s.

Autor předkládá množství výsledků, ke kterým dospěli badatelé z řad historických antropologů. Zájem vědců se soustřeďoval především na témata magie a čarodějnictví, dějin revolt, tělesnosti a sexuality, rodiny a domácnosti, zacházení s marginálními skupinami, genderovými aspekty v dějinách, atd.

LP

Fobel, Pavol: Sociálno-filozofické aspekty modernizácie našej spoločnosti. – In: Acta universitatis Matthiae

Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 1/1997, s. 15–20.

Problémy modernizace naší společnosti se odrážejí především v intencích sociální změny. Dochází ke změnám reálných struktur a hodnot, ke slovu se dostávají nové teoretické reflexe a způsoby identifikace na základě netradičních postupů. LP

Ginzburg, Carlo: Benandanti. Čarodějnictví a venkovské kultury v 16. a 17. století. Argo, Praha 2002, 228 s.

Autor, italský historik, popisuje jeden z fenoménů středověkého života – čarodějnictví jako nedílnou součást období raného středověku a sleduje, do jaké míry tento fenomén odráží obraz lidové kultury venkovského prostředí. LP

Hájková, Dagmar – Soukup, Jaroslav: Milá mama/Dear Alice. Korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2001.

Realita persekuce, věznění, materiálního nedostatku, nejistoty. MM

Chorvát, Ivan: K niektorým historickým aspektom vzniku modernej rodiny. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 4/2000, s. 221–231.

Příspěvek se zabývá některými základními charakteristikami evropské preindustriální rodiny a polemizuje s donedávna převládajícím tvrzením o tom, že moderní nukleární rodina dnešního typu vznikla až jako důsledek industrializačních a urbanizačních procesů doprovázejících vznik kapitalistické společnosti. LP

Jiřiková, Vanda: Z archivu Středočeského muzea – vzpomínky Antonína Plešnera na staré Roztoky. Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a součas-

nost, řada společenskovední, sv. 17, 1999, s. 31–42.

Črty z každodennosti Roztok počátku 20. století. Výlety, zábavy, dětské hry, pěstování a prodej ovoce. MM

Korbelářová, Irena: K územně správnímu členění Slezska před rokem 1740. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 3 (2002), s. 161–180.

Územně správní struktura Slezska byla vytvořena postupným štěpením na svrchovaná knížectví, svobodná a nižší stavovská panství. Pro potřeby soudní, politické a daňové správy se dále Slezsko dělilo na menší obvody. Členění nepochybně odpovídalo požadavkům středověké i raněnovověké správy země. LP

Kladiwa, Pavel.: Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Burgertum. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 2 (2002) s. 124–143.

Častým tématem německé a rakouské historiografie je problematika vzniku a vývoje občanské společnosti, spjatá s procesy modernizace posledních 250 let. V debatách o podobě formování společnosti 19. století zastávají badatelé velmi odlišné názory.

Autor upozorňuje, že v terminologii k problematice občanské společnosti neexistuje v české historiografii jednotný překlad německých termínů Burgertum, burgerliche Gesellschaft, apod. a tak některé varianty překladu čtenářům předkládá. LP

Langer, Antonín: Rok v bývalém obchodě „U Langrů“. Jindřichův Hradec, Areplos, 2000.

Vzpomínky. Obraz života malého města

na přelomu 19. a 20. století. Zachycena je vztahová síť v maloměstské společnosti, provázanost rodinné a profesní sféry, reflexe inovací (železniční dráha), způsoby a strategie obchodování, proměna sortimentu zboží v železářském obchodě. Mikrokresba sociálního prostředí maloměstského živnostníka. DB

Langer, Antonín: Štamgasti a další vzácní hosté. Jindřichohradecké hostince před sto lety. Jindřichův Hradec, Areplos 2001.

Hostince ve všedním i svátečním životě obyvatel jihočeského města. Mikrokresba a charakteristika návštěvníků i provozovatelů hostinců. Význam společenských (spolkových, školních) plesů a tanečních večírků v maloměstské společnosti. DB

Matějček, Jiří: Obraz českých středních vrstev podle kronik z konce agrární epochy (1750–1850). – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 2 (2002), s. 144–154.

V české historiografii 19. a 20. století se objevují počátky systematického výzkumu středních vrstev. Tyto tvořily důležitou složku společnosti, vrstvu mezi vedoucími a horními vrstvami a mezi dolními („výkonnými“) vrstvami a skupinami společnosti.

Pramenem informací se pro tuto práci stala tzv. Robkova edice, kde jsou shromážděny české kroniky z několika vybraných regionů, kterou ale ještě autor studie obohatil o poznatky z několika dalších. Otázkou je, zda Robek předložil soubor dostatečně reprezentativní. Autor studie vychází z předpokladu, že kroniky dost věrně odrážejí dobové vlastnosti českých středních vrstev. LP

Matějček, Jiří: Ze vzpomínek na střední vrstvy (Čechy 1935–1945). – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy

o společnosti. – Vol. 100, No. 3 (2002), s. 181–190.

Zaměřeno na sociální vlastnosti a vzory chování především nižších středních vrstev na konci období první republiky a za nacistické okupace. Středem pozornosti je rodina subalterního úředníka v prostředí středně velkého města a okolí rodiny, selská rodina ze středočeské vesnice a rodina pražského typografa. LP

Nečas, Ctibor: K profesní orientaci moravskoslezských Romů a Sintů. (Od provozování řemesel a obchodu přes hudební a zábavné produkce až k příležitostné práci a službám, doplňovaných domácíou výrobou a nelegálními zdroji obživy). – In: Český lid – Etnologický časopis. – Vol. 89, No. 4 (2002), s. 343–350.

Obživné aktivity romských rodin a rodů v 19. století a v první polovině 20. století. Přesahy do dalších oblastí střední Evropy. MM

Nesládková, Ludmila: Židé na Moravě v novověku jako specifická kulturní, sociální a reprodukční minorita. – In: Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy o společnosti. – Vol. 100, No. 2 (2002), s. 103–123.

Na základě prozkoumání židovských matrik z let 1784–1850 byly odhaleny velmi značné rozdíly ve struktuře rodinného stavu židovských obyvatel Moravy a křesťanů. Židé na základě svých kulturních tradic, náboženského pojetí života atd. jednoznačně akcentovali život ve vlastní rodině. Jejich ekonomická stránka života byla spojena především s obchodem, řemeslem, podnikatelskou činností, ne však se zemědělstvím – jak to bylo obvyklé u ostatního obyvatelstva. Při zpracovávání materiálů matrik byla odhalena i diskriminační opatření rakouského státu ve vztahu k židovské minoritě. LP

Pernoudová, Regine: *Žena v době kate-
drál.* Praha, Vyšehrad 2002, 256 s.

*Autorka přepisuje postavení ženy ve stře-
dověku významnou roli. Nabízí čtenářům
dva úhly pohledu – jednak pohled na ženu
jako vůdčí osobnost prosazující se v politic-
kém, hospodářském, kulturním a nábožen-
ském životě své doby; druhý pohled seznamuje
s každodenním životem ženy – řeholnice,
manželky, paní domu nebo dokonce jako
předmětu zbožňování v poezii.* LP

Pokorná, Magdaléna: *Milován a sle-
dován. Český spisovatel Prokop Cho-
choloušek 1819–1864.* Praha, Práh –
Archiv AV ČR 2001.

*Životopisná studie. Zachyceny sociální,
kulturní a politické poměry v českých zemích
ve 40. až 60. letech 19. století.* MM

Rezníček, Miloš: *Pomoří mezi Polskem
a Pruskem.* Praha, Karolinum 2001.

*Utváření a proměny identit, stavovského
vědomí a patriotizmu ve východním Prusku
– v postojích šlechty i obyvatel měst. Pozor-
nost soustředěna k proměnám postojů ve zlomo-
vém období prvního dělení Polska (1772).* DB

Suchomelová, Marcela: *Námořníkův
deník: Václav Stejskal. Malé poohléd-
nutí za jedním životem po 150 letech.*
– In: *Český lid – Etnologický časopis.* –
Vol. 89, No. 2 (2002), s. 49–56.

*Biografická skica cestovatele. Dálný
východ, jihovýchodní Asie. Působení
v českém spolkovém životě ve Vídni (poč.
20. stol.).* MM

Štaif, Jiří: *Palacký, Rieger, Bráf: vůdčí
rodina v české národní elitě 19. století.*
– In: *Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny.*
No. 1 (2002), s. 34–46.

*Pokus o novou interpretaci kulturního,
společenského a politického etablování české
národně politické elity. Zamýšlení se nad*

*otázkou úlohy osobní autority a její spo-
lečenské legitimacy (fenomén národního vůdce).*
Z těchto pozic autor podává osobnostní
profily a legitimizační strategie mužů
„rodiny Palackého“, náležejících ke třem
nástupnickým generacím reprezentantů
národně-politického a kulturního života české
společnosti. Zdůrazňuje fakta významná
pro poznání vnitřních vztahů v těchto exklu-
zivních rodinách, které samy sebe vnímaly
v pozici reprezentantů českého národa, i pro
dešifrování některých rodin – společenských
(nástupnických) rozhodnutí a společenských
taktik Palackého, Riegera a Bráfa. MM

**Štěpánová, Irena – Sochorová, Ludmila
– Secká, Milena:** *Ženy rodiny Náprst-
kovy.* Praha, Argo 2001.

*Práce a životní osudy Anny (matky),
Josefy (ženy) a Boženy (neteře) Vojty
Náprstka. Pohled na charitativní, podnikat-
elské a kulturní aktivity těchto i dalších
českých žen. Obraz výchovy měšťanských
dívek v druhé polovině 19. století.* MM

Traxler, Jiří: *K problémům teorie
městské folklorní písně.* – In: *Český lid
– Etnologický časopis.* – Vol. 88, No. 2
(2001), s. 165–173.

*Úvaha nad významovým obsazením
pojmu „městská folklorní píseň“. Autor
konfrontuje termín městská s termínem
obecná, termín folklor s jeho českými histo-
rickými ekvivalenty a termín píseň v sou-
vislosti sledovaného pojmu s jeho malou
druhovou četností. Úvaha nad tříděním
městského folkloru.* DB

Vojáček, Milan: *Vhodná partie pro
syna vůdce národa. Nežádoucí sňatek
Bohuše Riegra a Marie Červinkové
aneb „rodinná tragédie“.* – In: *Kuděj.*
Časopis pro kulturní dějiny. No. 1
(2002), s. 47–56.

*Rozpor mezi požadavky rodičů na spo-
le-*

čenské, majetkové a postojové ukotvení budoucí snachy a volbou syna – viděný předešlým spektrem osobní korespondence a deníku Marie Červinkové. MM

Žemlička, Josef: Počátky Čech královských. Proměna státu a společnosti 1198–1253. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, 964 s.

Atmosféra v Čechách za vlády králů Přemysla Otakara I. a Václava I. Tato doba znamenala pro toto středověké království rozmach měst, zakládání nových vesnic, odkrývání stříbrných nálezů a posílení centrální moci. Situace této doby souvisela také se vznikem pozemkové šlechty, osamostatnění církve a zánikem etnicky jednotného rázu českých zemí. LP

Společenské aspekty náboženství

Bazika, R.: Omán – země myrhy a kadidla. – In: Lidé a země. – No. 9 (2002), s. 592–603.

Představuje stát na arabském poloostrově, který je územím mnoha beduínských kmenů, četných archeologických nálezů, měst s bohatou historií a pozoruhodnou architekturou. Země se v minulosti proslavila vývozem kadidla a myrhy, což byly ve své době jedny z nejžádanějších surovin na světě, nepostradatelné pro řadu náboženských obřadů. V dnešním životě Ománu se zjevně projevují snahy o zachování tradičních hodnot, důraz je kladen především na nošení tradičního oděvu. LP

Elčinova, Magdalena: Religijata: promjani i tradicija (Obrazi na religioznoto). Елчинова, Магдалена: Религијата: промяна и традиция (Образи на религиозното). [Náboženství: změna a tradice (Tváře náboženství).] – In: Bălgarski folklor. /Български фолклор./ – No. 4 (1999), s. 4–15.

Představy a stereotypy obyčejného Bulhara o náboženství a víře, jak jsou vnímány a interpretovány za všedního dne. Autorka se pokouší zkoumat mínění všech generací skupin a větších náboženských společností (pravoslavných křesťanů a muslimů) v Západním Bulharsku (Blagoevgrad, Sofie, Vidin, Sandansko, Goce Delčev). Z výzkumu vyplývá, že náboženství se považuje za jeden z projevů změn v období přechodu od totalitárního k demokratickému státu. Náboženství je rovněž ztotožňováno s tradicí jako symbol etnické a vůbec kulturní příslušnosti. BS

Kropáček, Luboš: Islám a západ. Historická paměť a současná krize. Praha, Vyšehrad 2002, 200 s.

Historie vzájemných kontaktů i konfliktů mezi lidmi muslimského a křesťanského světa. Autor poukazuje také na řadu situací, které zřejmě vedly ke stagnaci ekonomického růstu islámských zemí a předkládá pohled na tyto země z mnoha úhlů, kterým se řadu let nevěnovala přílišná pozornost. LP

Martuliak, Pavel: Počiatky a vývoj banskobystrického školstva do konca 16. storočia. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 1/ 1997, s. 85–92.

Banská Bystrica už od svých počátků založení plnila významnou hospodářskou a společenskou roli v životě Uherska. K dosažení odpovídající společenské úrovně synů vážených občanů města sloužila převážně církevní škola. 1. farní škola v Banské Bystrici vznikla v pol. 13. století a během dalších let následovaly městské elementární školy. LP

Očenášová-Štrbová, Slavomíra: K umeňiu vykladať alebo hermeneutika a exegetika. – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Spoločenskovedná sekcia. – No. 4/ 2000, s. 240–251.

Tato studie je zaměřená na nejstarší hermeneutiku-biblickou hermeneutiku. Jde o stručný historický přehled interpretační praxe homérské epochy po teorii hermeneutiky jako univerzální filozofie, kterou vypracoval H. G. Gadamer. LP

Oravcová, Jitka: Postoje studentů FHV k netradičním náboženským skupinám (sektám). – In: Acta universitatis Matthiae Belii. Společenskovedná sekcia. – No. 1 (1997), s. 117–124.

Celkově zauímají studenti 1. ročníku FHV k náboženským skupinám typu sekt negativní postoj a poměrně jasně vnímají jejich negativní, osobnost omezující stránky. Jsou však poměrně naivní v percepci nebezpečnosti působení sekt a jejich náborových pracovníků vůči své vlastní osobě. „Mně se to stát nemůže“, tvrdí asi polovina dotázaných. LP

Skružný, Ludvík: Tři nejvýznamnější mariánská místa ve středních Čechách.

– In: Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední, Vol. 18 (2000), s. 27–52.

Stará Boleslav, Svatá Hora u Příbrami, Kutná Hora. Tradice poutí pohledem archivních pramenů, pověstí, ikonografických dokladů. Podoba Madony středočeského regionu. MM

SEZNAM EXCERPOVANÝCH ČASOPISŮ

Acta universitatis Matthiae Belii. Společenskovedná sekcia, 1997, 1998, 1999, 2000

Amaro Gendalos. Naše zrcadlo, 11/2002

Bälgarski folklor, 1999

Biograf. Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii, 2002

Český lid – Etnologický časopis, 2001, 2002

Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny, 2001, 2002

Lidé a země, 9/2002

Revue Labyrint. Časopis pro kulturu, 9–10/2001

Slezský sborník. Čtvrtletník pro vědy a společnost, Vol. 100, No. 2, 3/2002

Středočeský vlastivědný sborník. Muzeum a současnost. Řada společenskovední, 17/1999, 18/2000

Autorský tým

BS – Borjana Staneva

DB – Dana Bittnerová

MM – Mířam Moravcová

LP – Lucie Procházková

Autoři studií a statí:

Ladislav Benyovszky, Doc. PhDr. CSc.

Filozof, specializuje se na ontologii, fenomenologii a filozofickou antropologii. Působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (U Kříže 10, 150 00 Praha 5 – Jinonice).

Spojení: fhs@fhs.cuni.cz

Dana Bittnerová, PhDr. CSc.

Etnolog, specializuje se na otázky dětské kultury a mezinárodních vztahů. Působí na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy (Myslíkova 7, 110 00 Praha 1) a v Centru výzkumu vývoje osobnosti a etnicity při FHS UK (Legerova 63, 120 00 Praha 2).

Spojení: dana.bittnerova@pedf.cuni.cz

Lenka Budilová, Bc.

Absolventka Bakalářského studia humanitní vzdělanosti na FHS UK v Praze. Specializuje se na obor sociokulturní antropologie se zaměřením na romskou problematiku. Spolupracuje se společností Člověk v tísni o. p. s. na projektech Odškodnění romských dětí holocaustu a Pomoc rodinám postiženým povodněmi v roce 2002.

Spojení: budlenka@hotmail.com

Jakub Grygar, Mgr.

Sociální antropolog, zabývá se kolektivní pamětí a jejím vztahem k etnickým, národním a regionálním identitám. Specializuje se na studium hranic a pohraničí. Působí v Centru výzkumu vývoje osobnosti a etnicity při FHS UK (Legerova 63, 120 00 Praha 2).

Spojení: grygar@fhs.cuni.cz

Marek Jakoubek, Mgr.

Sociokulturní antropolog, specializuje se na romskou kulturu ve středoevropském prostoru. Působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (U Kříže 10, 150 00 Praha 5 – Jinonice) a v Centru výzkumu vývoje osobnosti a etnicity (Legerova 63, 120 00 Praha 2).

Spojení: makoubek@hotmail.com

Ludá Klusáková, Doc. PhDr. CSc.

Historik, specializuje se na problémy novověkého evropského urbánního vývoje ve srovnávací perspektivě. Působí na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (Ústav světových dějin FFUK, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1).

Spojení: luda.klusakova@ff.cuni.cz

Jana Kružiková, Mgr.

Filozof, specializuje se na filozofii M. Heideggera, religionistiku (náboženství a náboženská hnutí v Československé republice). Působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (U Kříže 10, 150 00 Praha 5 – Jinonice).

Spojení: kruzikova@fhs.cuni.cz

Marcel Mečiar, Mgr.

Postgraduální student sociologie. Specializuje se na dějiny sociologie, problematiku sociální identity a biografickou sociologii a připravuje disertaci na téma mezigenerační proměny identity na katedře sociologie na Fakultě sociálních studií Masarykovy Univerzity v Brně. Působí na katedře občanské výchovy na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity (Podlahova 3, Mariánské Hory Ostrava).

Spojení: marcel.meciar@osu.cz,
tel. 596612515 l. 12.

Mirjam Moravcová, PhDr. DrSc.

Etnolog, specializuje se na problémy města 19. a 20. století, na procesy národní emancipace a mezinárodní vztahy. Působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (U Kříže 10, 150 00 Praha 5 – Jinonice) a v Centru výzkumu vývoje osobnosti a etnicity (Legerova 63, 120 00 Praha 2).

Spojení: moravcova@fhs.cuni.cz

Jaroslav Novotný, Mgr.

Filozof. Působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (U Kříže 10, 150 00 Praha 5 – Jinonice).

Spojení: 6522@mail.fhs.cuni.cz,
tel. 732853813.

Halina Parafianowicz, univ. prof.

Historik, specializuje se na amerikanistiku, na 19. a 20. století, působí jako děkanka Historické a sociologické fakulty Univerzity v Białystoku (Wydział Historyczno-Socjologiczny, Uniwersytet w Białymstoku, ul. Plac uniwersytecki 1, Polska).

Spojení: tel. (085)745-7438,
fax: (085)745-7529

halka@hum.uwb.edu.pl nebo
dean@hum.uwb.edu.pl

Vladimir Penčev, Doc. PhD.

Etnolog, folklorista a bohemista, specializuje se na bulharský a slovanský folklor, česko-bulharské kulturní a folkloristické vztahy v době obrození, etnologii Slovanstva, výzkum etnických komunit v Bulharsku a bulharských v zahraničí a na geografické, historické a kulturní realie ČR. Působí v Ústavu pro folklor BAV a na Filologické fakultě

Jihozápadní univerzity Neofita Rilskeho v Blagoevgradu.

Spojení: vladimir.penchev@yahoo.com

Jelena Petrucijová, PhDr. CSc.

Filozof, specializuje se na problematiku lidské podstaty – identity, na význam multikulturalismu a koncepty občanství. Působí na katedře občanské výchovy na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity (Podlahova 3, Mariánské Hory Ostrava).

Spojení: jelena.petrucijova@osu.cz,
tel. 596612515 l. 12.

Martin Podborský

Překladatel.

Spojení: martin.podborsky@seznam.cz,
tel. 545581886.

Lucie Procházková, Mgr.

Sociokulturní antropolog, specializuje se na životní styl Romů v České republice. Působí v Centru výzkumu vývoje osobnosti a etnicity (Legerova 63, 120 00 Praha 2).

Spojení: prochazkova@fhs.cuni.cz,
tel. 224942759.

Magdalena Rychlíková, PhDr.

Etnolog, specializuje se na kulturní a sociální vztahy v oblasti moravskoslovenského pomezí. Působí v Národním muzeu (Václavské náměstí 64, 110 00 Praha 1) – pracoviště Lobkovický palác (Jiřská 3, 110 00 Praha 1).

Spojení: rychlikova.m@seznam.cz,
tel. 233354467.

Vendula Segerová, Mgr.

Doktorand oboru sociokulturní antropologie na FHS UK v Praze. Orientuje se na studium současné židovské identity a na studium funkce rituálů v revitalizaci kulturní svěbytnosti židovské komunity v ČR.

Spojení: seger@volny.cz.

Jitka Slezáková, Mgr.

Doktorand oboru sociokulturní antropologie na FHS UK v Praze. Specializuje se na lingvistickou antropologii.

Spojení: slezakovajitka@seznam.cz,
tel. 6051434474.

Věra Thořová, PhDr. CSc.

Etnolog, specializuje se na etnomuzikologii a lidovou píseň. Působí v Etnologickém ústavu AV ČR (Na Florenci 3, 110 00 Praha 1).

Spojení: tel. 224314566.

- b. Zprávy z konferencí a jiných akcí
- 153 **Životní světy a komunikační struktury ve středoevropské společnosti 16. – 19. století** *Ludě Klusáková*
- 154 **II. Antropologické symposium** *Marek Jakoubek*
- 157 **Židovská, česká a slovenská kultura: vzájemné vlivy** *Jana Kružíková*
- 159 **Tvář první republiky – válečný a poválečný vývoj** *Jana Kružíková*
- 160 **Postavení romského nevládního sektoru z hlediska participace na životě občanské společnosti** *Lucie Procházková*
- c. Zprávy z muzeí a výstav
- 162 **Výstavní činnost v Historické expozici Národního muzea v Lobkovickém paláci na Pražském hradě v roce 2000** *Magdaléna Rychlíková*
- 163 **Muzeum romské kultury** *Lucie Procházková*
- 164 **Výstava „Romské osady na východním Slovensku“**
Lenka Budilová a Marek Jakoubek
- 165 **Mesa Verde – muzeum pod širým nebem** *Lucie Procházková*
- 166 **Národnostní menšiny ve fotografii a dokumentech** *Lucie Procházková*
- 168 Recenze
- 184 Bibliografie

Redakční rada: V. Halászová, J. Kaderábková, J. Kandert, K. Klápšťová, J. Kraus, M. Moravcová, Z. Pinc, J. Rychlík, F. Schindler, B. Soukupová, A. Svoboda, M. Turková, L. Tyllner, F. Vrhel

Vedoucí redaktor: Mirjam Moravcová

Výkonný redaktor: Miloslava Turková

Obálka a grafická úprava: Aleš Svoboda

Adresa redakce: Legerova 63, 120 00 Praha 2

Vydává: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií
Publikace vychází ve spolupráci s Občanským sdružením pro výzkum etnických, národnostních a sociálních otázek ETHNOS

Nakladatel: SOFIS, Sdružení pro humanitní výchovu a vzdělávání,
Legerova 63, 120 00 Praha 2

Sazba, scan: YCM studio **Tisk:** TOBOLA Praha

Toto číslo revue Lidé města vychází za finanční podpory Grantové agentury České republiky (grant č. 405/96/K096). Redakce za tuto podporu děkuje.

ISSN 1212-8112

Na zadní straně obálky: Dvě novoroční blahopřání k článku na stranách 115 až 125.

